

Bernát Anikó

**Alulról jövő szolidaritási mozgalom egy bezárkózó
társadalomban: menekültsegítő önkéntes szervezetek
működése a 2015. évi menekültválság idején**

Doktori (PhD) értekezés

Eötvös Loránd Tudományegyetem Társadalomtudományi Kar
Szociológia Doktori Iskola, Szociológia Doktori Program

témavezető: Tóth István György, PhD

Budapesti Corvinus Egyetem, egyetemi magántanár,
a TÁRKI Társadalomkutatási Intézet vezérigazgatója

2022

Tartalom

Köszönetnyilvánítás.....	4
1. Bevezetés.....	5
1.1. A kutatás fő kérdései és kerete	5
1.2. A disszertáció felépítése	9
1.3. Módszerek, adatforrások	10
2. Elméleti keret a menekültsegítő mozgalom értelmezéséhez	14
2.1. A szolidaritás értelmezései és típusai a menekültválság szempontjából	15
2.2. A civil aktivitás és önkéntesség a menekültválság szempontjából	21
2.3. A társadalmi mozgalmak és a kollektív cselekvés	28
2.4. A közösségi gazdaságtól és a kollaboratív cselekvéstől vagy a szolidaritási gazdaság felé.....	41
2.5. A közösségi média szerepe, a nyilvánosság hibridizációja	45
3. A menekültsegítő önkéntes csoportok létrejöttének előzményei, társadalmi és politikai kontextusa	48
3.1. A menekültsegítő önszerveződések előzményei a rendszerváltás óta	48
3.2. Társadalmi attitűdök a menekültválság kontextusában: idegenellenesség, másság, a segítség ethosza	52
3.2.1. Az idegenellenes attitűd elterjedtsége a magyar társadalomban, európai összehasonlításban	52
3.2.2. A migrációval kapcsolatos attitűdök mélyebb vizsgálata a befelé és kifelé irányuló migráció együttes vizsgálatával.....	60
3.2.3. Az idegenellenesség más társadalmi csoportokkal szembeni attitűdök viszonylatában.....	66
3.2.4. A segítség ethosza: a lakosság véleménye a segítségről és a segítőkről	73
3.3. Politikai és közéleti kontextus	81
3.3.1. Makropolitikai és európai kontextus	81
3.3.2. Magyar politikai kontextus: menekültellenes retorika, politika és a menekültjog leépítése	84
3.3.3. Magyarország tapasztalata mint migrációs célország	88
3.2.4. A nyilvánosság kezelésének új minősége a közösségi médián keresztül	89
4. Az új önkéntes és a professzionális segítő szervezetek létrejötte, szerepvállalása és működési mechanizmusa a menekültválságban	92
4.1. Az új segítő szervezetek evolúciója és a helyi kontextus	92
4.2. A menekültválságban aktív új és régi civil szervezetek jellemzői.....	96
4.2.1. Az újonnan alakult önkéntes (grassroots) csoportok	99
4.2.2. A menekültek iránt elkötelezett régi civil szervezetek	103

4.2.3. Nagy segélyszervezetek.....	104
4.2.4 Nemzetközi szervezetek és önkéntesek.....	106
4.2.5. Az adományok és szolgáltatások.....	108
5. A menekültsegítő szervezetek tevékenységének jellegzetességei, működési mechanizmusai és dilemmái.....	110
5.1. A segítség alapja: humanitárius segítségnyújtás vs. törvénytiszteltet.....	111
5.2. A segítség fő motivációja és a szakmaiság; belső elköteleződés vs. bürokratikus „feladat”; amatőr vs. professzionális szervezetek.....	112
5.3. Elköteleződés és tapasztalat: a menekültsegítők kapcsolata más hátrányos helyzetű, sérülékeny csoportokkal.....	116
5.4. Politikai szerepvállalás vs. semlegesség.....	118
5.5. Kooperáció és konfliktusok szervezeteken belül és különböző menekültsegítő aktorok között.....	121
5.6. A média és a közösségi média szerepe.....	124
6. Az önkéntes grassroots szervezetek tevékenysége a menekültválság után.....	128
7. Konklúzió, új elemek és további kutatási irányok.....	135
7.1. Konklúzió.....	135
7.2. Új eredmények és a menekültsegítő mozgalom által felszínre hozott innovációk.....	138
7.3. További lehetséges kutatási irányok.....	141
Hivatkozott irodalom, források.....	144
Táblázatok jegyzéke.....	155
Ábrák jegyzéke.....	155
Mellékletek.....	156
1. melléklet A 2015. évi menekültválság főbb magyarországi eseményei – kronológia.....	156
2. melléklet Interjúk és fókuszcsoportok listája.....	158
Összefoglaló.....	160
Summary.....	161

Köszönetnyilvánítás

A jelen disszertáció egy többéves kutatási projekten belül indult el, és különböző fázisaiban, illetve egyes publikációk során számos munkatársam aktív részvétele nélkül ez a munka nem is jöhetett volna létre. Köszönetemet szeretném kifejezni a disszertáció kiindulást jelentő korábbi közös projektünket vezető Simonovits Borinak és Sik Endrének, akiknek nemcsak ebben, hanem számos korábbi közös kutatásunkban nyújtott szakmai és emberi támogatásukat is köszönöm. A jelen kutatási projektben és egyes publikációkban nagy segítséget jelentett Tóth Fruzsina Márta és Kertész Anna közreműködése. A disszertáció egyes fejezeteihez fontos háttérmunkát végeztek szakmai gyakorlatukat töltő diákok, akik közül elsősorban Tomka Zsófia munkáját szeretném megköszönni. Egyes empirikus részek esetében Feischmidt Margit és Zakariás Ildikó engedélyével használhattam adatbázisukat, amit ezúton is nagyon köszönök nekik. A kutatás továbbá nem jöhetett volna létre az interjúalanyok és a fókuszcsoportok résztvevői nélkül, így – név nélkül, de őszintén – nagyon köszönöm, hogy megosztották velem tapasztalataikat, véleményüket.

Mellettük természetesen köszönöm konzulensem, Tóth István György támogatását és javaslatait, valamint a munkahelyi vitán opponensként közreműködő Messing Vera, Árendás Zsuzsanna, Tóth Judit és Sik Domonkos munkáját és javaslatait.

Köszönet illeti továbbá az ELTE Társadalomtudományi Kara Szociológia Doktori Iskola vezetőit és munkatársait, akik türelmükkel és a munkahelyi vita, valamint a védés megszervezésével támogatták doktori tanulmányaim befejezését.

Végül, de egyáltalán nem utolsó sorban köszönöm munkahelyem, és egyben – az ELTE TáTK mellett – alma materem, a TÁRKI Társadalomkutatási Intézet munkatársainak az immár 20 éve tartó támogatásukat és azt a magas színvonalú szakmai és emberi közeget, amiben kutatóként szocializálódhattam és kiteljesedhettem.

1. Bevezetés

1.1. A kutatás fő kérdései és kerete

A disszertáció a társadalmi szolidaritás alapú, alulról szerveződő (grassroots) önkéntes mozgalom magyarországi lehetőségeit vizsgálja egy konkrét eset, a menekültsegítő önkéntes mozgalom alapján. A fő kutatási kérdés, hogy miként fejlődhet ki és nőhet meg egy szolidaritásra épülő és önkéntes alapú menekültsegítő mozgalom egy „bezárkózó” társadalomban, mégpedig lényegi előzmény nélkül, nagyon rövid idő alatt tömegeket mozgatva meg? Ehhez kapcsolódóan milyen társadalmi és politikai kontextusban jött létre és fejlődött a menekültsegítő önkéntes szervezetek alkotta mozgalom és miként befolyásolta az ellentétes politikai kontextus az önkéntes egyének és szervezetek tevékenységét, motivációját? Központi kérdés, hogy milyen jellegzetességek és mechanizmusok működtették az egyéni és szervezeti aktorokat és így a mozgalmat? Milyen szerepe volt a közösségi médiának és általában a digitális eszközöknek a terepi segítségben, hogyan kapcsolódott össze az online és az offline szféra az önkéntesmozgalomban? És vajon tartós, a menekültválság után is folytatódó vagy egyszeri, csak a menekültválság idején érvényes hatást ért el ez az önkéntes segítő mozgalom? Mindezt a dolgozat egy alapvetően hagyományos társadalomtudományi keretben, a szolidaritás és a társadalmi mozgalmak köré szerveződve vizsgálja, ami kiegészül egy továbblépési kísérlettel egy újabb, és még önmagában is formálódó fogalmi és gyakorlati keret, a kollaboratív cselekvés (collaborative action) vagy közösségi gazdaság (sharing economy), és ezen belül a szolidaritási gazdaság (solidarity economy) alkalmazhatósága felé. Ennek kapcsán pedig felmerül, hogy a szolidaritási gazdaság, mint fogalmi és gyakorlati keret vajon mennyiben használható a menekültsegítés esetében?

„Bezárkózó” társadalom alatt egy bizalomhiányos (Gábos-Tomka-Tóth 2021, Tóth, 2009; 2012, Tóth-Branyiczki 2016, TÁRKI 2017, Boda & Medve-Bálint, 2012; TÁRKI, 2013, Keller 2010, 2013, 2014, Utasi 2013), a másságot, ezen belül az „idegeneket” (menekülteket, bevándorlókat) és egyéb kisebbségi csoportokat elutasító (például Sik, 2016, Sik-Simonovits-Szeitl, 2016, Simonovits-Szalai, 2013, Bernát, 2010, 2012a, 2012b, Bernát-Krekó-Juhász-Molnár 2013, Krekó–Juhász 2012), gyenge civil aktivitású és önkéntes kultúrával rendelkező (Hoskins et al, 2006, Kostelka, 2014, KSH 2012) társadalmat értek, mindez ugyanis számos empirikus kutatás szerint az elmúlt években, évtizedekben nagyrészt jellemzi a magyar

társadalmat. Egy olyan társadalmat, ahol európai összehasonlításban nagyon alacsony a külföldiek, köztük a menekültek száma és aránya (KSH 2017) és migrációs kibocsájtó országgént is relatíve frissek a tapasztalatai.

A disszertáció elemzésének empirikus anyaga főként a 2015-ben létrejött magyarországi menekültsegítő mozgalom vizsgálatára épül, amit a tágabb értelemben vett civil szférába ágyazottan vizsgál. Ez az eset ugyanis egyszerre egyedi, és mégis alkalmas arra, hogy megmutassa a szolidaritás kifejezésének és egy önkéntességen alapuló mozgalom kialakulásának és felépülésnek a mechanizmusait egy alapvetően elutasító és bezárkózó társadalmi közegben. Tágabb értelemben mindez úgy is tekinthető, hogy az elemzés a társadalom egy kisebb csoportjának reakcióját illetve aktivitását mutatja meg a többségi attitűddel szemben, mindezt a menekültválság idején felépült mozgalom példáján keresztül. A dolgozat így nem elsősorban a migrációról, menekültkérdésről vagy az ezekre adott társadalmi reakciókról szól, hanem általánosabb szinten, az uralkodó társadalmi klíma ellenében kialakuló társadalmi mozgalom létrejöttét és működési mechanizmusát vizsgálja a menekültsegítők példáján keresztül. A vizsgálat az önkéntes új szervezetek mellett a teljes kontextus bemutatása érdekében kitér a segítőtevékenységet végző más szervezetekre is, amelyek jellemzően nagy segítségnyújtó szervezetek, illetve olyan civil szervezetek, amelyek már korábban is aktívak voltak a menekültek, bevándorlók segítése terén, de a dolgozat elsősorban az önkéntes szervezetek evolúcióját és társadalmi kontextusát szeretné bemutatni és megérteni. Emellett fontos kiemelni a menekültválság politikai beágyazottságát, amelyet a disszertáció kontextusként be is mutat, de amelyet az elméleti megalapozásba nem von be, mivel nem a kutatási kérdésekhez, hanem annak kontextusához kapcsolódnak.

A dolgozat nemcsak a kutatás fő kérdéseit és az elemzés tárgyát képező szerveződések és szervezetek tekintetében lehatárolt, hanem a jelenség időbeli és térbeli keretét tekintve is. A jelen elemzés a kulcsfontosságú 2015. év körüli néhány éves időszakra fókuszál mind a menekültválság és az azt körülvevő társadalmi és politikai kontextus, mind pedig a menekültsegítő önkéntes grassroots szervezetek és azok kontextusaként értelmezhető egyéb jótékonyági és civil szervezetek tekintetében. Ezen kívül disszertáció fókusza területileg is lehatárolt, lényegében a magyarországi menekültsegítő önkéntes grassroots-okra épül, annak ellenére, hogy menekülthullám teljes európai, azon belül is főleg nyugat-balkáni útvonalán lévő szinte minden országban létrejöttek hasonló, alulról szerveződő menekültsegítő szerveződések, amelyekkel a magyar szervezeteknek halvány kapcsolódási pontjai is voltak illetve külföldi

egyéni önkéntesek is megjelentek a magyar grassroots-ok körül, de ezek jelentősége csak marginális a magyar történet szempontjából.

Kiemelten fontos tényező ugyanakkor az empirikus anyag alapjául szolgáló eset politikai kontextusa nemcsak magyar, de európai szinten is. 2015 ugyanis fordulatot jelentett a menekült- illetve bevándorló kérdésben mind Európában, mind Magyarországon. Habár a korábbi években is már erőteljesen növekedett Magyarországon a regisztrált menedékkérők és letelepedést tervezők száma, 2015-re az Európa nagy részét érintő, a II. világháború óta legnagyobb menekülthullám – tranzitországgként és nem célországgként – elérte Magyarországot is. Az EU tagállamaiban az irreguláris határátlépések száma a kutatás által vizsgált időszak legfontosabb pillanatában összesen 1,8 millió (Frontex, 2016), míg a benyújtott menedékkérelmek száma 1,3 millió volt 2015 végéig (Eurostat, 2016). Magyarországra a nyugat-balkáni útvonal felélénkülésével helyeződött egyre nagyobb nyomás tranzitországgként: 2015 januárja és októbere (a fizikai és jogi határzár életbe lépése) között 764.000 irreguláris határátlépést (Frontex, 2016) és 177.000 menedékkérelmet (BÁH, 2016) regisztráltak, ráadásul mindez igen intenzíven, lényegében egy bő egy negyedév alatt (2015. június-október) történt – ez a szám magasabb, mint a megelőző 23 évben érkezett menedékkérők száma összesen (Juhász-Molnár 2016). Ez a rendkívül nagyszámú és igen heterogén menekült- és bevándorló (vagy migráns) népesség jellemzően nem tekintette Magyarországot célállomásnak, 98%-uk elhagyta az országot még azelőtt, hogy menedékkérelmük elbírálásra került volna (BÁH, 2016), így számukra Magyarország csak egy megálló volt nyugat-európaivégcéljaik felé. Ez a tény azonban éles ellentmondásban van a magyar kormányzati propaganda fő állításával, amely a menekült- és migránsnépességet úgy ábrázolja, mint amely hosszútávra, letelepedési céllal érkezik Magyarországra és így tartósan rátelepszik és erodálja annak társadalmi, gazdasági és kulturális szövetét.

A menekülthullám Európa-szerte és Magyarországon is további hullámokat vetett, a politikai és közéleti diskurzus elsősorú témájává vált. A nyugat-balkáni menekültútvonal görögországi és nyugat-európai (elsősorban Németország illetve Svédország) állomásain, nagyvárosaiban pedig egyre nagyobb számban jelentek meg a közterületeken az úton lévők, és közvetlen kontaktusba kerültek a helyi lakossággal, amelynek aktív önkéntesei egyre több országban és helyszínen, egyre növekvő számban nyújtottak segítséget a menekülteknek. A magyarországi menekültsegítő mozgalomhoz nagyon hasonló kezdeményezések és szervezetek keltek életre különböző társadalmi szerkezetű, gazdasági fejlettségű, politikai összetételű és attitűdű kelet- és nyugat-európai országokban, ugyanakkor és ugyanarra a jelenségre reagálva.

Másfelől viszont a menekültkérdés az egész európai politikai kontextust is megváltoztatta. A kezdeti befogadó retorika mellett számos helyen erősödtek a menekülteket nem szívesen látó politikai pártok és mozgalmak. Svédországban megerősödtek a Svéd Demokraták, Németországban az AFD, Franciaországban Marine Le Pen mozgalma, Lengyelországban újra hatalomra került a PIS, Olaszországban is egy időre a kormányba is bekerült egy menekültellenes párt, és az Egyesült Királyság EU-ból való távozásának szintén a menekültkérdés volt az egyik harci területe. A menekültáradattal való szembeszállás sajátos identitásképző erővé vált a visegrádi országokban is. Idővel tehát a korábban befogadó országok is elkezdtek a menekültekkel szembe fordulni, erre jó példa még az előbbieket mellett (a jobboldali kormányváltáson átesett) Görögország, ahol több másik európai ország után eljutott a kormányzati politika a határkerítések építésig és addig, hogy hadihajók kezdjek cirkálni a fontosabb menekültútvonalakon. A 2015-ös hullám idején az európai befogadópárti politika és a menekültsegítő szervezetek számára sem az nem volt még világos, hogy a menekülthullám mögötti szervezett embercsempészet mekkora hatalmas szervezetségi erővel rendelkezik (akár a líbiai hadurak, akár az ISIS, vagy éppen a törökországi csempészszervezetek tevékenysége nem volt teljesen ismert) és azt sem lehetett ekkor még tudni, hogy a menekültekkel frontálisan szembeforduló európai politikusoknak (mindenekelőtt Orbánnak, Salvininek, a UKIP vezetőinek) ekkora hátországot fog teremteni a menekültellenesség. A kezdetekkor azonban a magyar állam menekültellenes politikája és propagandakampánya nemcsak Magyarországon, hanem EU-s szinten is kiemelkedő volt.

Az érem másik oldala hazai szempontból és egyben a disszertáció tárgya, hogy a nyílt és erőteljes állami szintű menekültellenességgel szemben a magyarországi menekültválság több ezer embert mozgatott meg önkéntesként, adományozóként, vagy különböző mértékű aktivitást kifejtő szimpatizánsként. Egy reprezentatív kutatás (Bernát, Sik, Simonovits, Szeitl, 2015) szerint a teljes felnőtt lakosság 3%-a állította, hogy valamilyen formában és intenzitással részt vett a segítségnyújtásban; mindez 8 millió felnőtt magyar állampolgárra vetítve kb. 240 ezer főt jelent, ami a menekültválság időbeli és térbeli koncentráltága és egy társadalmi szinten inkább elutasított, mint támogatott célcsoport esetében meglepően számnak tekinthető magas és ezért csak körültekintő magyarázatokkal hivatkozható.

A disszertáció témáját adó menekültsegítő mozgalom tevékenységének célcsoportjába az úton lévő *menekültek* tartoznak, akiknek a megnevezése egyszerre egyértelmű és mégis problematikus kérdés. Egyértelműen *menekültek* a szó köznapi értelmében, mivel háborús válságból vagy annak övezetéből, nem biztonságos területekről biztonságosabb területek felé

indultak útnak, de jogi értelemben vegyes csoportról van szó, mert a menekült fogalma a védelemre szoruló, védelmet formálisan is igénylő, tranzitáló menekülő, vagy a védelmet élvező vagy státuszos személy és családtagja lehet, de ez jogi értelemben nem igaz mindenkire, aki ezzel a menekültválsággal érkezett, mivel formálisan, hivatalosan nem mindegyikük kért menedéket. A menekülők vegyes jogi státusza miatt egy olyan átfogó fogalom, mint a *migráns* megoldást jelenthetne, de épp ez a kifejezés lett a migrációellenes állami propaganda szitokszava és jelképe, ami korábbi neutrális konnotációjából olyan stigmatizáción ment keresztül, ami miatt ez a szó nem használható objektív fogalomként, sőt, részben épp e jelenség ellen léptek fel azok az önkéntes segítők, akikről ez a disszertáció szól. További lehetőségként a bevándorló kifejezés szintén nem használható, mivel a 2015. évi menekülthullámban Magyarország egyértelműen tranzit-, és nem célország, azaz az érkezők nem letelepedési, hanem átutazási szándékkal tartózkodtak Magyarországon, mégpedig általában nagyon rövid ideig. Összességében a menekült szó használata lehet a fenti korlátok ellenére a megfelelő szó, mert ha jogilag nem is tökéletes, de tartalmát tekintve ez fedti le leginkább a migrációval érkezők hátterét, migrációjuk okait és aktuális helyzetüket.

1.2. A disszertáció felépítése

A disszertáció során először azokat a fogalmakat és elméleteket tekintem át, amelyek a szolidaritáson alapuló önkéntes mozgalmak kialakulását, működését és kontextusát segítenek megérteni. (2. fejezet) Az elméleti keret a szolidaritás, a civil aktivitás, az önkéntesség, a társadalmi mozgalmak és kollektív cselekvés illetve a kollaboratív cselekvésen vagy közösségi gazdaságon (collaborative action/sharing economy) alapuló szolidaritási gazdaság (solidarity economy) vizsgálatán keresztül egészen a közösségi média szerepéig és a nyilvánosság hibridizációjáig terjedően vizsgálja a téma szempontjából releváns elméleti hátteret, kifejezetten csak a jelen témához kapcsolódó vonatkozásaira fókuszáltnak, így nem érintve mélységében olyan, a témához tágabb értelemben kapcsolódó fogalmakat, mint általánosabb értelemben véve a társadalmi kohézió, társadalmi tőke vagy a bizalom.

Ezt követően (3. fejezet) a disszertáció bemutatja a menekültválság magyarországi előzményeit (3.1. fejezet), majd a menekültválságot és az arra válaszul életre kelt menekültsegítő mozgalmat körülvevő társadalmi és politikai kontextust: részletesebben tárgyalja az aktuális magyarországi társadalmi kontextust (3.2. fejezet) főként az idegenellenesség, más társadalmi csoportokkal, kisebbségekkel kapcsolatos attitűdök, a szolidaritás és a menekültek segítségével kapcsolatos

attitűdök bemutatásán keresztül, míg rövidebben tér ki a menekültválság globális és lokális politikai és közéleti vetületére (3.3. fejezet).

Ezt követi (4-5. fejezet) a menekültsegítő mozgalom létrejöttének és működési mechanizmusainak elemzése, amelyben a hangsúly az alulról szerveződő új „grassroots” szervezeteken és önkénteseiken van, amelynek mintegy kontextusaként szolgál a régebbi civil és egyházi szervezetek illetve a nagyobb segélyszervezetek (azaz professzionális civil szervezetek) vizsgálata. Az elemzés során kiemelt figyelmet kapnak az önkéntes szervezetek kialakulásának, növekedésének és működésnek körülményei és mechanizmusai, a szervezetek és a benne közreműködő önkéntes egyének motivációi, a segítőtevékenység és a mozgalom működése közben felmerülő értékekkel és dimenziókkal való kapcsolatuk (humanitárius segítségnyújtás vs törvénytisztelet; belső elköteleződés vs kötelességteljesítés, professzionalizmus vs amatőrizmus; más rászoruló csoportok támogatása, politikai szerepvállalás vs semlegesség) illetve a szervezeteken belüli és a szervezetek közötti kooperáció és konfliktusok. A kutatási kérdés szempontjából megkerülhetetlen a média, és azon belül is a közösségi média szerepe (amely nélkül ez a mozgalom nem jöhetett volna létre); ezt a dimenziót is kifejezetten a menekültválsággal való kapcsolata alapján és nem általánosabb szinten érintem. A fejezet végén a mozgalom lehetséges utóéletét és lehetséges kimeneteit mutatom be.

A 6. fejezet összefoglalja az önkéntes grassroots szervezetek tevékenységét a menekültválság után, míg 7., lezáró fejezet a konklúziót, a menekültsegítő mozgalom által a szolidaritás szempontjából felszínre hozott innovációkat és a lehetséges további kutatási irányok mutatja be.

1.3. Módszerek, adatforrások

A kutatás vegyes módszertannal jött létre, melyben kvalitatív és kvantitatív módszerek illetve másodelemzések és irodalomfeldolgozás egyaránt szerepelnek. A kutatás fő kérdéseinek társadalmi kontextusához elsősorban survey technikával készült, országos reprezentatív mintán végzett kérdőíves kutatásokon alapuló empirikus adatokat (a migrációhoz, migránsok, menekültekhez és egyéb "másságot" megjelenítő társadalmi csoportokhoz kapcsolódó attitűdökről, illetve, hogy kinek a dolga, felelőssége lenne a segítség) és azok másodelemzését használom. A menekültsegítő mozgalom létrejöttét, működését és annak végét, illetve értékeit, attitűdjeiket elemző részek empirikus anyaga a szervezetek vezetőivel (nagyreszt

általam, kisebb részben pedig a kutatásban részt vevő munkatársaim által) készült egyéni interjúkból, prominens, vezető szerepű tagjaikkal készült fókuszcsoportokból, a tagság derékhatát adó – nem vezető szerepet betöltő – önkéntesekkel készült egyéni interjúkból áll össze, valamint felhasználtam egyéb rendelkezésre álló, alternatív információforrásokat is (Facebook-csoportok posztjait és kommentjeit, egyéb médiatartalmakat, nyilvános előadások és beszélgetések menekültsegítő szervezetek vezetőivel), továbbá a témában született elemzéseket.

Az elméleti áttekintés során a releváns szakirodalom kiválasztása és elemzése desk research módszerrel történt és kifejezetten a kutatás témájába tartozó elméletekre fókuszál. Ezt követően az általánosabb társadalmi kontextussal, valamint a magyar társadalom menekültekre és segítőkre vonatkozó attitűdjeivel kapcsolatos adatok kvantitatív, survey kutatásból származnak, ezen belül is a TÁRKI omnibusz kutatásainak különböző hullámaiból, valamint a TÁRKI Háztartás Monitor vizsgálat egyes éveiből. Ezek az adatforrások az omnibusz kutatások esetében a 18 éven felüli, a Monitor-kutatások esetében pedig a 16 éven felüli magyar népességet reprezentálják nem, életkor, iskolai végzettség és a lakóhely településtípusa és régiója szerint. Ezen belül az omnibusz kutatások jellemzően 1000 fős, a Monitor kutatások általában 3000 fő feletti egyéni válaszadói mintán alapulnak.

A menekültsegítő csoportokkal kapcsolatos információk és adatok jellemzően kvalitatív módszerekkel végzett saját kutatásokból származnak, többféle interjú módszer alkalmazásával:

- (1) félig-strukturált egyéni interjúk menekültsegítésben résztvevő új önkéntes grassroots szervezetek, valamint már korábban létező civil és egyházi szervezetek illetve nagy segítségnyújtó szervezetek (összesen 16 szervezet) vezetőivel illetve felelős munkatársaival, akik főként a szervezet véleményét képviselték;
- (2) félig-strukturált egyéni interjúk (összesen 37 interjú) az új önkéntes grassroots szervezetek önkéntes segítőivel, akik jellemzően a saját véleményüket képviselték¹;
- (3) csoportos interjúk, fókuszcsoportok az új önkéntes grassroots szervezetek különböző szintű vezetőivel és aktív tagjaival Szegeden, Budapesten és Debrecenben (3 fókuszcsoport összesen 21 résztvevővel).

¹ Ezeknek az interjúknak a többségét gyakornokok és a kutatásban résztvevő külső interjúerek készítették.

Az interjúk többségét kitevő első hullám 2015 októbere és 2016 januárja között, az önkéntes szervezetek utóéletét bemutató interjúk pedig 2016 decembere és 2017 márciusa között készültek. Az interjúalanyok jellemzőit és az interjút adó szervezetek listáját az 1. és 2. táblázat mutatja.

1. táblázat. Szervezeti interjút adó, a menekültsegítésben résztvevő új és régi civil szervezetek

<i>Szervezettípus</i>	<i>Szervezet neve</i>
Új önkéntes (grassroots) szervezetek	Migration Aid (budapesti pályaudvari csoportok: Keleti, Nyugati, Déli, továbbá Debrecen) (három interjú: 2015. ősz, 2016-2017. tél, 2018. ősz)
	Segítsünk Együtt a Menekülteknek (Budapest) (két interjú: 2015. ősz, 2016-2017. tél)
	MigSzol Szeged (két interjú: 2015. ősz fókuszcsoport, 2016-2017. tél)
Menekültekkel (is) foglalkozó régebbi civil és egyházi szervezetek	Magyar Helsinki Bizottság
	Menedék Migránsokat Segítő Egyesület
	MigSzol Migráns Szolidaritás
	Menhely Alapítvány
	Magyarországi Evangéliumi Testvérközösség – Oltalom Egyesület
	Magyar Evangélikus Egyház Diakónia
Segélyszervezetek	Magyar Vöröskereszt
	Magyar Máltai Szeretetszolgálat
	Magyar Ökumenikus Segélyszervezet
	Baptista Szeretetszolgálat

2. táblázat. Az önkéntes szervezetekkel készült fókuszcsoportok résztvevőinek és az önkéntes segítőkkel készült egyéni interjúk összetétele

	<i>Dátum</i>	<i>Helyszín</i>	<i>Iskolai végzettség</i>	<i>Életkori csoport</i>	<i>Nem</i>		<i>Összesen</i>
					Férfi	Nő	
fókuszcsoportok							
MigSzol Szeged	2015.10.15.	Szeged	magas	16–50	4	4	8
MA Debrecen	2015.10.20.	Debrecen	magas	30–40	1	5	6
MA	2015.10.28.	Budapest	magas	20–52	1	6	7

Az interjúk mellett a szervezetek tevékenységéről egyéb információforrásokból is gyűjtöttem adatokat és véleményeket: egyrészt olyan nyilvános eseményeken elhangzott információkat is

felhasználtam, amely eseményeket nem a jelen kutatás érdekében szerveztek, hanem amelyekre más szervezetek, civil együttműködések által szervezett nyilvános fórumokon, előadás- vagy eseménysorozatok részeként, bárki számára látogatható eseményeken került sor és melyeken a menekültsegítésben aktív új önkéntes grassroots szervezetek, és régebbi civil szervezetek valamint nagy segítségnyújtó szervezetek vezetői vettek részt. Másrészt az elemzett grassroots csoportok és civil szervezetek Facebook-oldalai és csoportjai tartalmával, diskurzusaival is elemezhető empirikus anyaghoz jutottam.

Végül összesen 17 vezetői interjú, 37 egyéni önkéntes interjú és (21 résztvevővel) 3 fókuszcsoportos beszélgetés készült 2015 őszén-telén, amelyet 5 nyilvános eseményen elhangzott információk egészítenek ki. Emellett 2016 decembere és 2017 márciusa között további 4, 2018 novemberében pedig egy vezetői interjú készült a főbb önkéntes grassroots szervezetek aktuális vezetőivel annak érdekében, hogy a magyarországi menekülthullám elvonulása utáni tevékenységüket is pontosan megismerhessük. (Az interjúk és a meglátogatott nyilvános események listáját a 2. melléklet részletezi.)

2. Elméleti keret a menekültsegítő mozgalom értelmezéséhez

A kutatás fő kérdése, hogy miként jöhet létre és hogyan működhetett egy szolidaritáson és önkéntességen alapuló, politikai értékeket is megjelenítő társadalmi mozgalom egy olyan országban, ahol a mozgalom által kitűzött célokkal és értékekkel a társadalom többsége nem azonosul és a hivatalos kormányzati politika is egyértelműen elutasít. Ez a kérdés annak ellenére is releváns, hogy a hasonló jellegű “szubkulturális” szervezetek általában – definíció szerint – kisebbségben vannak az adott társadalmon belül. A kibontakozó mozgalmat körülvevő társadalmi kontextus vizsgálatához a kutatás szempontjából elsősorban a *szolidaritás* fogalmán keresztül közelítem meg. Ebből kiindulva pedig, a szolidaritással összefüggésben a *civil társadalom*, az *önkéntesség*, a *társadalmi mozgalmak*, a *kollektív cselekvés* (ezen belül az ún. *solidarity economy*, szolidaritási gazdaság) és a *közösségi média szerepe* illetve a *nyilvánosság hibridizációja* vonatkozó elméleti háttérét vizsgálom a kutatás témájára fókuszáltnak. Olyan elméleti keret megalkotásához keresek ezek által fogódzókat, amelynek alapján a magyarországi grassroots, azaz alulról építkező önkéntes menekültsegítő mozgalom feltűnése, működése, eltűnése és társadalmi szerepe jobban megérthető és amely fogalmak mentén maguk a menekültsegítő önkéntesek is meghatározzák magukat vagy amelyeket kiemelten fontos tényezőként említettek az empirikus kutatás során.

Természetesen egyéb fogalmi kiindulópontok és keretezés is felmerülhetnének e szerteágazó téma kapcsán. A témát el lehetne helyezni a migrációelméletek vagy menekültügy kontextusában; állításainkat megfogalmazhatnánk a társadalmi kohézió tágabb keretezésében; vizsgálhatnánk morálfilozófiai kiindulópontból vagy épp politikailag beágyazott elméleti keretben (pl. populizmus, radikalizmus, (új)nacionalizmus) egyaránt. Ezek az elméleti bázisok azonban nem pontosan illeszkednek a kutatási kérdéshez: vagy túl tág és kevésbé fókuszált keretezéshez vezetnek (pl. a társadalmi kohézió vagy morálfilozófia), vagy nem magát a vizsgált jelenséget, az önkéntes segítőmozgalom felbukkanását és működését, hanem annak valamely kontextuális elemét vizsgálják (pl. migrációelmélet, menekültügy, populizmus, nacionalizmus). A jelen elemzéshez választott elméleti keret (a szolidaritás, a civil társadalom, az önkéntesség, a társadalmi mozgalmak, a kollektív cselekvés, a közösségi média és a nyilvánosság hibridizációja) adják ki azt az elegyet, ami a kutatási kérdések, a téma és annak vizsgált célcsoportja/aktorai definiálta keretre reflektál, ez jelöli ki tehát az elméleti sarokpontokat.

2.1. A szolidaritás értelmezései és típusai a menekültválság szempontjából

Az empirikus anyaggyűjtés (interjúk, fókuszcsoportok, online és offline résztvevő megfigyelés) során az önkéntes szervezetek és tagjaik, valamint a menekültsegítésben résztvevő többi civil aktor tevékenységének oki háttere kapcsán az elsők között jellemzően a *szolidaritás*, illetve ezzel rokon olyan fogalmak, mint például a segítség igénye vagy a humanitárius segítségnyújtás jöttek elő az önkéntesek válaszaiban. A szolidaritás tehát a menekültválságra adott szinte természetes reakcióként, ezért egyfajta adottságként is értelmezhető, így megkerülhetetlen alapkőnek tekinthető ebben az elemzésben. A szervezeti és egyéni interjúkban ugyanis a segítségbe való bekapcsolódás egyik alapvető okaként említik a szereplők (a szervezetek vezetői és az önkéntesek egyaránt) a szolidaritás kifejezésének igényét a humanitárius segítségnyújtáson keresztül. Habár a tágan értelmezett civil szektoron belül előfordult, hogy egyes szereplők megkérdőjelezzik más civil aktorok tisztán szolidaritás-alapú motivációját, ettől függetlenül minden szervezet és résztvevő egyén saját motivációs szerkezetében központi szerepet játszik a szolidaritás, akár az értékek és a tevékenységek, akár azok prezentációja (illetve az erről való kommunikációja) kapcsán.

A szolidaritás, mint kiinduló fogalom önmagában is igen összetett, mivel sokrétű, diszciplínákon átívelő, filozófiailag megalapozott, sokat elemzett és hivatkozott, tág keretek között alkalmazott elosztási, kapcsolati és viselkedési modell is lehet. A szolidaritás rugalmassága teret ad annak is, hogy ezt a fogalmat a különböző szereplők különböző értelmezések mentén gyakorolhassák vagy hivatkozási alapként használhassák. A szolidaritás fogalma egy absztrakciós evolúción ment keresztül: gyökerei még a római jogban keresendők, és egy a mainál jóval konkrétabb, de attól szellemiségében mégse olyan nagyon távoli jelenségre vonatkozott, mégpedig egy családon vagy közösségen belül minden tag korlátlan és kölcsönös köteletségvállalására (egy adósság megfizetése esetén). A szolidaritás értelmezése később ennél jóval tágabbá és absztraktabbá vált, a 18. század végére már az egyén és társadalom közti kölcsönös felelősségre és kezességre vonatkozott, mégpedig a jogi érvényen túl, erkölcsi, politikai, társadalmi értelemben. Mindez mára még absztraktabb és rugalmasabb lett, és már az egyének közötti kölcsönös kötődésre utal. Mai értelmezése annyiban azonban specifikus, hogy a szolidaritás jellemzően két szinten értelmezhető: egyrészt az egyének közötti tényleges közös alapot jelentő *tényszerű*, másrészt az egyének közötti kölcsönös kötelezettségekre, szükség esetén egymás kölcsönös segítésére utaló *normatív* szinten, de

valójában a tényszerű közös alap elegendő indok a normatív kötelezettségek igazolására. A tényszerű közös alap nem egyszerűen objektív, hanem érzelmi dimenzióval is bír: a közös alapból így spontán módon kialakul a kötelességérzet, amely áthidalja a szakadékot a között, ami van és aminek lennie kellene. (Bayertz, 1999) Ez a posztmodern társadalmakra érvényes szolidaritás-értelmezés és annak mindkét szintje (a közös értékalap és a segítség elvárása) és azok egymásra épülése esszenciálisan megragadható a menekültsegítő önkéntes mozgalom felbukkanásában és működésében egyaránt. A tényszerű közös alap az önkéntesek esetében a humanitárius segítség hiányának betöltése iránti motiváció és az abból spontán módon kialakuló kötelezettségérzés pontosan megragadja azt a pillanatot, ahogyan a később magukat önkénteseknek nevező hétköznapi emberek Budapest és Szeged közterületein elveszett, segítségre szoruló külföldiekkel találkoztak még az előtt, hogy a hírekben menekülthullámról és önkéntes segítőmozgalomról hallottak volna, hiszen épp ez a felismerés és a szolidaritás Bayertz által leírt mechanizmusa keltette életre a segítség igényét és fordította át spontán egyéni, majd szervezett közös „viselkedéssé”, azaz (menekült)segíttéssé.

Máshonnan közelítve a szolidaritás fogalma elsősorban arra az általános társadalomtudományi kérdésre adhat választ, hogy mi tartja egyben az egyre individuálisabbá váló, átalakuló szerkezetű, csoportstruktúrájú és értékrendű modern társadalmakat. A francia *solidarité* kifejezés a köznyelvben eredetileg az emberek közti kölcsönös felelősségre utal, de a 19. század kezdetétől a szó kétféle jelentést is hordozott: egyfelől jogi és erkölcsi kötelezettséget, másfelől fiziológiai szakkifejezéséként funkcionális jelentéssel is bírt az egységek közötti szükségszerű kapcsolatra utalva. (Takács, 2015) Ugyanakkor ez a kiindulópont is a szolidaritás-fogalom további absztrakciós evolúciójával folytatódik: a következő két évszázadban. Robert Castel (1995) úgy írja le a 19. század végének republikánusai szolidaritás-értelmezését, mint „egy problematikus köteléket, mely a társadalom szervezetének növekvő bonyolultsága ellenére is biztosítja a társadalom alkotóelemeinek egymást kiegészítő együvé tartozását. Ez a társadalmi paktum alapja. (...) A 20. században a szolidaritásnak a társadalom önmaga felett önként vállalt gondoskodásává kellett válnia, s a szociális államnak magára kellett vállalnia az e föltti kezességet. A 21. század hajnalán, amikor az ipari társadalom keretei között életbe lépett szabályozórendszerek maguk is mélységesen megrendültek, valószínűleg ezt a társadalmi szerződést kell – kerül, amibe kerül – újradefiniálni. Egyezsége kell jutni abban, hogy mit jelent a szolidaritás, a munkához és az állampolgársághoz való viszony: végig kell gondolni, mik a feltételei a mindenki számára biztosított társadalmi tagságnak, hogy – mint a

felvilágosodás korában szokás volt mondani – mindenkinek szabad bejárása legyen a közösségbe, vagyis szabadon társulhasson a társadalommal.” (Castel 1995:12)

A szolidaritás fogalmának már a korai, 19. század eleji köznyelvi kettős jelentése – amely eleve össze is függ – mindkét értelmében adekvát módon kapcsolódik a jelen vizsgálat alapkérdéseire: a szolidaritás erkölcsi valamint társadalomösszetartó funkcionális értelme egyaránt megragadható a menekültsegítő önkéntes csoportok létrejöttében, tevékenységében, az azt meghatározó értékészletében és az ennél általánosabb szinten értelmezhető társadalmi szerepében. Robert Castel 20. század végi és a 21. századnak címzett „programadó” kérdése az elvileg mindenkinek biztosítandó társadalmi tagság feltételeiről és a szolidaritás újradefiniálásáról két évtizeddel később is érvényes és részben nyitott kérdés, amire – más jelenségek, esetek mellett – épp a 2015. évi menekültválság hívja fel a figyelmet egész Európában, és különösen Magyarországon, ahol a legmélyebb volt az állam és az önkéntes civilek szolidaritásértelmezése közti feszültség.

Ehhez kapcsolódóan érdemes átgondolni, hogy miként értelmezhető a szolidaritás kiszélesedett értelemű, összetett, diszciplínákon átnyúló fogalma és annak sajátos értelmezési és használati értéke a politikai, jogi, vagy társadalomelméleti vagy társadalomfilozófiai diskurzusban, továbbá a politikai és társadalmi mozgalmak vizsgálata terén. Ezek az eltérő értelmezések a szolidaritás gyakorlati alkalmazása esetében akár össze is mosódhatnak vagy bizonyos esetekben akár egymást kizáró jelentéssel is bírhatnak; ez utóbbira jó példa a menekültsegítő önkéntes civilek és a magyar állam egymást kizáró szolidaritásértelmezése a migráció kapcsán. A menekültválság idején a szolidaritás nemzetközi jogi szempontból a menekültjog érvényesítésében érhető tetten (pl. a menedékkérelem beadásának és fair menekültjogi eljárás garantálása stb.). A szolidaritás társadalomelméleti szempontból a menekülteket segítő aktív, önkéntes egyének és informális szervezeteik vagy épp a professzionális segítők és formális szervezeteik kapcsán alapvető mozgatórugó, amelynek filozófiai alapja mások mellett például az egyenlőség vagy a humanizmus. A szolidaritás gyakorlati szinten egy politikai-társadalmi mozgalomban vagy akár egyéni cselekvésben ölthet testet például menekültválság idején menekültek segítése révén.

Ezekkel éles ellentétben áll az a politikai töltetű szolidaritásfogalom, amit a menekült- vagy migránsellenes magyar állam képvisel egyrészt nemzeti, másrészt EU-s szinten. Nemzeti szinten a szolidaritás olyan (jellemzően EU-n kívüli, harmadik országbeli) bevándorlók letelepedésének aktív segítése, akik valamilyen érték mentén a kormányzati politika érdekkörébe tartoznak, pl. a kisebbségi és elnyomott helyzetben élő közel-keleti keresztények

vagy mindenekelőtt a magyar diaszpóra tagjai, elsősorban a környező országokban élő magyar kisebbségre vonatkozóan, de akár olyan távoli kontextusban is, mint a venezuelai diaszpóra. Ennek a fajta a szolidaritásnak a magyar diaszpóra esetében a legtisztább megnyilvánulása a magyar állampolgárság széleskörű megítélése, ami identitáspolitikaként, a nemzeti összetartozás erős gesztusaként tisztán érték alapú politizálás is lehetne, de a szavazati jog garantálása már túlmutat ezen és politikai haszonszerzésre utal. Emiatt ezt a jelenséget *szelektív* vagy épp *utilitarista, haszonelvű szolidaritásként* is értelmezhetjük, amennyiben a szimbolikus, értékalapú célokon túl a hatalmon lévő kormányzat a szavazati jog garantálásával saját politikai jövőjét kívánja biztosítani vélhetőleg vele lojális új szavazó csoportok bevonásával. Ennek a haszonelvű szolidaritási típusnak egy szélsőséges esete a magyar letelepedési kötvény révén öt évre kiterjesztett jogokat élvező EU-n kívüli befektetőké, akik saját, EU-n belüli mozgásuk és gazdasági aktivitásuk szabadságát vásárolják meg, amely révén a magyar állam (és a kötvény közvetítői) extra bevételhez jut. (Tóth-Bernát, 2022) A magyar állam másik, kiterjesztett és saját politikai céljait szolgáló szolidaritás-értelmezése a migráció terén egy szupranacionális, elsősorban EU-s szinten értelmezett jelenség, amit az EU külső határainak védelme testesíti meg. A fizikai és jogi hatázzárral és akár a nemzetközi jog határait súroló menekült- és bevándorlásügyi gyakorlatával a magyar állam az EU felé a tagállamok közötti szolidaritásként hivatkozik, amely esetben a szolidaritás nem csupán a magyar állam szuverenitásának és jóllétének, hanem a többi tagállam és az EU külső határainak védelmét is jelenti. (Bernát et al, 2019)

Ugyanakkor a szolidaritás különböző értelmezéseit nemcsak különböző értékválasztások és célok, hanem eltérő kontextusok és feltételek is alakíthatják. Emiatt is releváns Robert Castel (1995) kérdése arról, hogy milyen feltételek mellett valósulhat meg a szolidaritás a későmodernitásban. Sik Domonkos (2018) feudalizmustól induló áttekintése a munkavégzéshez (illetve a munkavégzésre fizikailag képes munkanélküli emberhez) kötődő szolidaritás-értelmezései kapcsán a periférikus bérmunkásjelleg elterjedését és annak a (kora)modernitásban mainstreammé válását egy egyre dinamikusabb és szélesebb körű jelenségként írja le. A szolidaritást a magát valamilyen okból (akár betegség, akár társadalmi helyzet, akár más okból) ellátni nem képes emberek eleinte csak az egyházra és egyedi esetekben egyéni patrónusokra számíthattak akár bérmunkásként, akár munkavégzés nélkül. A bérmunka szabad felek közti szerződéses viszonyra való átalakulásával, majd a kötelező befizetésen alapuló, általános társadalombiztosítás révén a munkához való jog kiterjesztésével a szolidaritás intézményesült és az állam hatókörébe került. Ugyanakkor az is kiderült, hogy ez

a rendszer a munkanélküliséggel szemben csak korlátozottan képes védelmet nyújtani, a tartós vagy gyakran munkanélküliek ugyanúgy kikerülnek a szolidaritási hálón és így jogi és társadalmi értelemben egyaránt marginalizálódnak, mint ahogy az a középkori elődeikkel történt, vagyis olyan helyzet alakult ki, amire választ kell találni főleg az olyan korszakokban, amikor munkaerő túlkínálat jön létre. (Sik 2018) Ehhez a továbblépéshez ad támpontokat Manuel Castells a közelmúltat és a jelent leíró hálózati társadalommal kapcsolatos elmélete (2010), amely alapján az egyéni cselekvő szempontjából az a perdöntő, hogy mely hálózatokhoz képes csatlakozni és így mely hálózati csomópontokhoz kapcsolódva képes a hálózatot befolyásolni vagy épp elkerülni a marginalizálódást, amely egyben a szolidaritási közösséget és az azon belüli egyéni lehetőségeit is keretezi. Ugyanakkor a hálózatiság globális egyenlőtlenségei, illetve a munkaerőkínálat globálissá válásával és annak magas munkavállalói járuléka miatt a nemzetállamok olyan versenyhátrányba kerülnek, ami a jóléti állam leépülése felé mutat a nemzeti szintű társadalombiztosítási logika és a hálózatos, globális gazdasági logika közti feszültség eredményeképp. Emiatt pedig a szolidaritás fogalma forduloponthoz, paradigmaváltáshoz érkezett és ennek vizsgálatát Sik Domonkos (2018) a szenvedéshez mint feleletkényszert kiváltó jelenséghez köti, mert a másokért vállalt felelősség normája ezekben a helyzetekben artikulálódik a gyakorlatban.

A szenvedés, mint feleletkényszert kiváltó kiindulópont teljes mértékben azonosítható a magyar menekültsegítő önkéntes mozgalom születésénél, mert épp az elesett, helyüket nem találó, segítségre, ellátásra szoruló menekültekkel való találkozás tapasztalatai volt az a sok egymástól független csíra, amelyekből épp a hálózatosodás – mára már nagyon hétköznapi – Facebook-csoportos talaján az önkéntes menekültsegítő mozgalom kifejlődött.

A szolidaritás lehetőségeit a késő-modernitásban a szenvedés tapasztalatának normatív alapja segítségével választhatjuk fel egyrészt az olyan hálózatokon keresztül, amelyek a szenvedés határállapotait és így a potenciális rászorulókat jelölik ki, másrészt az olyan hálózatok révén, amelyek kvázi-terápiás kötésekön keresztül a segítség lehetőségeit hordozzák. E kétféle szempont találkozásakor szolidaritási hálózatok alakulhatnak ki, ami így már az egyéni cselekvő helyett hálózati konfigurációkban valósul meg, de amelyek nem adekvát egymásra találása defektust hoz létre a szolidaritásban. (Sik 2018) Amennyiben a szenvedést és potenciális rászorultakat kijelölő hálózatokhoz nem kapcsolódnak adekvát terápiás kötések, akkor a szolidaritás hiányából fakadó vákuum jön létre, ami a szolidaritás paradigmájának eróziójához vezet (ibid) és amelyre példa a 2015-ös menekültválság Magyarországon, amit a menekültellenes és így szolidaritáshiányos állami attitűd és annak számottevő (de nem

teljeskörű) társadalmi támogatottsága alakított ki. Amennyiben fordított esetben a kvázi-terápiás hálózatok nem találkoznak a szenvedést átélő hálózatokkal, azaz célcsoportjukkal, az a szolidaritás inadekvátságához és így értelmi kiüresedéséhez vezet (ibid), ami a magyarországi menekültválságot hirtelen elvágó fizikai és jogi határzár utáni hónapokban (2015 vége, 2016 eleje) a menekültsegítő önkéntes csoportok napi tapasztalata volt és végül ez vezetett ahhoz, hogy egy csoport kivételével mindegyik megszűnt egy idő után. Ezek mentén haladva pedig felvázolható a szolidaritás paradigmája, amelynek kereteit a szenvedés társadalmi felelősségvállalás köréből kieső formái, a segítő szándék diszfunkciói és a rászorulóknak sikeres megsegítésének feltételei adják meg. Ezek leképeződését a 2015. évi menekültválság hivatalos és amatőr, önkéntes segítői tevékenysége alapján az 5. fejezetben (A menekültsegítő szervezetek tevékenységének jellegzetességei, működési mechanizmusai és dilemmái) mutatom be.

A szolidaritás a hétköznapiakban egy rejtettebb, kevésbé látható rendezőelvé az intézményi és egyéni cselekvőknek, amely azonban az aktorok számára is felismerhetővé, felszínre hozhatóvá válhat, például éppen menekültválság vagy ahhoz hasonló éles helyzetekben. Az efféle szolidaritás-fókuszú segítségnyújtási példák esetében a szolidaritás működési mechanizmusai a bourdieui (2002) mező keretrendszerében is értelmezhetővé válnak, amennyiben beazonosíthatóak és megragadhatóvá válnak a különböző pozíciójú, érdekű és habitusú, azaz stratégiájú aktorok, illetve a közöttük lévő viszonyok és interakciók és az általuk hasznosított materiális és szimbolikus tőkék és tranzakcióik, amelyek a különböző értelmezések/illúziók mentén nyerik el helyiértéküket ebben az összetett és sokszempontú folyamatban. (Sik-Zakariás 2021). A mezőelmélet mellett még további más értelmezési keretek vagy elméleti pillérek jelzik a szolidaritás fogalom alakulásának (evolúciójának?) állomásait a modern társadalmakban: a durkheimi organikus szolidaritásból (2001) kiindulva a 20. század utolsó harmadától az individualizálódás és szingularizáció (azaz a piaci és közszolgáltatások egyéni igényekre való fókuszáltsága és az ennek révén a személyközi viszonyok és a normatív rend meglazulása, ld. Martuccelli, 2010; idézi: Takács, 2014) még fokozottabb szintje figyelhető meg. Ennek folyamányaként a társadalmi kohézió, és ahhoz kapcsolódóan a szolidaritás is más formákban, átalakulva jelenik meg, és egyben elméleti alapot adhat a szolidaritáshoz kapcsolódóan a kutatás olyan további kulcselemeihez, mint a civil aktivitás, önkéntesség, a társadalmi mozgalmak és a kollektív cselekvés, vagy akár még a kollaboratív vagy megosztáson alapuló cselekvés/gazdaság (collaborative action /sharing economy) jelenleg is fejlődő értelmezési keretéhez.

2.2. A civil aktivitás és önkéntesség a menekültválság szempontjából²

A menekültsegítő szervezetek egyértelműen a civil társadalmon belül jöttek létre és működtek, civilségük az elsődleges identitásuk. A civil / nemkormányzati (NGO) / nonprofit vagy harmadik szektor elnevezések némi tartalmi különbségük mellett is lényegüket tekintve azonos fogalmat, szervezeti alapelveket írnak le. Egy tágran értelmezett definíció alapján (Cohen-Arato, 1992) a *civil társadalom* egy olyan közeg, amely nem a gazdasági, nem az állami és nem a magánszférába tartozik, bár mindegyikkel kapcsolatban lehet. Ezen túl a civil szektor része lehet a politikai alrendszernek, de nem része a kormányzati rendszernek, emiatt természetes, ha egyes civil szervezetek politizálnak, politikai törekvések vannak. Ennek a definíciós irányzatnak az önkéntes, újonnan létrejött menekültsegítő szervezetek ugyanúgy teljes mértékben megfelelnek, mint a menekültválságban többé-kevésbé résztvevő különböző régebbi alapítású, már működő civil szervezetek, de a nagy segélyszervezetek esetében a kormányzati-politikai befolyásnak már van tere.

A nagy segélyszervezetek ugyanis több szálon kötődnek az államhoz és ezáltal kulcskérdés a függetlenségük: Magyarország esetében például a Karitatív Tanács tagjaként (hat segélyszervezet) összehangolhatja tevékenységét egymással és az állammal mind rendkívüli helyzetekben, mind pedig egyes rendszeres tevékenységekben, továbbá szociális szolgáltatóként az állami szociális ellátórendszer részeként/mellett, annak egyes funkcióit ellátva és állami normatívából finanszírozva végzi rendszeres tevékenységét a szociális szféra számos területén, például a hajléktalan-, idős-, fogyatékos vagy épp a menekültellátás terén, amin keresztül a kapcsolat az állammal eleve adott. Hogy milyen szoros is ez a kapcsolat az állammal, azt jól jelzi önmagában a Karitatív Tanács, ami egy kormány által létrehozott testület³, miniszter vagy államtitkár vezeti, és tagja csak nagyon meghatározott feltételeket⁴ teljesíteni képes karitatív szervezet lehet, de az nincs szabályozva, hogy az adott szervezet

² A jelen és a következő alfejezet egyes részeiben egy korábbi publikációra építünk (Bernát-Kertész-Tóth 2016a), ami szerzőtársaimmal közös munkán alapul.

³ 65/2000. (V. 9.) Korm. rendelet a Karitatív Tanács megalakításáról és működésének részletes szabályairól.

⁴ A Karitatív Tanács tagszervezete a törvény szerint legalább 8 éve működik; köztartozásmentes; alapszabálya vagy alapító okirata érdekvédelmi tevékenység végzésére nem jogosítja; országos hálózattal, legalább három regionális központtal, segélytevékenység lebonyolításához szükséges megfelelő logisztikai háttérrel rendelkezik, ezen belül legalább 40 fő munkavállalóval és legalább három regionális raktárral.

mindezt civil- vagy magánadományokból vagy éppen közpénzből építette-e fel és működteti-e. A Karitatív Tanács tagcsága további feltétele, hogy mi minősül karitatív tevékenységnek, de ezek között a menekültek ellátása nem szerepel (ugyanakkor a menekültválság előtt és alatt is – nagyon változó intenzitással – ezek a szervezetek általában foglalkoztak menekültekkel is). Mindezek miatt a segélyszervezeteket kvázi-független szervezetként írhatjuk le, és bár definíció szerint nem GONGO-k (Government-Organized Non-Governmental Organization), azaz nem a kormányzat által létrehozott nem kormányzati szervezetek, de funkciójukat tekintve (a kormányzati politika támogatása a kormánypártok működését segítő akciókkal, tevékenységgel) részben rokoníthatók velük, amire a legjobb példa épp a 2015. évi menekültválságban (nem) vállalt szerepük.

Az állam és a segélyszervezetek közti szoros kapcsolatot a 2015-ös menekültválság idején egyes (nem segélyszervezeti) szereplők még a szokásosnál is jelentősebbnek és közvetlenebbnek feltételezték, és ezzel is magyarázták a segélyszervezetek relatív passzivitását a menekültválság első hónapjaiban, 2015 nyarán. Ezt a feltételezést erősítette, hogy a 2015. őszi, kormányzat által irányított, a szerb- és horvát határ mentén a menekültek ellátását a teljes déli határzár (kerítés) megépültéig kizárólag és dedikáltan csak pár nagy segélyszervezet végezhette el, szintén dedikált külön források mellett. Ezzel szemben a többi civil szereplő (néhány kivételtől eltekintve) lényegében az államtól függetlenül, illetve sokszor kifejezetten annak ellenében végezte menekültsegítő tevékenységét, így kimerítette a Cohen-Arato-féle civil-definíciót (1992).

A klasszikus értelemben vett civil fogalom egy további szempontból is érvényes az új önkéntes (grassroots) és a régebbi, kisebb civil szervezetekre, és csak részben a nagy segélyszervezetekre, miszerint a civil szektor három, egymással összefüggő, de egymástól el is különülő szinten jelenhet meg: (1) szervezett érdekek formális szereplőiként (nonprofit szervezetek, helyi közösségi szervezetek); (2) nem intézményes, kollektív társadalmi akciók formájában valamint (3) egyéni szinten, pl. az aktív állampolgárság, petíciók aláírása formájában. A magyarországi menekültválságban szerepet vállaló különböző civil szervezetek és kezdeményezések lényegében mindhárom szintet lefedik, sőt, az önkéntes menekültsegítő szervezetek között is találunk olyat, amelyik önmaga egyedül lényegében mindhárom szinten jelen van.

Cohen és Arato klasszikus civil társadalom definíciójával ellenétében a KSH (2016) már egyes kormányzati vagy önkormányzati szervezeteket is a civil szektorhoz sorol, habár a „nonprofit szektor” gyűjtőfogalom alatt teszi ezt, amiről három kategóriában gyűjt adatokat: (1) klasszikus

civilek: magánalapítványok, egyesületek, szövetségek; (2) nonprofit vállalkozások: nonprofit gazdasági társaságok valamint az előbbiekhöz képest elenyésző gazdasági súlyú, kormányzati, önkormányzati alapítású – jobbára közfeladat ellátására, támogatására szakosodott – közalapítványok, valamint (3) érdekképviseltek: köztisztviseltek, munkaadói, munkavállalói és szakmai szervezetek. Ebben a definícióban már alig van helye a magyarországi menekültsegítő önkéntes szervezeteknek, mivel mindhárom fenti kategória bejegyzett szervezeti formára utal, és ezt csupán egyetlen önkéntes szervezet teljesítette a menekültválság magyarországi szakaszának végén illetve azt követően, ráadásul nem is magyarországi bejegyzéssel, míg a többi önkéntes szervezet hivatalos bejegyzés híján nem szerepelhet a KSH statisztikáiban. Paradox módon azonban szerepelhetnek a „nonprofit szektor” gyűjtőfogalom révén a statisztikákban épp azok az állami alapítású és működtetésű szervezetek (részben GONGO-k), amelyek alapítói és működtetői (azaz a kormányzat illetve az önkormányzatok) ellensúlyozására, vagy azok ellátatlan tevékenységeire jöttek létre a menekültsegítő önkéntes grassroots civil szervezetek, és amelyek a KSH definíciója alól lényegében kiesnek.

Meg kell azonban jegyezni, hogy a menekültsegítő humanitárius szervezetek sok esetben nemzetközi jellegűek is, mégha a disszertációban elemzett magyar menekültsegítő grassrootsok magyar alapításúak is voltak. Számos más, a menekültválság során Európában és valamelyest Magyarországon is aktív ilyen szereplő azonban globális aktor (pl. a UNHCR, Az Orvosok Határok Nélkül, a menekültmentő hajók üzemeltetői, az OSI szervezetei stb.) Ezeknek a szervezeteknek az egyes országokban vannak tagjaik vagy kapcsolódó helyi szervezeteik, de azért alapvetően pánszlovén vagy éppen globális aktorok. Tehát a menekültsegítők egy része vagy új szervezetet hozott létre, vagy éppen hogy csatlakozott ezekhez a nemzetközi szereplőkhöz.

Már ez az ellentmondásos helyzet is rámutat arra, hogy a 2015-ben alakult magyarországi menekültsegítő önkéntes szervezetek egy vegyes állapotú és fejlettségű, de épp már inkább erodáló civil szektorba születtek. A rendszerváltás időszakához (1993-hoz) viszonyítva a civil szervezetek száma és bevételük reálértéke közel megkétszereződött 2015-re, az általuk foglalkoztatottak létszáma pedig 3,5-4-szeresére nőtt. Ugyanakkor épp az utóbbi pár évben fordult negatívba ez az alapvetően felívelő kétévtizedes trend (KSH 2016), habár vannak jelek, amik ennek egyik okaként inkább a magyar civil társadalom erőtlenségére utalnak az önkéntesség vagy a civil aktivitás gyengeségei révén. (Hoskins et al, 2006, Kostelka, 2014, KSH, 2012) A KSH civil szektorra vonatkozó adatai azonban csak nagyon erős fenntartásokkal értelmezhetőek épp amiatt, hogy a KSH által a civil szektorba besorolt szervezetek jelentős

hányada nem a tradicionálisan értelmezett civil szervezet, hanem non-profit vállalkozások, amelyek a civil szektor kb. 50%-át teszi ki a létszámuk illetve a GDP-hez való hozzájárulásuk alapján. Mindez pedig pontosan rámutat arra, hogy az a jogszabályi változtatás, amely 2011-ben az egész civil szektort átalakította (a közhasznú jogállás illetve a szervezetek bejegyzése körüli szigorításokkal), fundamentálisan belenyúlt és eltorzította ezt a szektort, és a „hagyományos” értelemben vett civilekkel szemben a GONGO-kat nemcsak a szektor szereplőivé, de erős részesévé tette.

Ami a magyar civil társadalom erősségét illeti, a rendszerváltás lendületében a régió országaihoz és az államszocialista múlthoz képest kifejezetten kiterjedt és erősödő, a demokratizálódási folyamat motorjaként is fontos szerepű civil társadalom épült ki Magyarországon a 2000-es évek végére, de a 2010-es évekre inkább megtorpanás figyelhető meg. Egy 2016-ban (azaz még a 2017-es, civil szervezeteket erőteljesen korlátozó ún. „Civil Törvényt” megelőzően) készült nemzetközi összehasonlító kutatás (EU-Russia Civil Society Forum, 2017) is rámutat arra, hogy a megkérdezett magyar civil szervezetek többsége egyértelműen visszaesést tapasztal az utóbbi években a finanszírozás és az állammal való kapcsolat terén, de lényegében felük negatív változásokat tapasztalt a már előbb említett 2011-es változások által befolyásolt jogi keretek és a privát donorok kapcsán is. Ráadásul nemcsak a KSH „nonprofit szervezetek” definíciója sorol egyes állami szervezeteket a civil szférába, hanem 2010 óta a pszeudo-civil szervezetek és „kormányzati háttérű NGO-k”, GONGO-k (ami önmagában egy oximoron) alkotta hálózat jött létre, hogy ellensúlyozzák a kormánykritikus civil hangokat és a korábban független civil szervezetek helyébe lépjenek. Mindez pedig a kritikus hangvételű és a külföldi támogatásokat felhasználó klasszikus civil szervezetek elleni kormányzati lejárató média- és politikai kampányban, kriminalizálásukban és végül olyan jogi korlátozások bevezetésében teljesedett ki, amely az ún. „Civil Törvény”⁵ elfogadásához vezetett 2017 nyarán. Ez a szigorítási folyamat 2018 augusztusában a külföldi adományokból, forrásokból támogatott magyar civil szervezetek, és azon belül is kifejezetten a menekültsegítő civilek helyzetét tovább nehezítette, és egyértelműen azok ellehetetlenítését célozta az ún. bevándorlási különadó⁶ révén, amely 25%-os adót kivetését tette lehetővé a bevándorlást segítő magyarországi tevékenység anyagi támogatása, vagy a Magyarországon székhellyel

⁵ 2017. évi LXXVI. tv. (2017/93. (VI. 19.)), amely módosítja a 2011. évi CLXXXI. törvényt a civil szervezetek bírósági nyilvántartásáról és az ezzel összefüggő eljárási szabályokról.

⁶ Bevándorlási különadóról szóló 2018. évi XLI. törvény

rendelkező, bevándorlást segítő tevékenységet végző szervezet működésének anyagi támogatása esetén.⁷

Mindez azonban nem előzmény nélküli annak ellenére, hogy ilyen erőteljesen és nyílt formában az állam sem Magyarországon, sem a régió EU-tagállamaiban nem avatkozott még a civil szektor életébe korábban. A rendszerváltás és a demokratikus átmenet időszakára ugyanis eleve jellemző volt Közép- és Kelet-Európa országaira, hogy a civil társadalom és az állam közti viszonyt konfrontatívan élték meg, egymással elletétesnek érzékelték az érdekeiket és ez később számottevően megnehezítette az állami és a civil szféra közti együttműködést, közös munkát. (Howard, 2003) Már a rendszerváltás éveiben Cohen és Arató (1992) mindezt úgy fogalmazza meg, hogy a civil társadalmat gyengítő egyik faktor a „civil” és a „politikai” mező közti kapcsolat hiánya, ami Magyarország esetében a két szféra szétválasztásának igényét, majd annak ellehetetlenülését jelenti. Mindez egy végül egyfajta „álcivil” diskurzusba torkollott, mivel a felek igényelték ennek a szeparált állapotnak a konzerválását. (Gerő és Kopper, 2011) Ennek a folyamatnak a kicsúcsosodása pedig éppen a jelen disszertáció tárgya, a 2015. évi menekültválságban segítő önkéntes csoportok, amelyek ha nem is közvetlen kiváltói, inkább erős példái és egyben irritáló manifesztumai voltak a kormányzat által eleve háttérbe szorítandó kritikus, ellenzéki civil társadalomnak.

A civil szektor gyengesége visszavezethető néhány olyan jelenségre, amelyek a társadalmi kohézió és így a szolidaritás építőköveinek is tekinthetők. A magyar civil társadalom erőtlensége ugyanis – más tényezők közbeesésével, azaz közvetetten – részben együtt jár társadalom alacsony bizalomszintjével, ezen belül az általános és az intézményi bizalmat értve. (Howard, 2003; Tóth, 2009; Bernát, 2009; Giczi és Sik, 2009, Keller 2010, 2013, 2014, Tóth-Branyiczki 2016, TÁRKI, 2013, TÁRKI 2017, Gábos – Tomka – Tóth 2021) Ezzel szemben vannak olyan kutatások, amelyek nem találtak érdemi kapcsolatot a személyközi vagy intézményi bizalom és az önkéntes civil aktivitás között: egy Egyesült Államokbeli kutatás szerint a mások iránti bizalom inkább motiváló tényező a kollektív cselekvésbe való

⁷ Bevándorlást segítő tevékenységnek minősül a törvény szerint minden olyan program, akció, tevékenység, amely közvetlenül vagy közvetve a bevándorlás előmozdítására irányul, beleértve a médiakampányokat, médiaszemináriumokat, és az abban való részvételt; továbbá az oktatásszervezést; hálózatépítést és -működtetést vagy a bevándorlást pozitív színben feltüntető propaganda tevékenységet. A jogszabály alapján a bevándorlás az emberek véglegesnek szánt, lakóhelyük szerinti országból másik országba történő áttelepülése, ugyanakkor a jogszabály alkalmazásában nem minősülnek bevándorlásnak a szabad mozgás és tartózkodás jogával rendelkező személyek beutazásáról és tartózkodásáról szóló 2007. évi I. törvény 1. § (1) bekezdésében meghatározott esetek.

becapcsolódásra (Oliver, 1984), míg egy önkéntesek körében készült magyar kutatás szerint a társadalmi célú önkéntes tevékenységekben való részvétel mögött az intézményekben való csatlakozás is állhat. (Bartal – Kmetty, 2011) Ez pedig felveti annak a hipotézisnek a lehetőségét, hogy az intézményi bizalom fordítottan, a másokba vetett bizalom meg egyenesen arányos a civil aktivitással.

Az újonnan alakult grassroots szervezetek tagjai leginkább önkéntesnek hívták magukat és a kívülállók is általában így tekintettek rájuk. Az *önkéntességet* ebben a kutatásban tágan értelmezzük (Bernát – Kertész – Tóth 2016a), amely minden olyan tevékenységet felölelhet, amiben saját akaratukból, szabadidejükben, anyagi ellenszolgáltatás nélkül vállalnak szerepet az aktorok, mégpedig nem saját érdekükben, hanem más személyek, csoportok, szervezetek jólétének vagy a közjó érdekében. Az önkéntesség sokféle formában és érték által vezérelve, mind formális, szervezeti, mind pedig informális, ezen belüli egyéni keretben megvalósulhat. (Wilson, 2000, Czike – Bartal, 2006) Habár a menekültsegítő új szervezetek megfelelnek a fenti önkéntesség-definíciónak, magukat illetve tagjaikat gyakran tekintették inkább társadalmi aktivistának a 2015. évi menekültválság átpolitizált jellege miatt. A disszertációban vizsgált önszerveződő, menekültsegítő grassroots csoportokat elemző egyik tanulmány arra a következtetésre jutott, hogy ezek az önkéntesek valójában a társadalmi változás aktivistái voltak, akik az önkéntességet találták a leginkább megfelelőnek az érzelmeik és eltérő politikai nézeteik kifejezéséhez. (Kende 2015) Ugyanakkor ez a tanulmány eleve politikai szemszögből vizsgálta az önkéntes csoportok tevékenységét és tagjainak motivációit, így konklúziója illeszkedik a kiinduló szempontjaihoz, és így háttérbe szorít más lehetséges magyarázatokat, azaz az önkéntesek politikai aktivista szerepfelfogása csak egy lehetséges magyarázat más driverek mellett.

Az önkéntesség és aktivizmus irodalmának áttekintése alapján (Bernát – Kertész – Tóth 2016a) azt találtuk, hogy egyes kutatók szerint nincs olyan érvényes szociológiai ok, ami miatt az önkéntességet és a társadalmi aktivizmust egymástól elválasztva, különböző módon kellene vizsgálni, hiszen több hasonlóság is található köztük, elsősorban a motivációjuk terén. A motivációk között pszichológiai és szociológiai jellegűek egyaránt megtalálhatók, így például az egyén szocializációja, énképe, értékei, önvédő attitűdjei és a státusz, társadalmi elismerés vagy társadalmi integráció iránti szükséglete (Horton-Smith, 1981; Batson et al., 1983; Borshuk, 2004; Clary et al., 1998; Esmond – Dunlop, 2004). Emellett vannak olyan modellek, amelyek az identitásra helyezik a hangsúlyt: vagy az egyén saját hátrányos helyzetű identitása, vagy a hátrányos helyzetű csoportok iránti szolidaritása jelenik meg motivációként. (Simon –

Klandermands, 2001). Emellett a jelen kutatás az önkéntesek motivációinak elemzésekor a humanitárius segítségnyújtást mint önálló igényt is azonosította a főbb motivációk között. (ld. Bernát – Kertész – Tóth 2016a)

Demográfiai jellemzőket is figyelembe véve azt találjuk, hogy mind a társadalmi aktivisták, mind pedig az önkéntesek között inkább középosztálybeli, iskolázottabb embereket találunk, akik az önkéntesség vagy aktivizmus érdekében számos fajta erőforrást és szabadidőt is fel tudnak használni (Wilson, 2000). Különbség azonban a két típus között, hogy a nők inkább felülreprezentáltak a humanitárius segítőtevékenységben, míg a férfiak és a fiatalok inkább csatlakoznak az aktivista csoportokhoz vagy mozgalmakhoz. Erre jól reflektál az – az önkéntesek körében végzett reprezentatív kutatás híján – a megfigyelés is, hogy a magyarországi menekültsegítő szervezetekben a humanitárius és utcai szociális munka jellegű segítőtevékenységet és a háttérben zajló logisztikát inkább iskolázottabb nők, míg a vezetői feladatokat inkább iskolázottabb férfiak látták el.

Egy magyar önkéntesekkel foglalkozó vizsgálat azt találta, hogy az értékek, a társadalmi elismerés és a társadalmi interakció volt az a három fő tényező, ami az önkéntes munkába való bekapcsolódásra ösztönzött egyéneket. (Bartal – Kmetty, 2011) Egy korábbi kutatásban két motivációs mintázatot emeltek ki a magyar önkénteseket vizsgálva: az egyik a „tradicionális”, a másik pedig „új típusú” önkéntesség. Előbbi, a tradicionális motivációs mintázat esetében az önkéntesek a belső meggyőződése a fő elem, ami gyakran vallási meggyőződést (is) takar: ebbe a csoportba főként házas, középkorú nők tartoznak. Az „új típusú” önkéntesség inkább a személyes motivációra épül, mint például a karrierépítés vagy a társadalmi háló fejlesztése és azon fiatalok között elterjedtebb, akiknek szakmai tapasztalatra van szükségük. (Czike – Bartal, 2006) Ezek a motivációs szerkezetek lényegében megtalálhatóak a 2015. évi menekültsegítő önkéntesek körében is, habár más motivációs elemek is azonosíthatók voltak, főként a leginkább jellemző szolidaritás alapú altruista jellegű motiváció, ezáltal a jelen elemzés egy újabb önkéntes motivációs altípust azonosított. Empirikus kutatások rámutatnak arra, hogy a fenti motivációs típusok és a szocio-demográfiai jellemzők növelik a bevonódás esélyét, de a legjobb előrejelzést mindkét típus esetén a korábbi önkéntes vagy aktivista tapasztalat jelenti (Bartal, 2010), és azok, akik valamilyen formális vagy informális csoporthoz tartoznak, könnyebben szánnak az idejükből a jó ügy érdekében. (Putnam, 2000)

Valamelyest meg kell azonban különböztetni egymástól az aktorok e két típusát: a társadalmi aktivisták inkább a társadalmi változás felé orientálódnak, míg az önkéntesek inkább az egyéni problémákra fókuszálnak és gyakran nem akarják megzavarni a fennálló rendet. (Markham és

Bonjean, 1995) Az önkéntesek tehát inkább a segítendő egyénekkal és nem a politikával foglalkoznak, és ezért gyakran (tudatosan vagy tudattalanul) elfedik a tevékenységük politikai természetét, illetve motivációját (ha van ilyen az esetükben). (Eliasoph, 1998); ez is megfigyelhető a magyarországi menekültsegítő önkéntesek körében, ugyanakkor ennek mértékét kellő elemszámú reprezentatív kvantitatív kutatás híján legfeljebb csak nagyon távolról lehetne becsülni. Az „aktivista vs önkéntes” elkülönítésében további fontos szempont, hogy míg az önkéntesek is felvállalnak aktivista stratégiákat saját ügyüknek hátrányos politikai helyzetekben annak érdekében, hogy a fő társadalmi üzenetüket képviselhessék vagy erőforrásokat mobilizálhassanak (Chambre, 1991), addig az aktivisták számára az önkéntesség sokszor az ügy szolgálatába állított eszközként felvállalt szerep. (Kende, 2015)

2.3. A társadalmi mozgalmak és a kollektív cselekvés

A társadalmi mozgalmak egyértelműen a civil aktivitásra és az egyének kollektív cselekvésére és gyakran önkéntes részvételére épülnek, és a társadalmi mozgalmak a kollektív cselekvés egyik alfajának tekinthetők. A társadalmi mozgalmak a modern és posztmodern társadalmak elterjedt és szinte már természetes jelenségei, amelyek – továbblépve a munkásmozgalmi kezdeteken és a marxista hagyományokon – az 1960-as évektől új lendületet vettek elsősorban a nyugati demokráciákban és egyre erősebben voltak képesek érdekérvényesítő képességüket kifejezni. A legjelentősebb, korszakhatárnak tekinthető mozgalmak valójában az egész hatvanas éveket felölelik, és nemcsak időben, de térben is kiterjedtek, földrészekben és különböző földrajzi-politikai térségeken is átívelnek. A leginkább elterjedt példák egyrészt az Egyesült Államok polgárjogi vagy háborúellenes mozgalmi, másrészt, de még mindig a nyugati demokráciákban maradván a nyugat-európai diáklázadások 1968 tavaszán, ugyanakkor még a keleti blokkban is van erre példa Csehszlovákia és a „prágai tavasz” révén. A társadalmi mozgalmak pezségése a hetvenes évekre a mozgalmakutatásban is tükröződik, hiszen ekkorra a kollektív cselekvés (pl. Olson 1971) és a mozgalmak vizsgálata a szociológia egyik jelentős kutatási területévé vált (Marx és Wood 1975, della Porta és Diani 2006), habár a két terület közti viszony hierarchikus, mivel a mozgalmak a kollektív cselekvés egy típusaként értelmezhetőek. Emiatt annak megértése, hogy milyen tényezők mentén jön létre kollektív cselekvés, elvezethet a társadalmi mozgalmak létrejötté és működése kereteinek és feltételeinek megismeréséhez is.

A kollektív cselekvés elmélete (Olson, 1971) a módszertani individualizmus paradigmáján belül konceptualizálja azt a kérdést, hogy milyen feltételek mellett lesznek önérdeteket követő egyének képesek arra, hogy kisebb vagy nagyobb társadalmi csoportok megszervezésével célt érjenek bizonyos közjavak előállításában. Az elmélet szerint a privilegizált kiscsoportok (pl. egy jól koncentrált lobbicsoport) esetében a megszerveződés esélye magas, szemben a széttagolt és nagyobb társadalmi csoportokkal, amelyeknek az esetében a tagok mobilizálásának ösztönzési költségei, illetve a „potyautasok” monitorozási és szankcionálási költségei akár prohibítívnak bizonyulhatnak és csak nagyon speciális körülmények között jön létre a kollektív cselekvés. Ebben az elméleti keretben az olyan jellegű csoportok, mint amilyenek a menekültsegítők is, alacsonyabb eséllyel tudják magukat megszervezni és hatékonyan működni, így a 2015. évi mozgalmat (legalábbis rövidtávon) önmagában ezzel az elméleti kerettel nem lehet megfelelően, általánosítható módon megragadni.

A hatvanas években megjelenő új társadalmi mozgalmak jelentősen eltérnek a korábbi mozgalmaktól, elsősorban céljuk szempontjából: korábban a mozgalmak jellemzően munkaügyi (munkásmozgalmi) illetve nemzeti érdekek mentén formálódtak, a hatvanas évektől azonban már egyre kevésbé materiális célokért és az osztálykonfliktusok ellen küzdöttek, inkább egyes társadalmi csoportokra vagy főként, de nem kizárólag társadalmi-politikai ügyekre, fókuszáltak, mint a polgárjogok, női jogok vagy épp az ezektől valamelyest különböző területet érintő környezetvédelem, azaz mindez értelmezhető az ipusztindusztriálisból a posztindusztriális társadalomba való átmenet jeleként is. (della Porta és Diani 2006:6) A korábbi mozgalmak értelmezési kerete azok tematikája és céljai miatt eleinte inkább a marxista és a strukturalista-funkcionalista irányzatokhoz kötődtek, de ezek az elméleti keretek az *új társadalmi mozgalmak* megjelenésével egyre inkább elvesztették relevanciájukat. Utóbbiak létrejöttét ugyanis már nem volt elégséges egyfajta válaszreakcióként, a túl gyors társadalmi átalakulás nem szándékolt következményeként magyarázni, hiszen a mozgalmak nemcsak valamilyen társadalmi válságra adott reakcióként jöhetnek létre, hanem új konfliktusokra reflektálnak és maguk is kialakíthatnak, létrehozhatnak társadalmi változást vagy válságokat. Ebbe a trendbe illeszkednek a menekültsegítő mozgalmak azáltal, hogy egy konkrét válságra reflektálnak és ezáltal maguk is indulatokat, feszültségeket, politikai és társadalmi vitát gerjesztenek.

A posztindusztriális kor új mozgalmait tehát tartalmilag és létrejöttük mechanizmusában is különböznek az ipusztindusztriális társadalom mozgalmaitól és leginkább a régi mozgalmakkal szembeni különbségei, innovációi mentén lehet az új társadalmi mozgalmakat definiálni. Claus

Offe (1985) szerint az új mozgalmak az alábbi jellemzők mentén válnak el a korábbi mozgalmaktól:

- kritikus viszonyulás a modernizációhoz és a fejlődéshez;
- decentralizált és részvételi alapú szerveződések;
- a személyközi szolidaritás védelme a bürokráciával szemben;
- materiális előnyök helyett autonóm teret követelnek.

Ez utóbbit, a személyes autonómiát emeli Alberto Melucci (1989, 1996, idézi della Porta és Diani 2006) az új társadalmi mozgalmak központi elemévé. Az új mozgalmak fellépnek az ellen, hogy az állam és a piac ellenállhatatlanul benyomul a társadalmi és a személyes életbe, helyette az egyén jogát hirdetik a személyes identitása és a privát élete meghatározására, a rendszer széleskörű manipulációs mechanizmusa és ezzel elért hatása ellenére. Ennek révén az új mozgalmak nem korlátozzák magukat az anyagi gyarapodással kapcsolatos célokra, hanem ennél jóval tágabb értelemben jelentenek kihívást a politikai és társadalmi folyamatokra. Az új mozgalmak kapcsán a globális szempont is erősebb, mint korábban. Wallerstein világrendszer elméletében (1974, 2004) felhívja a figyelmet a globális igazságosság igényének mozgalommá alakulására, Manuel Castells (1983, 1996) pedig a hálózati társadalom megjelenésével az információs technológia elterjedését emeli ki. A mozgalomkutatás irodalma azonban megosztott abban a kérdésben, hogy mennyiben tekinthetők valóban újak ezek a mozgalmak és mennyire általánosítható karakterrel írhatók le. (della Porta és Diani 2006)

A 2015. évi menekültválság során a magyarországi (és más európai országok hasonló) új, önszerveződésen és önkéntességen alapuló, grassroots civil szervezetei által létrehozott új jelenség a fenti definíciók alapján mozgalomnak is tekinthető nem csupán Offe új mozgalmakra vonatkozó minden szempontja alapján, de a globális igazságosság igénye, a hálózatos jelleg és az információs technológia relevanciája is teljes mértékben azonosítható a menekültsegítő önkéntes szervezetek esetében.

A mozgalomkutatás másik központi kérdése, hogy miként válnak egyes problémák kollektív cselekvés tárgyává, és az egyes cselekvők hogyan válnak a kollektív cselekvés végrehajtóivá. Ennek megértéséhez a chicago-i iskola *szimbolikus interakcionizmus* elmélete adhat az európai, és ezen belül a magyarországi menekültsegítő mozgalmak kapcsán releváns kiindulópontokat: eszerint a mozgalmak nemcsak visszatükrözik, de maguk is előidézhetnek társadalmi változást vagy akár válsághelyzetet új normák bevezetésével, és ezek képezik a meglévő normarendszert átalakító cselekvést. Ehhez hasonlóan érvel a *kollektív viselkedés vizsgálatának kortárs iskolája*

(*contemporary school of collective behaviour*) is, amely az új normák megjelenésének az intézményes cselekvésre gyakorolt hatását vizsgálja. Ami viszont még ennél is jobban illeszkedik a menekültsegítő mozgalmak vizsgálatához, az az interakcionista iskola azon elmélete, amely szerint a kollektív cselekvés létrejöttében kulcsszerepe van az identitás, valamint a szimbolikus javak előállításának. (della Porta és Diani 2006)

Ezen az elméleti szálon haladva maguk a társadalmi mozgalmak is tekinthetők olyan „cselekvőknek”, amelyek a társadalmi változás előkészítésében és végrehajtásában vállalnak szerepet új normák és értékek létrehozása révén, így a kulturális változás ágenseiként a meglévő krónikus problémákat akut problémává változtatják épp a cselekvéseik által, amelyek aztán a nyilvánosság és a média figyelmét is felkeltik. (Rochon 1998) A magyar menekültsegítő mozgalom esetében ez a szerep egyértelműen azonosítható, mivel a mainstreamtől eltérő értékek (menekültek, „migránsok” segítése) mentén történő közösségi cselekvés egy inkább idegenellenes lakossági és egy egyértelműen migrációellenes kormányzati-állami kontextusban egy kisebbségi, így sokak számára akár újnak is tekinthető normát állított a nyilvánosság elé. Ebben a folyamatban az érzelmek szerepe megkerülhetetlen, mind a kollektív viselkedés létrejöttében, mind pedig a mobilizációban: a közösségérzet, az identitás létrejötte, a társas kötődések, az együttműködés és a versengés a társas élet általános jelenségei, de mind megjelennek a társadalmi mozgalmakban is. Ezen belül például érdekes megvizsgálni a *morális sokk* kialakulásának folyamatát, ami a mélyen rögzült szabályok és normák fellazulásával az egyének mobilizálásának gyakran az első lépése, és jellemző, hogy a protest szervezetek azon dolgoznak, hogy ezt a félelmet erkölcsi felháborodássá és dühvé alakítsák át. A morális sokk a mások jogtalan cselekvésére adott reakció, ami a mozgalmakhoz való csatlakozás egyik oka lehet. A kormánnyal szembeni morális sokk különösen erős lehet, mert sokszor az őket képviselni hivatott választott politikusok árulásaként élik meg az ilyen eseteket a mozgalomhoz csatlakozó egyének. (Jasper 1997) A morális sokkhoz hasonló érzelmek is vezették az önkénteseket a segítőtevékenységben mind egyéni, mind csoportszinten, ami alapvetően a menekültválságra adott saját és a kormányzati-állami reakciók, értékek, normák közti feszültség feloldását is célozta.

Az érzelmek szerepe a mozgalomban azért is fontos téma, mert az 1960-as évekig a protestálókat az érzelmeik alapján jellemzően irracionális cselekvőknek tekintette a szakirodalom. A hatvanas évektől ugyan már egyre inkább racionális cselekvőként írták le a tiltakozó akciók résztvevőit, de az érzelmeket ekkor még nem vették számba. Az 1980-as és 1990-es évekre azonban több kutató, elsősorban Snow és Benford (1988 és 1992) már túlzónak

tartotta a kollektív cselekvés magyarázatában a racionális és stratégiai elemek dominanciáját és hiányolták az érzelmek szerepének kihangsúlyozását. Az 1990-es évektől jelennek meg azok az elméletek, amelyek a tiltakozók szempontját vizsgálják és arra fókuszálnak, hogy milyen jelentéseket tulajdonítanak ők a saját cselekvéseiknek. (Jasper 2014)

Ezek közül Jasper (ibid) kiemeli az identitás kontroll elméletet (*identity control theory*), amely az interakciók részeként fogja fel az érzelmeket, de az identitást helyezi a középpontba: ha egy helyzet ellentétes az egyén vagy a közösség identitásával vagy nem felel meg neki, akkor az identitás visszaállítása lesz a cselekvés célja. Ez alapján a kollektív cselekvést is lehet a kollektív identitáson esett csorba motiváló erejével magyarázni. Randall Collinsnak (2004) kollektív rituálék során létrejövő érzelmi energiával foglalkozó elmélete pedig azt hangsúlyozza, hogy az interakciók során létrejövő érzelmek olyan tartósabb hangulattá alakulhatnak át, amelyek a kollektív cselekvéshez szükséges lelkesedést és a csoport iránti elköteleződést erősíthetik.

A kölcsönös érzelmek egy csoporton belül befolyásolhatják a mozgalmi cselekvést a bizalmon és a kötődésen keresztül. A kölcsönös érzelmeken keresztül érthető meg leginkább a mozgalmak egy fontos jellemzője, a kapcsolathálók hatása. Az egyének gyakran nem tudatos folyamat révén, a mozgalomhoz való csatlakozás előtt már meglévő nézeteik miatt vesznek részt egy hozzájuk illő mozgalomban, hanem sokszor véletlen úton, a kapcsolatháló által is formált interakciók révén, egy adott mozgalomban már résztvevő ismerősük kötődése által kerülnek kapcsolatba a mozgalommal. (Jasper ibid) A menekültsegítő mozgalom esetében a korábbi személyes kapcsolatok csak kisebb mértékben alapozták meg az egyes csoportok tagságát, jóval nagyobb szerepe volt a Facebook-csoportoknak, amely természeténél fogva szintén kapcsolathálón alapulva éri el hatását, de a már meglévő, mozgalom előtti, különböző jellegű, történetű, okú kapcsolatokra épül, amelyek között gyakran van elvi, politikai, hitbéli hasonlóságon vagy szimpátián alapuló kapcsolat is. A menekültsegítő Facebook-csoportokon belül aztán újabb kapcsolatok keletkeznek, és aktív interakciós lehetőségeket biztosít. Ezek a személyes – online vagy offline – interakciók nemcsak a mozgalomhoz csatlakozáskor, hanem a bentmaradáshoz és a szervezet iránti hűség fenntartásához is fontosak, ami különösen igaz a Facebook-csoportokon belüli kapcsolatokra és csoporttagságok fennmaradására.

A kollektív és kölcsönös érzelmeknek a mozgalom alakítására, fennmaradására és hanyatlására való hatása a magyarországi menekültsegítő önkéntes mozgalom életpályájának minden szakaszát pontosan ragadja meg. Már a segítőtevékenység alapja is az elveszettnek és ellátatlannak tűnő, utcán vagy pályaudvaron bolyongó menekültek iránti sajnálat és egyéb,

szolidaritásból fakadó érzelmek voltak, amelyek az egyes jövőbeli önkéntesekben egyénileg jelentek meg, majd a hasonlóan gondolkodó és érző önkéntesek már a csoportos, szervezeti formában történő segítőtévékenységek során is számos eleve emocionális töltetű helyzettel találkoztak, amelyekre sokszor a racionalitást is felülíró szintén érzelmi alapú reakciók születtek. Ezen kívül a menekültsegítő szervezetekben is megfigyelhetőek voltak a csoportokdinamikát jellemző egyéni és kölcsönös érzelmek és kapcsolathálózati működés a kooperáció, konfliktusok, problémakezelés terén, és mindezt a csoporthoz tartozás érzése foglalta keretbe, amely az egyének számára számos esetben korábban nem tervezett kompromisszumokat, a komfortzónájukon túli viselkedést (pl. bizonyos nehéz feladatok ellátását, éjszakai vagy „túlórában” végzett munkát stb.) tett lehetővé.

A társadalmi mozgalmak megértésének a kollektív viselkedés felőli megközelítésével azonban van két alapvető probléma, amik épp a fentiekből erednek. Egyfelől ellentmondásba keveredik az elmélet, ha a társadalmi mozgalmakat a változást előidéző tudatos cselekvőként értelmezik, ugyanakkor mégis az olyan, előre nem jelezhető, nem tudatos jelenségeket emelik ki, mint például az érzelmek és nem az olyan tudatos elemeket, mint például a stratégiák. További kritika a kollektív viselkedés megközelítésével szemben az, hogy a konfliktusok strukturális okait nem vizsgálja mélyen, hanem helyette csak a valóság leírására fókuszál, noha azt igen részletesen teszi. (della Porta és Diani ibid) A menekültsegítő mozgalom esetében ezek a kritikák felszínre hoznak kapcsolódási pontokat: a tervezettség helyett sok esetben a spontán eseményekre csak spontán vagy ad hoc reakció születhetett az időnyomás és egyéb külső hatások miatt, ami egy előre eltervezett stratégián változtatott bizonyos mértékig. A konfliktusok strukturális okainak feltérképezése és az arra adott reakciók szintén csak korlátozottan jelenhetnek meg az utcai szociális munkához hasonló tevékenységek közepette, így a menekültsegítő szervezeteknek – bár sok esetben látszik, hogy az önkénteseknek és a vezetőknek is lenne rá igénye – csak igen korlátozottan volt lehetősége reagálni a menekülthullám mélységi okaira és megoldási javaslatokra, hiszen ezek szükségszerűen más intézményi szinteken merülnek fel.

A kollektív cselekvés létrejöttének mikéntjét leginkább az *erőforrás-mobilizáció elmélete* (*resource mobilization theory*) ragadja meg (della Porta és Diani ibid). Korai szakaszában ez az elmélet alapvetően a racionális, tudatos, önérdékkövető cselekvőből indult ki, aki céljai elérése érdekében erőforrásokat mozgósít, stratégiát alkot, taktikákat alkalmaz, a mozgalomhoz csatlakozó egyén pedig a csatlakozási döntését a hasznok és költségek gondos mérlegelése után hozza meg. Az elmélet kritikusai szerint nem csupán a strukturális okokat, hanem azokat a

konkrét körülményeket is figyelembe kell venni, amelyek között a mozgalmak létrejönnek. Az elmélet azonban nem számol sem a mobilizáció strukturális okaival, sem pedig az önmobilizáció lehetőségével, és túlzott racionalitást feltételez mind a mozgalmak, mind az egyének részéről. (Zald and Ash 1966; McCarthy és Zald 1987a, 1987b, Oberschall 1973; 1980, Tilly 1978) Ez a kritika kifejezetten jól szemléltethető a menekültsegítő mozgalom esetében a már előbb is említett spontán helyzetekre adott reakciók kapcsán: a stratégiai és taktikai tervezés alacsony foka mellett a spontán reakciók szerepe különösen fontos hatású volt a szervezetek napi működése és azok összeadódásával, apró irányváltoztatások mentén végül az összkép szempontjából is.

A mobilizáció kapacitása függ a mozgalom vagy csoport számára rendelkezésre álló materiális és nem materiális erőforrásoktól, amelyeket korábbi elméletek alapján a mozgalom résztvevői racionális költség-haszon elemzésen keresztül kalkulálnak és használnak fel. (McCarthy and Zald 1977; Edwards and McCarthy 2004) A menekültsegítő mozgalom esetében azonban ez legfeljebb igényként jelenhetett meg, teljes mértékben nem érvényesülhetett, mivel a gyorsan változó külső események, körülmények, kereslet (érkező menekültek száma, eloszlása, igényeik, maradásuk hossza) és erőforrás-kínálat (önkéntesek, természetbeni és pénzbeli donációk) fluktuálódása mellett racionális költség-haszon kalkuláció nem jöhet létre. A mozgósítás mélyebb okai tovább árnyalják a képet, mivel a mobilizáció egyrészt a társadalmi probléma okozta feszültségből fakad, másrészt abból, ahogyan a mozgalmak képesek az elégedetlenséget kihasználni és ezt az erőt a mozgalom megszervezésbe transzformálni, a cselekvés költségeit csökkenteni, a szolidaritási hálózatokat hasznosítani és létrehozni, és a tagokat ösztönözni és külső konszenzusokat elérni. A rendelkezésre álló erőforrás típusa és természete magyarázhatja a mozgalom által választott taktikát és a kollektív cselekvésnek a társadalmi és politikai rendszerre gyakorolt következményeit is. A menekültsegítő mozgalom esetében a tényleges utcai segítő tevékenység mellett annak online, virtuális manifesztációja legalább olyan releváns hatást gyakorolt a politikai és társadalmi diskurzusra, mivel a szolidaritás menekültekre vetített „alkalmazása” éles kontrasztban állt az uralkodó társadalmi és főleg politikai értékekkel, elsősorban annak menekült- és migrációellenes hozzáállásával, illetve kormányzati propagandájával. Ugyanakkor érdemes megjegyezni azt is, hogy a menekültellenes alapállású kormányzatok érvkészlete is moralitáson és identitás-védelmen alapul és a lakosság is morális okból érezhet félelmet és akár pánikot.

A szolidaritási hálózatok létezése megkérdőjelezte azt az igencsak elterjedt korábbi szakirodalmi nézetet, miszerint a marginalizált, nem jól integrálódott, közösségi érzést kereső

egyének csatlakoznak inkább a mozgalmakhoz. A racionális megközelítés szerint a mobilizáció így nem csupán a kollektív javak kielégítésével magyarázható, valamint nyomatékosítja a közösségen belüli horizontális szolidaritási kapcsolatok szerepét és szintén a közösségen belüli különböző csoportokat integráló vertikális kapcsolatok fontosságát. Anthony Oberschall (1973) már az 1970-es évek elején rámutatott, hogy a mozgalmak résztvevői inkább azokból a már korábban is aktív egyénekből lesznek, akik eleve jól integráltak a közösségükben, míg a társadalmilag elszigetelten, atomizáltan élők alulreprezentáltak a mozgalmak aktivistái között. Mindez a 2015. évi menekültválságban segítő aktivisták, önkéntesek esetében is nagyrészt érvényes maradt, mivel többségük jellemzően középosztálybeli, városi, iskolázott, a többségi társadalomhoz tartozó, de a többségi véleménnyel szemben a menekülteket segítő attitűddel rendelkező ember volt. Ugyanakkor az önkéntesek egy szűkebb csoportja olyan kisebbségi, jellemzően a menekültekhez hasonló nemzetiségi, etnikai, vallási háttérű ember (vagy azok rokona, közeli ismerőse) is volt, aki nemcsak érintettsége, hanem akár társadalmi integrációjának hiányosságai miatt is mobilizálható volt.

A társadalmi mozgalomban a cselekvés egy új értelmezését adja az állampolgári cselekvés (act of citizenship, Engin-Nielsen 2008) megközelítése, amely az állampolgárság (citizenship) egyre bővülő irodalmának egy olyan új aspektusa, amely a fókuszot nem az állampolgárság intézményére és az egyénre, mint az állampolgári jogok és cselekvések ágensére helyezi, hanem az állampolgárságból fakadó cselekedetek, aktusok irányába tereli. Ezek kollektív vagy egyéni állampolgári, polgári cselekedetek, tettek, amelyek a társadalomtörténeti mintákat megszakítva az intézményi vagy egyéni aktor helyett a cselekvést vizsgálják. A menekültsegítő szervezetek tevékenysége ebből a szempontból aktív, tudatos, érték-vezérelt állampolgárok egyéni és kollektív cselekvéseinek komplex hálózata, ahol a cselekedet nem csupán önmagában, hanem önmagán túlmutató értékrendi viszonyulásával együtt értelmezhető. Ezáltal a menekülteknek segítő önkéntes egyének és csoportok tettekkel a konkrét és a szimbolikus térben egyaránt nyomot hagynak, és maga a mozgalom ezekből a szimbolikus összetevőkből és azok egymásra hatásából építkezik és tartja fenn magát.

A mozgalmak kapcsán felmerül továbbá a kérdés, hogy milyen tényezők határozzák meg a kollektív cselekvés formáit és intenzitását. Ehhez az ún. *politikai folyamat megközelítés (political process approach)* (Tilly 1978; McAdam 1982) megfelelő értelmezési keretet nyújt azáltal, hogy bár a racionális cselekvésből indul ki, de a politikai és intézményi kontextuson belül vizsgálja azt, főként a politikai cselekvők és a tiltakozás viszonyára fókuszálva. A külső környezet meghatározásában az egyik legnagyobb hatású irányzat Peter Eisinger *politikai*

lehetőségek szerkezete (political opportunity structure) elmélete (1973), amiben a mozgalmak kialakulásának lehetőségeit a helyi politikai rendszer nyitottságának vagy zártságának fokához kötötte. Más kutatók a választói instabilitást (Piven and Cloward 1977), a befolyásos szövetségesekkel való kapcsolatot (Gamson 1990), illetve az elitnek a tiltakozással szembeni toleranciáját (Jenkins and Perrow 1977) emelik ki a mozgalmak létrejöttének alapfeltételei közül. Ezeken alapulva Sidney Tarrow továbbfejlesztette az elméletet, amelyben a formális politikai intézményrendszerhez való hozzáférést, annak nyitottságát vagy zártságát, a politikai irányvonalak stabilitásának vagy instabilitásának fokát, a potenciális szövetségesek rendelkezésre állását és stratégiai pozícióját, és az eliteken belüli és elitek közötti politikai konfliktusokat nevezi meg. (Tarrow 1983, 1989) Ez utóbbi az elméleti szál a politikai tényezőket számba vevők közül, melyhez a menekültsegítő mozgalom a leginkább tud kapcsolódni, mivel esetükben kulcskérdés a politikai intézményrendszerhez való hozzáférés hiánya és annak zártsága, hiszen a mozgalom épp a kormányzati-állami ellenszél miatt nem tud és nem is akar kapcsolódni a politikai intézményrendszerhez. Igaz ez az ellenzéki politikai erőkkkel kapcsolatban is: elvileg kapcsolódhatna a mozgalom a „hivatalos”, parlamenti ellenzékhez, de nem akar, mert távol akarja magát tartani a mainstream politikai szereplőktől még akkor is, ha a menekültek segítése és a migráció elutasításának elutasítása kérdésében elvi szinten egy platformon is vannak. Ez a tudatos távolságtartás nemcsak a kormányzati, de az ellenzéki politikai elitektől is lehetőséget adott a mozgalomnak a függetlenség és így a saját értékei szerinti cselekvés kiteljesítéséhez, a szempontjukból fölösleges vagy túlzó kompromisszumok elkerüléséhez, az adott külső (jogi, logisztikai, infrastrukturális stb.) lehetőségeken belüli maximumra való törekvésre. Ezáltal a saját szolidaritás és humanitárius segítség definíciójuk mentén a menekültsegítő mozgalom lényegében szabad kezet adott saját magának.

Továbbá, a mozgalmak szempontjából kulcsfontosságú, hogy a politikai folyamat megközelítés a figyelem középpontjába tolta a hagyományos és új aktorok, illetve az intézményesült rendszerek és a kevésbé konvencionális érdekképviselők közti interakciót. Habár – ahogy arra majd részletesebben kitérek – a 2015. évi menekültsegítő mozgalom az erősen átpolitizált kontextus ellenére is csak részben tekinthető politikai cselekvésnek, ez az elmélet mégis releváns keretet ad, mivel a mozgalmakat nem marginálisnak és intézményellenes szereplőnek, azaz a rendszer valami diszfunkcionális megjelenési formájának tekinti, hanem a (politikai) rendszer részének. A magyar menekültsegítő mozgalom a politikai mező határán egyensúlyozva hol belépett oda és a migráció- és menekültügy politikai ideológiai és gyakorlati

kérdései kapcsán felvállalta saját véleményét, hol távolságot tartva a politikai mezőtől csak a humanitárius segélymunkára fókuszált; ez az ingadozó magatartás helyzettől és csoporttól, egyéntől függött, nem volt kiszámítható mintázata. Releváns továbbá a politikai folyamat elmélet amiatt is, mert a mozgalmak létrejöttének és működésének lehetőségeit (ami fakadhat a nemzetállamok vagy a politikai pártok működéséből; a diszkurzív lehetőségekből, azaz a domináns diskurzusokból a nyilvánosságban vagy az olyan transznacionális lehetőségekből, mint amit például az EU nyújthat a mozgalmak számára), valamint a mozgalmaknak a politikai döntéshozásra gyakorolt hatását is vizsgálja. (della Porta és Diani 2006) A menekültsegítő mozgalom nemcsak részévé vált a migrációról és a menekültekkel kapcsolatos európai és nemzetállami felelősségvállalásról szóló diskurzusnak, hanem – újdonsága, kis ereje, koordinálatlansága és intézményrendszeren kívülsége ellenére – relatíve jelentős hatást gyakorolt a diskurzusra Európa-szerte, míg Magyarországon – az EU és a jelentős véleményformáló célországok akkor domináns pro-migrációs attitűdjével szemben – a migráció- és menekültellenes magyar politikai és közéleti klímában ez a diskurzusalakító szerep másképp, kisebbségi véleményként jelenik meg, ami marginálisabb és emiatt természetesen nehezebb pozíció a diskurzus alakítása szempontjából.

Az elmélet gyengeségei közül a jelen téma szempontjából a legfontosabb a vizsgálatnak a politikai kontextusra való redukálása, ami által olyan egyértelműen releváns szempontok kerülnek háttérbe, mint a kulturális vagy a strukturális kontextus. (Melucci 1989) Érdekes kritika továbbá, hogy nehéz megkülönböztetni a valós helyzetet (objektív valóság) és a mozgalom aktorai által észlelt (konstruált) helyzetet, amiben a mozgalom elkezd működni. Egy protest mozgalom kialakulásához ugyanis az aktivistáknak hinniük kell abban, hogy épp van egy lehetőség, amit kiaknázhathatnak, és szükséges az is, hogy a fennálló rendszert hibáztassák az adott problémáért. Habár ez a mechanizmus tévútra is viheti az aktivistákat (Gamson and Meyer 1996, Diani 1996), mégis fontos annak vizsgálata is, hogy miként értelmezik az aktivisták a mozgalom számára kiaknázható(nak látszó) lehetőséget, azaz az ő szemüvegükön keresztül vizsgáljuk a mozgalmuk számára adódó lehetőségeket. (McAdam, McCarthy, and Zald 1996) A magyar menekültsegítő grassroots szervezetek és aktivistáik általánosságban reálisan érzékelték munkájuk és szerepük korlátait mind az ellenséges politikai atmoszféra, mind pedig az országon átmenő, ott letelepedni nem kívánó, de sose látott számosságú ellátandó, segítendő ember láttán: tudták, hogy a makropolitikai folyamatokra való hatásuk gyenge, de jelzésértékű lehet és azt is tudták, hogy segítőtevékenységük portfóliója és nagyságrendje erősen korlátozott. Így például a tevékenységportfólión belül az elszállásolás, lakhatási elem gyengén – és a

politikai, jogi konzekvenciák miatt kifejezetten elfedve – volt csak jelen; tudták, hogy nem tudnak minden élelmezési, orvosi segítséget igénylő, jogi segítségnyújtási vagy továbbutazási anyagi igényt kielégíteni, azaz saját ambícióik a lehetőségeikhez igazodtak.

Felmerül továbbá a kérdés, hogy hol a határ, mik a különbségek a társadalmi mozgalom és a kollektív cselekvés között elméletben és a magyar menekültsegítő mozgalom esetében. A szétválasztás nem olyan magától értetődő, hiszen a két jelenség összefügg egymással, és mindkettő jellemezhető úgy is, mint az egyének közti erőforrásmegosztás egy közös cél érdekében. A társadalmi mozgalmak esetében azonban van még három olyan jellemző, amelyek a kollektív cselekvésre kevésbé jellemzőek, különösen az utolsó. A társadalmi mozgalmak ugyanis:

1. konfliktusban állnak egyértelműen beazonosítható ellenfelekkel;
2. résztvevőiket sűrű informális kapcsolathálózat köti össze
3. a résztvevők egy jól megkülönböztethető kollektív identitással rendelkeznek.

A kollektív identitás azért kiemelkedően fontos tulajdonsága a mozgalmaknak, mert általa a mozgalom tagjai egy nagyobb folyamat részének érezhetik magukat, ami pedig folytonosságot biztosít a mozgalmon belül. Ezáltal a társadalmi mozgalmak dinamikája lényegében kollektív cselekvések sorozatából épül fel, amelyek között a mozgalom tagjai folytonosságot érzékelnek. (Diani 1992; 2003; 2004; Diani and Bison 2004) A folytonosság azonban nemcsak egy érzékelés, hanem a Facebook-csoportokban, illetve személyes segítő munka során interperszonális viszonyokban és a folyamatosan elvégzett segítőmunka elvi és gyakorlati jellege miatt rendszeresen megerősítést nyert, így az érzékelés helyett folyamatosan megtapasztalták és realitásként élték meg a társadalmi mozgalom jellegét a menekültsegítésben résztvevő önkéntesek, aktivisták.

Mario Diani fenti definíciója alapján a 2015. évi menekültsegítő szervezetek és tevékenységük mozgalomnak minősülhet a későbbiekben bemutatandó jellemzőik és tevékenységük alapján, hiszen (1) egyértelműen konfliktusban állnak a kormányzattal és az állammal illetve annak reprezentánsaival és szervezeteivel (valamint az állammal, kormánnyal indirekt kapcsolatban lévő és a kormányzati menekültpolitikával egyetértő vagy azzal összhangban cselekvő egyéb egyházi, civil, önkormányzati és egyéb szervezetekkel) legalább a menekültkérdés terén, de sokan más politikai kérdésekben is; (2) az önkénteseket összekötő informális kapcsolati háló igen sűrű és intenzív interakciós mező, amelynek szerkezete, intenzitása és mélysége eltérő lehet aszerint, hogy valódi személyes (offline) vagy online kapcsolat van a felek között; és (3)

az önkéntes szervezetekhez való tartozás valamint az ott végzett munka egyrészt humanitárius jellege, másrészt az állammal, kormányzattal szembeni jellege igen gyorsan erős kollektív identitást épített ki a migráció és menekültkérdés, illetve sok esetben más politikai, norma- vagy értékválasztás kérdésre alapozva.

Vannak azonban olyan *mozgalmak* is, *amelyek* nem elsősorban konfliktusokra, hanem *konszenzusra épülnek (consensual movements)* és amelyeket ezáltal nemcsak, hogy meg lehet különböztetni a *konfliktusos mozgalmaktól (conflict movements)*, de fel is merül esetükben, hogy valóban mozgalmak-e, ha nincs bennük konfliktus. (della Porta és Diani 2006) A konszenzusos mozgalmak ugyanis nem a hatalom újraelosztására és a társadalomszerkezet átalakítására törekednek, hanem szolidaritásra épülve szolgáltatások és segítség nyújtását, valamint az egyének illetve közösségek önállóvá válását és annak megerősítését célozzák, épp ezért hívhatók szolidaritási mozgalmaknak is. (Giugni and Passy 2001) Ide kapcsolódik az a szakirodalomban nem egyértelműen megválaszolt kérdés is, hogy a konfliktus mellett a tiltakozás is szükséges része-e a mozgalmaknak. Vannak ugyanis olyan mozgalmak, amelyekben a tiltakozás nem központi szerepű, inkább csak marginális része a mozgalomnak, így például a kulturális változással kapcsolatosak vagy a vallási mozgalmak. A tiltakozás továbbá nemcsak konfrontáció révén, hanem már konvencionálissá szelídült formában is megjelenhet, és gyakran már nem jelent radikális, nyílt kihívást, ha például életmódon, öltözködésen vagy egyéb kulturális jellemzőkön keresztül valósul meg.

Ezek alapján a magyarországi menekültsegítő önkéntes szervezetek valahol a konfliktusos és a konszenzusos típus közé esnek a politikai motivációjuk alapján, mivel az egyes új önkéntes szervezetek és aktivistáik, de még a nagyobb illetve régebbi civil szervezetek és tagjaik is számottevően eltérnek abban, hogy milyen mértékben van politikai motivációjuk és ha van, azt milyen mértékben vállalják fel a humanitárius, szolidaritási motivációjuk mellett. (ld. 5. fejezet)

A társadalmi mozgalmak mögött jellemzően szervezetek és interakciók hálózatai állnak, amelyeket egyes kutatók *professzionális társadalmi mozgalmaknak (professional social movements)* is neveznek (McCarthy and Zald, 1987a), habár *az egyetlen szervezet alkotta mozgalom (single-organizations movements)* is létező jelenség. (Turner and Kilian 1987) A valódi társadalmi mozgalmak mégis inkább azok, amelyek különálló szervezetek, aktorok informális hálózataként működik. A hálózatban a különböző identitású és orientációjú résztvevők az interakciók folytán együtt dolgoznak ki egy olyan közös hit- és kötődésbeli rendszert, amely messze túlmutat az egyetlen csoport vagy szervezet határain, ugyanakkor a hálózatban résztvevő szervezetek is meg tudják tartani egyediségüket. Egyetlen szervezet azért

nem lehet mégse valódi mozgalom, mert rögzített hierarchiája és döntéshozója van, nem pedig a mozgalmakra jellemző lazább szerveződésből áll. Hasonló a helyzet, és egyben a mozgalom kiégése várható akkor, ha egy mozgalomban egyetlen szervezet dominanciája kezd érvényesülni, nem pedig az elmosódott határokkal rendelkező aktorok szélesebb közössége működteti. (Diani 2003) A magyar menekültsegítő mozgalom esetében a több szervezet együttes jelenléte és hálózatosága révén valódi mozgalomról beszélhetünk, de ezt pár szervezet dominanciája jellemezte, ami a szűk féléves terepi munka végére egyre inkább egy szervezet dominanciáját (Migration Aid) jelentette még akkor is, ha több tőle független szervezet is aktív volt ekkor, illetve a Migration Aid eleve kisebb-nagyobb helyi szervezetek hálózataként épült fel.

Az egyetlen szervezettől az informális hálózat felé elmozdulva azt is megérthetjük, hogy mi az egyén szerepe egy mozgalomban. Az egyén a mozgalomban a kollektív törekvésbe vonódik be, de ehhez nem kell automatikusan egy konkrét szervezethez is tartoznia, így tehát a mozgalomnak nem tagjai, hanem résztvevői vannak. Emellett a mozgalom résztvevői nem feltétlenül egy adott tiltakozó akcióhoz kapcsolódhatnak, hanem részvételük realizálódhat több akciót lefedő vagy akciótól független munkacsoportokban, irányító testületekben vagy akár egy nyilvános találkozón is, vagy akár csak úgy, hogy a mozgalom véleményét médiában vagy más szervezeteken belül megosztva terjeszti. Éppen ezért a mozgalomban való részvétel nem korlátozódik egyetlen tevékenységben való részvételre, hanem különböző tevékenységek sorozatát jelenti, amik összeadódva erősítik az összetartozás érzését és az identitást. (della Porta és Diani 2006, Gusfield 1994) A mozgalomban való részvétel sokféle formája és ennek megkülönböztetése az egyszeri vagy egyféle tevékenységhez való csatlakozástól szintén jól leírja a magyarországi menekültsegítő grassroots szervezetek önkénteseinek tevékenységét, habár többségük esetében az aktivitás főleg egy – hetekig, hónapokig tartó, napi szintű aktív személyes, azaz intenzív részvételt jelentő – eseményhez, eseményfolyamhoz köthető. Ugyanakkor ez sokféle, egymással párhuzamos tevékenységet és a menekültválság után is legalább a közösségi médián keresztül az ügy és a mozgalom által képviselt értékek terjesztését fedi, azaz a sokféleség és az egyetlen adott eseményen való túllépés az önkéntesek többsége esetében megvalósult. A sokféleséget fokozta a személyes jelenlétben alapuló „offline” és a Facebook-csoportokon és oldalakon keresztüli online tevékenységek párhuzamos és egymást facilitáló, gerjesztő működésmódja.

A mozgalomban az online komponens szerepe önállóan is egy külön értekezés tárgya lehetne relatív újdonsága és korábban nem tapasztalt hatékonysága miatt, amit egy társadalmi

mozgalom valós idejű irányításában és a politikai és közéleti diskurzusra gyakorolt hatásában érhetünk tetten. A jelen elemzés ezzel a témakörrel csak korlátozottan, a mozgalom működésében betöltött szerepe és hatása kapcsán foglalkozik. A social medián keresztüli online aktivizmus és a hagyományos (televíziós, rádiós, nyomtatott sajtóra épülő) illetve az online média együttesen újszerű kombinációban, egyfajta hibrid modellben, egymásra hatásban vett részt az események, segítőtévékenységek, attitűdök és diskurzusok alakításában, amit a következő fejezetben a nyilvánosság hibridizációjának fogalmán keresztül ragadunk meg.

2.4. A közösségi gazdaságtól és a kollaboratív cselekvéstől vagy a szolidaritási gazdaság felé

A közösségi cselekvés és a társadalmi mozgalmak egy újfajta megjelenési módja a tágran értelmezett és még jelenleg is formálódó sharing economy vagy collaborative economy / action, ami az előzőekhez képest új adalékokkal és akár új értelmezési kerettel is szolgálhat a szolidaritás alapú közösségi cselekvések vagy társadalmi mozgalmak megértéséhez is. A többletet a közösségi komponens gyakorlati alkalmazásai, azon belül is a direkt vagy indirekt módon érvényesülő peer-to-peer jelleg, illetve a digitális eszközök használata és ezeknek az önmagukon is túlmutató hatása és logikája jelenti. Ugyanakkor ezek a kiemelt komponensek se jelennek meg minden, közösségi vagy kollaboratív gazdaságnak illetve cselekvésnek nevezett gyakorlat esetén. Minden elméleti és szakirodalmi kiforratlansága és így definíciós képlékenysége ellenére a közösségi vagy kollaboratív gazdaság vagy cselekvés érzékelhetően továbblépést jelent a korábbi közösségi cselekvési és társadalmi mozgalmi keretekhez képest, mégha a rokonság és az ezekkel való szoros kapcsolat elsőre talán nem is könnyen beazonosítható.

E fogalmi keret újdonságát már az is jól jelzi, hogy a magyar elnevezései: közösségi gazdaság vagy kollaboratív gazdaság/cselekvés vagy a ritkábban használt, bár szó szerinti fordításként a leginkább illeszkedő terminus, a megosztáson alapuló gazdaság csak nagyon nehézkesen vernek gyökeret a magyar nyelvben a kutatók, a szolgáltatók és a szolgáltatásokat igénybevevő felhasználók részéről egyaránt. Erre a gyökértelenségre jellemző az is, hogy a magyar terminus használatakor gyakran az angol nyelvű elnevezéseket is hozzátesszük az egyértelműsítés érdekében. Az elnevezésbeli homályosság fogalmi tisztázatlansággal is párosul, amit a hazai tudományos gyakorlat is tükröz, ugyanis továbbra sincs olyan elterjedt definíciója a közösségi

vagy kollaboratív gazdaságnak vagy cselekvésnek, ami a magyar viszonyokat tükrözné a nemzetközi, általános trendek alapján. (Simonovits-Bernát-Bálint 2021, Dudás-Boros 2019)

Valójában a magyar tudományos köznyelv nincs nagyon lemaradva a nemzetközi szintértől, ahol a jelenség elnevezése és definíciója szintén jelenleg is alakul és csak néhány kulcsszóban lehetünk biztosak. A közösségi vagy megosztási gazdaság (sharing economy) kifejezés tekinthető korábbinak, míg a kollaboratív gazdaság, cselekvés (collaborative economy, action) kifejezés viszonylag új, és még az Európai Bizottság is egymással felcserélhető kifejezéseként hivatkozik ezekre. A közösségi gazdaság kifejezést főként a korai modellek, például az Airbnb vagy az Uber megjelenésének idején kezdték használni és vált közismertté a fogalom, elsősorban az Egyesült Államokban, amit később az európai kontextusban inkább a kollaboratív gazdaság (vagy cselekvés) kifejezéssel helyettesítettek. A jelen szakirodalmi és szakmai gyakorlatban továbbra is gyakran felcserélhetően, szinonimaként használják a két kifejezést. Mindez erősen összefügg a definíciós deficittel, hiszen a nemzetközi szakirodalomból is még mindig hiányzik egy általánosan elfogadott meghatározás. Ugyanakkor a kollaboratív gazdaság kifejezés fókuszba állításának az a célja, hogy olyan sajátos európai gazdasági modelleket hozzanak létre, amelyek nagyobb hangsúlyt fektetnek a közösség részvételére.

Európában még mindig homályos a közösségi vagy kollaboratív gazdaság meghatározása, ami akár nevezhető akár gyűjtőfogalomnak is, mivel egyaránt magában foglalja a non-profit és a for-profit, illetve a monetáris és nem monetáris tranzakción alapuló gyakorlatokat. Egyes definíciók továbbá kiemelnék egy-egy olyan komponenst, amely széles körben jellemző ugyan ezekre a gyakorlatokra, de nem feltétlen jelenik meg mindegyikben, így például egyes szereplők a fenntarthatóságra helyezik a hangsúlyt, míg mások a jelenségre jellemző technológiai és pénzügyi szempontokat és üzleti modelleket emelnek ki. Ezek a kiemelések magát a terminológiát is érinthetik, pl. a digitális platformok központi szerepét kiemelő értelmezések gyakran a platform economy címkét használják. A jelenség tehát összetett, és az előbbieket mellett tovább bonyolítja a definíciós nehézségeket, hogy nemcsak számos tevékenységi területet fed le, hanem különböző szinteken működik, a nemzetközitől a nemzeti, regionális és helyi szinten. (Klimczuk – Česnuitý – Avram 2021)

Ez a széleskörű értelmezés felveti annak kérdését, hogy a közösségi vagy kollaboratív gazdaság a maga különböző formáiban, az alulról építkező peer-to-peer szolidaritástól (Bassetti et al., 2019) vállalati tulajdonú platformokig (Rossitto és Lampinen, 2018) milyen relációban áll az úgynevezett európai társadalmi értékekkel, köztük az emberi méltóság tisztelete és az emberi jogok, a szabadság, a demokrácia, az egyenlőség és a jogállamiság (Teli-Bassetti 2021) és

ezáltal valójában a közösségi/kollaboratív gazdaság alá sorolt mely gyakorlatok, szolgáltatások tartozhatnak ide.

Az értelmezési mezőt tovább tágítja az, hogy a „gazdaság” szó központi szerepe ellenére a tisztán társadalmi gyakorlatok is inherens részei a közösségi vagy a kollaboratív gazdaság világának, mivel a „gazdaság” itt egy – a magyar kifejezéshez képest – szélesebb jelentéstartományban, nem pedig direkt anyagi és monetáris logikák mentén értelmezhető.⁸ Ennek részeként a szolidaritási gazdaság (solidarity economy) is a közösségi vagy kollaboratív gazdaság része és önmagában is egy gyűjtőfogalom a kollektív, együttműködésen alapuló gyakorlatok széles skálájára, amelyek a szolidaritás elvét működtetik együttműködésen, kölcsönös segítségnyújtáson, közös alkotáson, megosztáson, kölcsönösségen, altruizmuson, önkéntességen, gondoskodáson és ajándékozáson keresztül. Ugyanakkor a szolidaritási gazdaság konkrét, egyedi gazdasági modellként való meghatározása kihívást jelent, mert helytől, időtől, politikai nézőponttól, jogi, politikai, gazdasági és társadalmi kontextustól valamint egyéb eseti jellemzőktől (azaz valójában sokszor a véletlentől) függően változnak. Ennek ellenére a fogalom egyre elterjedtebb, bár tágabb a szolidaritási gazdaság értelmezése, mint a szolidaritás által motivált gazdasági gyakorlat, amelyet olyan nem monetáris (non-monetized) tevékenységek jellemeznek, mint az egyének vagy közösségek számára nyújtott, tágran értelmezett gondoskodási munka (pl. főzés, takarítás, gyermeknevelés, idősgondozás, közösségi rendezvények, szomszéd segítése, önkéntes munka). (Travlou-Bernát, 2022) A szolidaritási gazdaság tehát a közösségi gazdaság vagy kollaboratív cselekvés inherens része és olyan tevékenységeket foglal magában, amelyek „az újratermelés alapját képezik, és elengedhetetlenek a fizetett munkában való részvételhez” (Kawano 2016: 4).

A gondoskodás, gondozás, segítség tehát a szolidaritási gazdaság szerves része. A szolidaritási gazdaság valójában a gondoskodás gazdasága, amely elismeri „az egyének és csoportok többszörös identitását, valamint egymásra utaltságukat és kölcsönös kötelekeiket” (van Osch 2013: 4). Ez a széles értelemben vett „gazdasági” modell illeszkedik a „gondoskodó emberi lény” koncepciójához, amely szerint az egymással kapcsolatban álló emberek a „kölcsönös

⁸ A „gazdaság” tágabb jelentése jobban megérthető az „economy/economies” angol vagy a magyarul is használt „ökonómia” szó etimológiáján keresztül. Az ógörög eredetű „oikonomia” („háztartásvezetés”) latin közvetítéssel a 15. századi francia nyelvben az („économie”) már az anyagi javak kezelést jelenti, ami a mai értelemben vett „gazdaság” jelentéssé fejlődött, ugyanakkor ez a széles jelentéstartomány a korábbi értelmezési horizontot is részben lefedti.

bizalom és érzékenység” alapján cselekszenek (van Osch 2013: 4), hogy helyreállítsák az általuk lakott világot (Tronto 1993).

A szolidaritási gazdaság a menekültsegítő önkéntesek tevékenységére jól alkalmazható elméleti keret, hiszen szolidaritás által motivált, együttműködésen alapuló - tágan értelmezett – „gazdasági” gyakorlat, melynek központi tevékenysége a szintén tágan értelmezett gondoskodás, amely gyakran és részben (de általában nem kizárólagosan) immateriális vagy nem monetáris, nem „pénzesíthető” formában valósul meg. A szolidaritási gazdaság fent említett sarokpontjai mind megtalálhatóak a menekültsegítők tevékenységében, köztük az együttműködés, a kölcsönösség, ezen belül a kölcsönös segítségnyújtás, a megosztás, továbbá az altruizmus, önkéntesség, gondoskodás és ajándékozás, donáció, és ezek akár materiális, akár immateriális formában megjelenhettek. Az önkéntesek szerepvállalásának nemcsak az a hozzáadott értéke, hogy az ellátásban keletkezett hiányokat próbálják kompenzálni, hanem az is, hogy a materiális, monetarizálható segítségnyújtás immateriális, érzelmi elemekkel bővülve, azaz empátiával, reflektáltsággal, odafigyeléssel, személyes igényekre szabott ellátással közelítenek a segítséget kapó félhez.

Az azonban, hogy az Európa-szerte aktív önkéntes menekültsegítő csoportok mely értékekre és tevékenységekre élezzik ki tevékenységüket, országtól, helytől, politikai-társadalmi-jogi kontextustól és a már említett véletlentől (vagy nem kalkulálható eseti jellemzőktől) és az azok alakította igényektől is függ, ahogy azt Magyarország és Görögország menekültsegítő mozgalmának két részben eltérő megvalósulása mutatja. A szolidaritási gazdaság tekintetében az alapok mindkét ország esetében lényegében megegyeztek: a tevékenység fő célja a migránsok segítése alapvető igényeik kielégítésére; mindezt jellemzően alulról szerveződő önkéntes segítők révén, akik így politikai cselekvőkké váltak és az aktív állampolgárság gyakorlása révén a tágabb környezetükre és a menekültválságra is hatást gyakoroltak. Ugyanakkor a menekültútvonalon betöltött földrajzi pozíció, az ország aktuális vezetésének politikai attitűdje a menekültválság kapcsán, a további professzionális állami, egyházi és civil segítő szervezetek bevonódása, a lakosság attitűdje és más értelemben is az országok politikai, jogi, társadalmi és gazdasági kontextusa valamint maga a hivatalos (állami) migrációs politikai és így a menekültellátás nagyon különböző volt a két országban. A sokféle kontextuális különbözőséget tovább színesíti a menekültsegítő önkéntesek és (alakuló vagy már létező) mozgalmuk saját története, erőforrásai, skilljei és értékválasztása. Ez a nagyon diverz háttér a látszólag hasonló problémára különféle válaszokat adott a tevékenységek szintjén.

Míg Magyarországon ténylegesen csak jól kontrollálható útvonalakon, koncentráltan áthaladtak a menekültek és csak kevesen maradtak rövidebb időre formális (menekülttábori) vagy informális lakhatás révén, így az átvonuláskor szükséges alapvető élelmezési, ruházkodási, egészségügyi és jogi segítségnyújtás jellemezte a magyar önkéntesek tevékenységét. Ezzel szemben Görögországban nagyobb számú menekültől kellett gondoskodni a tengeri partotérés életmentő ellátásától kezdve a (magyar gyakorlathoz hasonló) élelmezési, ruházkodási, egészségügyi és jogi ellátáson át a lakhatásig, nagyon sok esetben a magyar helyzethez képest jóval hosszabb ideig, esetenként éveken át ellátva a menekülteket és az őket segítő egyre nagyobb számú külföldi önkéntest, a magyarhoz képest sokkal több helyszínen, földrajzilag szétszórtabban, ugyanakkor a hivatalos és professzionális nemzetközi, állami és civil segítőkkel mellett vagy azokkal együttműködve. A görög menekültsegítő mozgalom így egy más jellegű tevékenységportfóliót és más nagyságrendet igényelt, ami pedig minőségileg is más szolidaritási gazdaságot épített fel a két ország menekültsegítő mozgalmában. (Travlou-Bernát, 2022)

2.5. A közösségi média szerepe, a nyilvánosság hibridizációja

A közösségi média egyre erősödő szerepe mind általánosságban, mind pedig a társadalmi mozgalmak és szerveződések terén mára már közhelyszerű állítás, napi szinten tapasztalható evidencia lett. Egyre több közösségi cselekvés, akció, mozgalom, köztük a 2015. évi önkéntes menekültsegítő mozgalomban érdekelt szervezetek nagy része lényegében a közösségi média felületein született és annak segítségével működött Európa-szerte, ami Magyarország is igaz. A közösségi médiának a társadalmi mozgalmak életében betöltött központi és elvitathatatlan szerepére a 2010-es évek elejének közel-keleti ellenzéki politikai mozgalmai, az ún. „arab tavasz” idején figyelt fel a szakmai mellett a szélesebb közvélemény is. (Castells, 2012; Fuchs, 2014)

A közösségi média mozgalmakra gyakorolt hatása technikai értelemben egy gyors, hatékony szerveződési felület, a politikai kommunikáció szempontjából pedig egy szintén igen hatékony fórum a hivatalos, mainstream politikai kommunikáció ellensúlyozására – e két funkciót az európai, ezen belül a magyarországi önkéntes segítő szervezetek alapvetően kihasználták, de más grassroots kezdeményezések, tevékenységek kapcsán is jellemző a közösségi média, és

elsősorban a Facebook szerepe annak ellenére, hogy a digitális világban elvileg megkerülhető lenne a sokat kritizált domináns közösségi oldal (Rossitto et al 2021).

Ami a politikai kommunikációban betöltött ellensúlyi, ellenzéki funkciót illeti, Castells (2012) kiemeli, hogy a közösségi média ellenzéki véleményeknek teret adó szerepe abban az esetben kiemelten fontos, ha a politikai erőviszonyok révén erre kevesebb esély lenne a hagyományos csatornákon keresztül, így a közösségi média további való életbeli politikai akciók alapjául is szolgálhat, ami a magyar menekültsegítő mozgalom Facebook-tevékenységét és annak kontextusát jól körülírja. Ugyanakkor Castells fenti elméletét egyes kutatók azzal kritizálják, hogy a közösségi médián keresztül végbemenő politikai aktivitás nevezhető „clicktivism”-nek, „slacktivism”-nek vagy a csupán jóérzést növelő „feel-good online activism”-nek, ami arra utal, hogy a közösségi oldalakon jellemző klikkelés alapú (like-oló, megosztó, kommentelő) véleménynyilvánítás valójában alig vagy semmilyen hatással nem jár a valós politikai eseményekre. (Morozov, 2010; Fuchs, 2014). A magyar menekültsegítő önkéntesek csoportjai esetében ez a kritika csak korlátozottan érvényes: valóban jelentős volt a semmilyen aktivitást nem mutató, vagy csak like-oló, megosztó, esetleg kommentelő „armchair activist”, ugyanakkor e csoportok nagy létszáma, intenzív kommunikációja (a posztok és a kommentek száma alapján) hatást gyakorolt a hagyományos médiára és közbeszédre, ezen belül a politikai diskurzusra, az állami-kormányzati migráció- és menekültellenes propaganda valódi ellensúlyaként hasított ki egy szeletet a diszkurzív térből. Ez éppen a Castells (2012) által kiemelt ellensúlyi, ellenzéki funkció a politikai kommunikáción belül, ami a magyar médiaviszonyok kormányzati túlsúlya mellett a közösségi médiában találta meg a maga kommunikációs csatornáját. A kormányzati média nemcsak általánosságban dominálta már ekkor is a magyar médiateret, de Bernáth-Messing kutatása (2015) szerint a kormányzati média képes volt keretezni és tematizálni is a menekültügyről szóló politikai, közéleti diskurzust, így a többi szereplő, köztük a menekültsegítő szolidaritási csoportok is csak főként erre reagálva tudtak kapcsolódni a diskurzushoz.

Mindez a nyilvánosság hibridizációja (*hybridization of public sphere*, Chadwick 2013) felé vezet, amelynek épp a közösségi média gyorsütemű fejlődése és annak a politikai véleménynyilvánításban és társadalmi mozgalmakban betöltött egyre erőteljesebb szerepe a kiindulópontja. Az internet és a közösségi média hatására a nyilvánosság szerkezete és tartalma egyfajta hibridizációs folyamaton, azaz a régi és új média logikájának interakcióján keresztül alakult át. Mindez új lehetőségeket nyitott a demokratikus társadalmakat alakító új társadalmi dinamikák megértésére. Az egyik ilyen folyamat a hagyományos információforrások és

szereplők mellett kialakuló és felnövő új aktorok megjelenése volt, ami egyrészt az információt előállító különböző szereplők közötti kapcsolatok „újratárgyalásához”, másrészt pedig a szerepeik radikális átalakulásához vezetett. Az új médiaeszközhöz való relatíve könnyű hozzáférés és a hagyományos és új média-aktorok közti fizikai távolság eltűnése megnyitotta az elit és a többiek közötti közvetlen interakció lehetőségét, és megnövelte az információ létrehozásában és terjesztésében résztvevő szereplők számát és körét. Mindez az állampolgárok, a média és a politikai rendszer komplex kapcsolatának vizsgálatát egy hibrid médiarendszeren keresztül teszi lehetővé.

Mindez tisztán megragadja a menekültsegítő szervezetek Facebook-csoportokon és oldalakon keresztüli nagyon hatékony kommunikációjának és a hagyományos és online média interakcióját, a nyilvánosság hibridizációja a 2015. évi menekültválságra adott reakcióként megszületett szolidaritási mozgalom esetében létrejött és észrevétlenül fonódott össze a közösségi média által akkor már eleve dominált nyilvánosságban. Ennek reprezentációja és működése sűrű szövetű, összetett nyilvános teret és annak komplex interakciós hálózatát hozta létre, ami a hagyományos médiához csak korlátozottan hozzáférő menekültsegítő szervezetek diszkurzív lehetőségeit exponenciálisan megnövelte, saját csatornáik révén saját kommunikációs stratégiáikkal, nem más, a nyilvánosság csatornáit és infrastruktúráját birtokló egyéb szereplőkkel kötött kompromisszumok révén tudott aktív részese és alakítója lenni a nyilvánosságnak.

3. A menekültsegítő önkéntes csoportok létrejöttének előzményei, társadalmi és politikai kontextusa

3.1. A menekültsegítő önszerveződések előzményei a rendszerváltás óta

Az önszerveződésen alapuló civil kezdeményezések, csoportok az 1970-80-as évektől kezdve, még a rendszerváltozás előtt megjelentek Magyarországon (a kelet-európai régió szocialista országaiban az elsők között, Lengyelország után), főleg politikai és szegénységgel kapcsolatos céllal. Annak ellenére, hogy a demokratizálódási folyamatban és a rendszerváltás realizálódásában jelentős szerepe volt ezeknek a szerveződéseknek, a rendszerváltást követően a korábban létrejött civil társadalom demobilizálódott és – jellemzően átmenetileg – passzívvá vált. (Arató 1992) Ugyanakkor a rendszerváltás jogi-politikai-társadalmi közege és kihívásai új lendületet adtak a civil szektornak, amit számtalan kisebb-nagyobb, hazai vagy külföldi, önszerveződő, grassroots vagy már létező szervezet megszületése/érkezése illetve működése jelez az 1990-es évek elejétől.

Éppen ez az az időszak, tágabban értelmezve az 1980-as és 1990-es évek fordulója, amikor a civil, önszerveződésen alapuló segítő tevékenység a migráció, ezen belül is a menekültügy kapcsán is aktivizálódik, három, az adott kibocsátó országban lejátszódó rendszerváltások folyamatához kapcsolódó, történelmileg jelentős menekülthullám révén. Egyrészt az 1980-as évek második felétől egyre intenzívebb a határon túli, elsősorban erdélyi magyarok Magyarországra menekülése, a rendszerváltás után pedig jogilag valamivel rendezettebb módon áttelepülése ebben az időszakban; másrészt az NDK menekültek érkezése 1989-ben és harmadrészt, az 1990-es évek elejétől a dél-szláv háború menekülthulláma, köztük részben a magyar kisebbség tagjai menekülnek Magyarországra.⁹

A három menekülthullám (amelyek egyenként is több hullámból álltak az erdélyi magyarok és a jugoszláv háború esetében) időbeli egybeesésük mellett jelentősen eltértek egymástól a menekülthelyzet kialakulása, oka, a menekülő emberek nemzetiségi, etnikai, vallási háttere és menekülésük célja tekintetében, de a magyar társadalom mint befogadó közeg számára is

⁹ Az egyes egyéni élethelyzetek különböző jogi megítélését leegyszerűsítve ezt a két migrációs hullámot jellemezhetjük döntően menekülthullámnak, a következőkben így hivatkozok rájuk annak ellenére, hogy az egyes áttelepülők okai, háttere, jogi státusza nagyon különböző lehet és nem mindegyikük felel meg a menekült jogi fogalmának.

különböző volt ez a három menekülthullám. Az erdélyi magyarok és részben a dél-szláv háború menekültjei esetében szomszédos országokból érkező kisebbségi magyarokkal volt a legegyszerűbb azonosulni és irántuk a szolidaritást kifejezni, annak ellenére, hogy nem volt egyértelműen, homogéne pozitív a magyar közvélemény attitűdje a menekültek iránt. A kisebbségi magyar menekültek nyelvi, kulturális, nemzetiségi, rokoni és egyéb ismeretségi kapcsolódási pontjaik miatt rögtön a helyi lakosságon belül telepedtek le és kezdtek el dolgozni, gyerekeik iskolába járni, így a „menekültek” és a „helyiek” között azonnal volt rendszeres, akár napi szintű személyes kapcsolat. A délszláv háború nem magyar menekültjei, különösen a muszlim bosnyákok esetében azonban a kulturális (ezen belül vallási) távolság eleve adott volt, ami nem okozott jelentős feszültségeket a személyes kapcsolatok hiánya vagy gyengesége miatt, mivel ezek a menekültek alapvetően menekülttáborokban és nem a helyi lakosság közé, integráltan telepedtek le. Ugyanakkor egy szomszédos ország háborús menekültjeiként, elűzött kisebbségként a szimpátia, szolidaritás érzése a helyi lakosság irányából adott volt. Az NDK menekültek a másik két menekültcsoporthoz képest csak egy rövidebb időszakot töltöttek Magyarországon, egyértelmű letelepedési szándék nélkül, tranzitországgként használva Magyarországot (csakúgy, mint a 2015. évi menekülthullám átutazói), és mivel a rendszerváltási folyamatot nemcsak saját hazájukban, hanem Magyarországon is katalizálták (sőt, berobbantották) épp magyarországi menekültlétük révén, így szintén jellemzően inkább pozitív, támogató attitűd vette körül őket. Mindez egyéni, civil szervezeti és állami szinten is – különböző módon és mértékben ugyan – de alapvetően segítő, támogató viszonyulást eredményezett, ami éles kontrasztban áll a 2015. évi menekültválságot övező hivatalos állami, kormányzati és többségi lakossági elutasító attitűdhez képest.

A három különböző menekülthullám tehát különböző háttérű embereket hozott Magyarországra különböző országokból, eltérő előzményekkel, okokkal és célokkal, de az 1980-as évek második felétől lényegében egy évtizeden keresztül a menekültügy valamilyen formában és mértékben, de aktívan jelen volt Magyarországon. Ez a folyamatos készenlét életre hívott olyan önszerveződő segítő hálózatokat, szervezeteket, amelyek részben a menekültügyi helyzet csökkenése után is megmaradtak és továbbra is a menekültek, vagy részben más célcsoportok érdekében folytatták munkájukat akár nagy segélyszervezetként, akár civil egyesületként vagy alapítványként, így például a Magyar Máltai Szeretetszolgálat, az Ökumenikus Szeretetszolgálat, a Menedék Egyesület, a Cordelia Alapítvány vagy a Magyar Helsinki Bizottság. Emellett szolidaritást kifejező és konkrét segítséget is nyújtó egyéni, szervezeteken kívüli tevékenységek is megjelentek már a rendszerváltás körüli menekülthullámok idején.

A menekülteknek nyújtott segítség tekintetében a 2015. évi menekültsegítő mozgalom előzményeként, időbeli hosszában, volumenében és társadalmi jelentőségében egyaránt az erdélyi magyarok menekülthulláma emelhető ki. A civil segítségnyújtás a menekültügyben az időben első menekülthullám, az erdélyi menekültek kapcsán kezdett kialakulni, de a segítségnyújtást ekkor még az államhoz vagy hivatalos szervezetekhez köthető intézmények dominálták (tanács, szakszervezetek, egészségügyi intézmények, követségek). Ekkor azonban már születőben voltak azok az egyházi és egyéb civil szervezetek, amelyek hamar reagálva már ebben az első hullámban is jelentős mértékben részt vettek a segélymunkában.

Egy 1989-ben készült kérdőíves kutatás szerint az erdélyi menekültek döntő része kapcsolatban volt valamely állami, egyházi vagy civil szervezettel, sőt egy menekült átlagosan 5 szervezettel került kapcsolatba és átlagosan 4 esetben pénzügyi segítséget is kapott 12 vizsgált szervezettípust valamelyikétől. E szervezetek között azonban még nincs új civil szervezet, de a legnagyobb arányban egy régi, már Magyarországon is régóta intézményesült és beépült szervezettel, a Vöröskereszttel álltak kapcsolatban, mégpedig az erdélyi menekültek nagytöbbsége (88%-a; Sik 1990), ugyanakkor a '80-as években a Magyar Vöröskereszt nem volt függetlennek nevezhető a magyar államtól még ha formailag segélyszervezetként a civil szférába sorolható. (Kaszás 2016) Emellett a tágran értelmezett civil / nem állami szektorral az egyházakon keresztül is nagy arányban kapcsolatba kerültek az erdélyi menekültek (a református egyházzal 66%-uk, a katolikus egyházzal 44%-uk, más egyházakkal 13%-uk), ami nagyságrendileg hasonló a különböző állami, hivatalos intézményi szervezetekkel létesült kapcsolatokkal (a tanáccsal 85%-uk, egészségügyi intézményekkel 55%-uk, munkaközvetítőkkal 41%-uk, szakszervezetekkel 33%-uk, a Menedék Bizottsággal 7%-uk, 7% egyéb szervezetekkel csak töredékük, 7%-uk volt kapcsolatban. Ez utóbbiak egy vegyes és pontosabban nem részletezett összetételű csoport, amelyben civil kezdeményezések is lehetnek, amelyeket részben kevés erőforrással rendelkező, részben alakulófélben lévő szervezetekként írtak le. (Sik 1990, TÁRKI 1989)

A civil segítség mellett az erdélyi menekültek elsősorban a rokoni, ismerősi kapcsolatokra támaszkodhattak: közvetlenül a menekülés után tízből nyolcan (78%), későbbi periódusban pedig heten (70%) számoltak be legalább egy segítő kapcsolatról. A menekültek közel fele (47%) továbbá idegenektől, pl. új munkatárstól vagy önkéntes segítőtől is kapott segítséget. Ugyanakkor az erdélyi menekültek hasonló arányban (40%) érzékelték negatív, rosszindulatú viszonyulást is a magyarországiaktól. Ezt a vegyes viszonyulást jól mutatja a TÁRKI 1988-as lakossági attitűdkutatása az erdélyi magyarokkal kapcsolatban: a magyar felnőtt lakosság 13%-

a adakozott vagy segített ismeretlenül is erdélyi menekülteknek, 9%-uk viszont csak ismerősének; kétharmaduk azonban (67%) semmilyen segítséget nem nyújtott, sőt a magyar lakosság 11%-ának bár volt erdélyi menekült a személyes kapcsolathálóójában, de nem nyújtott segítséget neki semmilyen formában. (TÁRKI 1989, Sik 1990) A segítségnyújtásnak azonban igen széles skáláját ölelhetik fel ezek a válaszok: az egyszeri, kisvolumenű természetbeni vagy akárcsak szóbeli segítségtől a többszöri anyagi segítségen át akár befogadó családként hosszabb távon, privát szférájuk megosztásával aktívan és mélyen elköteleződve is nyújthattak segítséget a magyarországi magyarok az erdélyi menekülteknek.

A lakosság vegyes viszonyulását jól mutatja, hogy bár elvileg a magyar felnőtt lakosság döntő része (85%) elvben egyetért az erdélyi menekültek támogatásával, de kétharmaduk (65%) csak megszűrve (főleg a bűnözőkre, büntetett előéletűekre gondolva) fogadná be őket és csak a lakosság negyede tenné ezt feltétel nélkül. Továbbá: a magyarországiak negyede a munkahelyét féltette a nagyszámú erdélyi menekülttől, egyharmaduk pedig erkölcsileg ítélte el őket, amiért hátrahagyták (cserben hagyták) rokonaikat, ismerőseiket, ugyanakkor a lakosság kétharmada magyarságuk pozitív megerősítését kapta az erdélyi menekültektől. (TÁRKI 1989, Sik 1990)

Korabeli levéltári források utalnak a civil és egyházi szereplők nagyfokú bevonódására, pl. az egyházak, a Magyar Vöröskereszt és az egyéni segítők egy részéről azt írják, hogy számukra „erejüket meghaladó munkának” bizonyult az erdélyi menekültmisszió, ezen belül pl. a befogadó családok egy részének egy idő után nehéz lett a tervezettnél hosszabbra nyúlt tartózkodás. Ugyanakkor egyértelmű, hogy mit nyert ezzel a civil társadalom tágan értelmezve, így pl. az MSZMP által megszabott, szűk keretek közt működő egyházak, a Vöröskereszt és több új, kisebb csoport, szervezet szerzhetett tapasztalatot a humanitárius segítségnyújtásban egy olyan közegben, amit a hazai és a nemzetközi közvélemény is követett és amelynek társadalmi haszna megkérdőjelezhetetlen. Ez a korai menekültsegítő mozgalom ugyanis mobilizálhatta és bevonhatta a magyar lakosság, egyes külföldi szereplők, szervezetek és az emigrációban élő magyarok olyan rétegeit, amelyeket az állam nem tudott elérni, bevonni vagy mobilizálni. És épp emiatt az állam részben konkurenciaként tekintett e civil, némely esetben alulról szerveződő kezdeményezésekre, és bár valamelyest támaszkodott rájuk, igyekezett azok túlzott térnyerését ellensúlyozni. (Kaszás 2016) Az állam és a grassroots, önszerveződő új civil kezdeményezések hasonló konkurenciaharc a 2015. évi menekültválság idején ennél is élesebben kirajzolódott és a konfliktus egyik gyújtópontját jelentette.

Az erdélyi magyar menekültek „beágyazottságával” szemben a dél-szláv háború menekültjei, különösen a nem magyarok távolabb kerültek a civil és lakossági segítség lehetőségétől azáltal,

hogy jellemzően intézményes, menekülttábori elhelyezésben és így hivatalos, állami segítségnyújtásban részesültek nagyobb mértékben, és csak kisebb részt egyházi és civil, ezen belül akár lakossági segítségben. Az NDK menekültek esetében az egyházi és civil, köztük is az épp ennek kapcsán megalakuló Máltai Szeretetszolgálat vagy éppen az Ökumenikus Szeretetszolgálat aktivitása volt jellemző, amelyek önkéntesek, munkatársak révén a civil szerepvállalást fontosnak tartó helyi lakosság egyes csoportjait is magában foglalta. Mindkét menekültcsoport esetében szükségszerűen a nyelvi, kulturális távolság és a helyi lakossággal való személyes kapcsolat hiánya miatt az állami vagy hivatalos segítségnyújtás dominanciája volt jellemző a civil, egyházi szervezetekkel és egyéb, önszerveződő kezdeményezésekkel szemben.

3.2. Társadalmi attitűdök a menekültválság kontextusában: idegenellenesség, másság, a segítség ethosza

3.2.1. Az idegenellenes attitűd elterjedtsége a magyar társadalomban, európai összehasonlításban

A menekültsegítő csoportok létrejöttét és működését alapvetően egy a menekülteket elutasító közeg vette körül, amely attitűd még csak erősödött a menekültválság idején folyó kormányzati menekültellenes kampány hatására. A magyar társadalom egy jelentős arányú csoportja idegenellenes attitűddel jellemezhető, ami nem önmagában, hanem egy komplexebb jelenségbe ágyazódva értelmezhető: a magyar társadalom alapvetően hajlamos egyes társadalmi csoportok között jelentős mértékű feszültséget észlelni, és nemcsak a menedékkérőket vagy általában a külföldieket utasítja el, hanem számos hazai társadalmi csoportot is etnikai vagy érték-, életmód alapon. Mindez sokféle forrásból eredeztethető (mások mellett pl. a tapasztalat vagy a bizalom hiánya), amelyek közül a félelem dimenzióját emelem ki. Az alábbiakban ezekre az állításokra mutatok példát a felnőtt magyar lakosságot reprezentáló országos kutatások alapján az elmúlt évekből és idősoros adatok esetén évtizedekből, majd a visegrádi országok, más kelet-európai országok és EU-s kontextusban helyezve mutatom meg a magyar attitűdök elhelyezkedését. Ez utóbbi kutatásom alapján rámutatok azokra a főbb kognitív disszonanciákra is, amelyeket a magyar lakosság a migráció különböző formáival kapcsolatban hordoz magában.

Az idegenellenesség alakulását egy egyedülálló, 25 éves idősor mutatja (Sik-Simonovits-Szeitl, 2016), amely a rendszerváltás időszakától a közelmúltig, 2017-ig legalább évi egy¹⁰ országos reprezentatív kutatás során ugyanazt a módszertant és kérdést¹¹ követve azt a konkrét kérdést teszi fel, hogy a kérdezett beengedné-e az országba a menedékkérőket. Habár a kérdés az első években az aktuális makropolitikai események révén az erdélyi magyar menekültekre, majd a kilencvenes évek nagyobb részében a dél-szláv háború menekültjeire volt vonatkozatható, a menekültkérdésben egy hosszabb „csendesebb” időszak után a 2015. évi menekültválsággal újra valódi kontextusban lett értelmezhető Magyarországon. Az adatsor így tehát több korszak többféle politikai és menekültügyi rezsime kontextusában, egyes időszakokban az akkor jellemző (vagy épp alig jellemző) menedékkérő csoportokra volt vonatkozatható amellet, hogy általánosabb szinten, az elutasítás attitűdjének megjelenítésére, proxyként is értelmezhető¹².

Az idegenellenesség mértéke tehát jelentős ingadozások mellett és nagymértékben változott 1992 és 2017 között annak ellenére, hogy a három véleménykategória erőssorrendje majdnem a teljes időszak azonos sorrendet mutatott: a 25 éves idősor folyamán a legnagyobb arányban szinte végig azok voltak, akik mérlegelés után engednének be menekülteket az országba. Ennél általában kisebb arányban voltak az idegenellenesek (akik tehát mérlegelés nélkül minden menedékkérőt elutasítanának), és az időszak során végig az „idegenbarátok” voltak a legkisebb arányban. Az idegenellenes csoport a kezdetekkor jellemző relatíve alacsony, 15%-os aránya 2017-re megnégyszereződött (60%), a mérlegelő attitűdűek aránya feleződött (73%-ról 38%-ra esett), míg a mindig is legalacsonyabb arányú (az időszak nagy részében jellemzően 5-10% között mozgó) idegenbarát csoport lényegében eltűnt az utóbbi években. (1. ábra)

¹⁰ Amelyik évben egynél több adatfelvétel történt, ott vagy az adott évi adatfelvételek átlagának értéke szerepel.

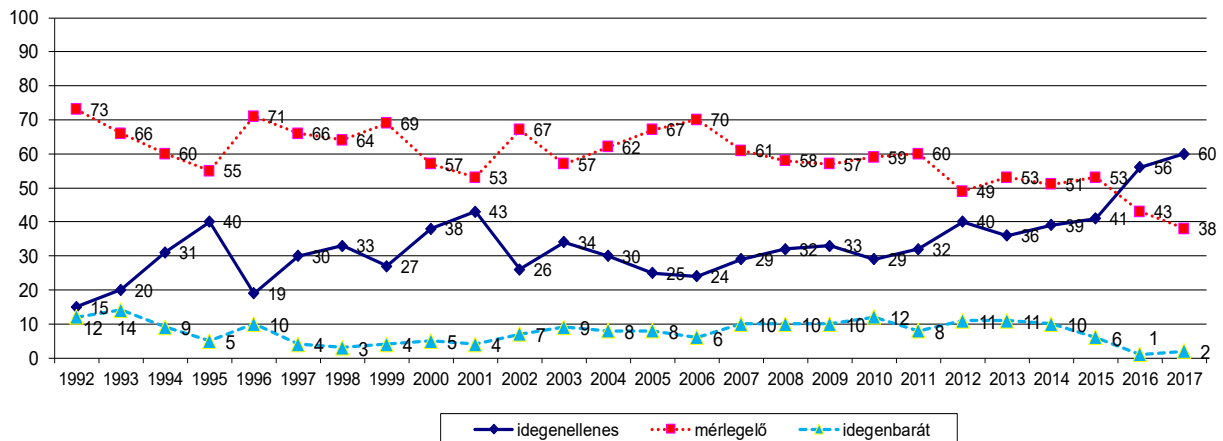
¹¹ A kérdés pontos szövege: *Ön szerint minden menedékkérőt be kell fogadni, vagy senkit sem, vagy van, akit igen, és van, akit nem?* A mindenkit befogadókat *idegenbarátoknak*, a mindenkit elutasítókat *idegenellenesnek*, a köztes válaszkategóriát választókat pedig *mérlegelőnek* nevezzük.

¹² Az általános elutasításra utaló proxyt elsősorban a *pirézek* bevonásával érhetjük el. A fenti, menedékkérők befogadására vonatkozó kérdésben mérlegelő választ adók esetében egy újabb kérdéssel a konkrét nemzetiségek, népcsoportok menedékkérőinek beengedésére vonatkozó attitűdre is rákérdez a kutatás. A felsorolt nemzetiségek és csoportok alapvetően az aktuális év(ek)ben jellemző menedékkérői illetve már Magyarországon élő nemzetiségeket és etnikai csoportokat reprezentálják. 2006-tól 2016-ig ezen a listán egy fiktív népcsoport, a *pirézek* is szerepeltek egyfajta Lakmus-papír funkcióval, amivel az „általános idegent” kívánta a kutatás bevonni és ezzel az arcnélküli, konkrét nemzetiségtől, csoporthovatartozástól, identitástól független bármely „idegennel” kapcsolatos attitűdre rámutatni.

Ami a belső ingadozásokat illeti, néhány markánsabb korszak különíthető el a vizsgált 25 éves időszakon belül: a kilencvenes évek első felében (1992-1995 között) az idegenellenesség gyors térhódítása volt jellemző, nagyrészt a mérlegelő csoport kárára, kisebb mértékben pedig az idegenbarát attitűd erodálódása mellett. Az évtized második felében és az ezredforduló utáni első években egy-két hirtelen esést követően (1996 és 1999), számottevő ingadozások mellett újra inkább az idegenellenesek arányának emelkedését látjuk. Az ezt követő szűk egy évtizedben (2002 és 2011 között) a korábbiakhoz képest valamivel alacsonyabb szinten stagnált az idegenellenesek aránya. 2012-től azonban lényegében újra egyértelmű az idegenellenes véleménnyel rendelkezők arányának növekedése, ezzel párhuzamosan (különösen az utóbbi pár évben) a mérlegelők arányának csökkenése a jellemző. 2016-ban először a mérlegelők aránya a nyíltan idegenellenesek aránya alá esett, míg közben az idegenbarát csoport eleve alacsony aránya gyakorlatilag mérhetetlenné válik. (1. ábra)

2015-ben, a menekültválság intenzív magyarországi szakaszának és a menekültsegítő csoportok megszületésének és aktív időszakának évében még némileg alacsonyabb volt az idegenellenesek aránya, mint a mérlegelőké: előbbieké 41%-ot, utóbbiaké 53%-ot tett ki, míg az idegenbarátok aránya 6% volt. 2017-re a két domináns véleménycsoport sorrendje megfordult és nagyobbra is nyílt az olló köztük: az idegenellenesek 60%-ot kitevő csoportja mellett a mérlegelők arányát már csak 38%-nak, az idegenbarátokét pedig 2%-nak mérték a kutatások. (1. ábra)

1. ábra: Az idegenellenesség alakulása 1992 és 2017 között Magyarországon

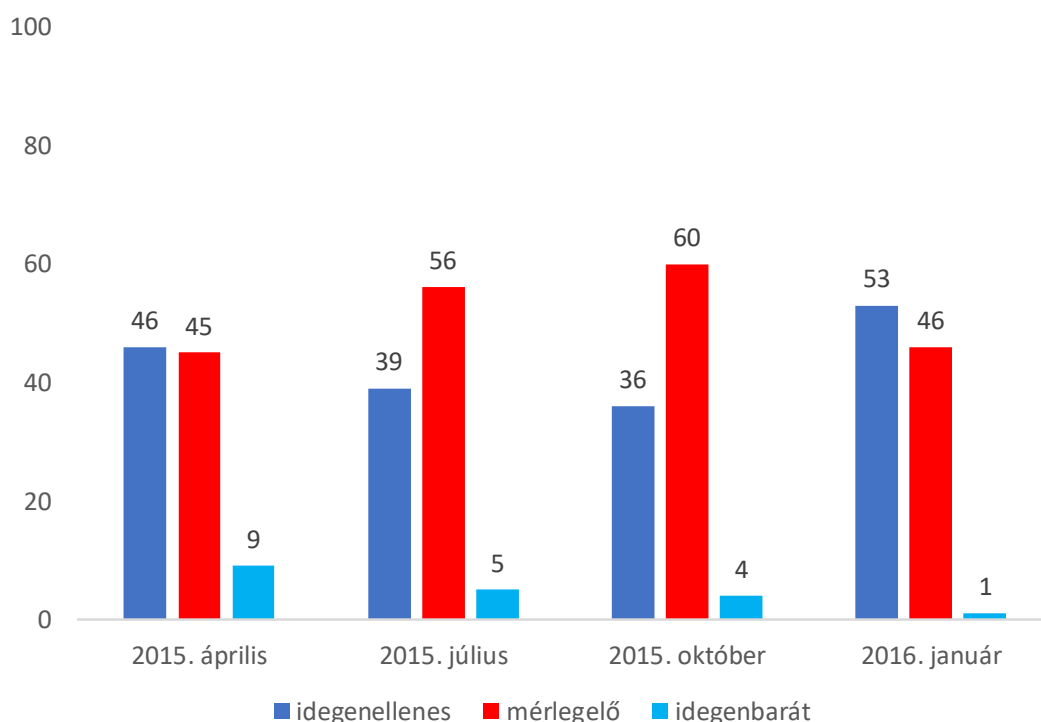
Forrás: 1992 és 2016 között: Sik-Simonovits-Szeitl, 2016; a 2017-es adatok forrása: saját számítás a 2017. januári TÁRKI Omnibusz alapján, a válaszhiány értéke az ábrán nincs jelölve.

Az időszak utolsó pár éve, kifejezetten a 2015. évi menekültválság és az azt követő év a menekülthullám kézzelfoghatóvá válása, az intenzív médiafigyelem és kormányzati menekültellenes propagandakampány hatására igen változékony volt az idegenellenesség társadalmi elterjedtsége szempontjából, amit az adott évben készült több kutatás adataiból követhetünk. (Sik-Simonovits-Szeitl, 2016; 2. ábra)

2015 áprilisára már magas fordulatszámmal pörgött a januártól élesedő kormányzati menekültellenes propaganda, benne a nemzeti konzultáció előkészítésével és az ahhoz kapcsolódó plakátkampánnyal. 2015. január elején a Charlie Hebdo szerkesztősége elleni merénylet áldozataira emlékező párizsi kegyeleti demonstráció után Orbán Viktor először tett igazán egyértelmű és nyílt állásfoglalást a migráció és a menekültek ellen, amit aztán tudatos kommunikációs kampány keretében a kormányzati propaganda egyre erőteljesebben folytatott a következő hónapokban. Ennek tudatában a 2015. tavaszi, relatíve magas arányú idegenellenességet mutató eredmények (46% idegenellenes, 45% mérlegelő) egyáltalán nem váratlanok. Három hónappal később azonban jelentősen (39%-ra) lecsökkent az idegenellenesek aránya és ezzel párhuzamosan (56%-ra) megnőtt a mérlegelők aránya, ami minden bizonnyal a menekültekkel kapcsolatos közvetlen vagy közvetett, de a korábbiakhoz képest mégiscsak közelebbi tapasztalatok megszerzésével lehet kapcsolatban, 2015 júliusára ugyanis már az ország egyes részein, különösen Szeged, Budapest és Debrecen utcáin és pályaudvarain mindennapos személyes tapasztalat lehetett a menekültek látványa és a velük

való interakció. Ez a démonizált tömeget sokak számára emberarcúvá tehetette, még esetleg akkor is, ha csak a médián keresztül szerzett közvetett benyomásokat. A következő három hónapban ez a hatás továbbra is érvényesülhetett, mivel 2015 októberében még az előzőhöz képest is kissé csökkent az idegenellenesek aránya (36%) és nőtt a mérlegelőké (60%); ekkorra már hónapok óta mind a médiában, mind az ország lakosságának egy része számára személyesen megtapasztalhatóvá vált a menekültválságban résztvevő személyek emberi oldala.

2. ábra: Az idegenellenes attitűd alakulása 2015-2016 során

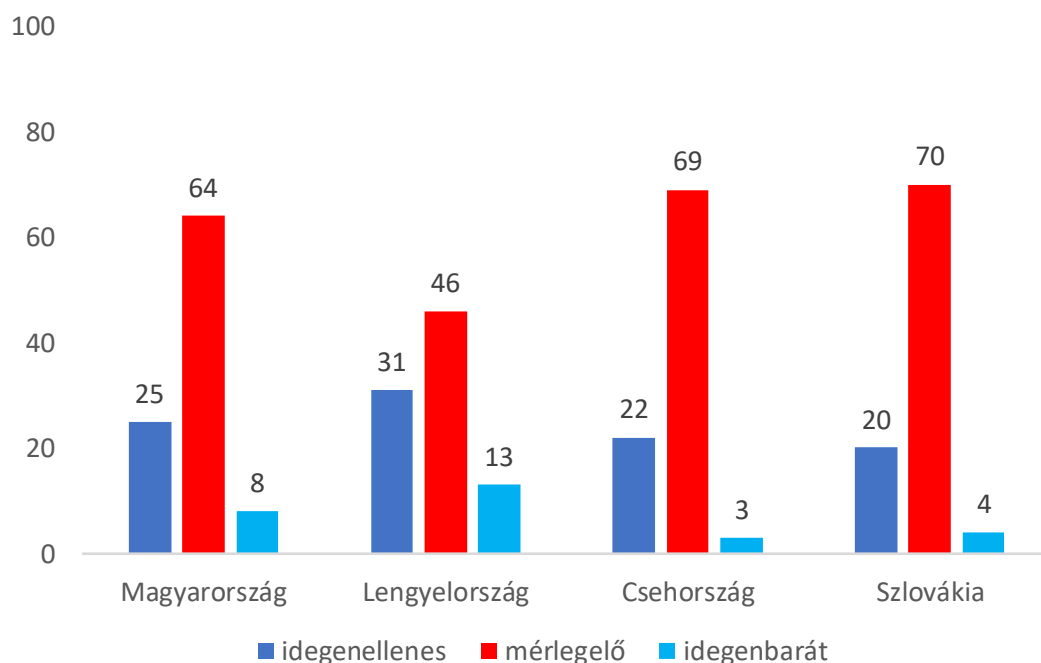
Forrás: Sik-Simonovits-Szeitl, 2016, a válaszhiány értéke az ábrán nincs jelölve.

2016 januárjára viszont fordulat következett be: az idegenellenesek aránya 53%-ra, azaz 17 százalékpontot ugrott 3 hónap alatt, míg a mérlegelőké 14 százalékpontot esett, és 46%-ra csökkent. Ennek a háttérében több esemény véleményformáló hatása is meghúzódhat, a radikális elmozdulás ugyanis nagyon rövid, de külső eseményekben igen intenzív időszak alatt történt. Ekkorra már igen hosszú ideje tartott az egyre erősebbé váló kormányzati menekültellenes kommunikáció, a menekültek magyarországi áthaladását a kormány a kezébe vette, általa kiválasztott segélyszervezetekkel támogatta, melynek révén az önkéntes csoportok és azoknak a nyilvánosságra gyakorolt hatása és így menekültbarát üzenete visszaszorult, de

talán a legerősebb hatása a 2017. novemberi párizsi terrortámadásnak és a 2017. január 1-i, több német városban történt, nők elleni zaklatásos incidenseknek volt az attitűdökre.

Az előbb vizsgált rövidebb időszak elején, 2015. februárjában egy pillanatkép segítségével azt is láthatjuk, hogy hol helyezkedik el Magyarország a régióban az idegenellenesség kérdésében. (3. ábra) A négy visegrádi ország viszonylag közel áll egymáshoz, így Magyarország se mutatott ekkor kiugró értékeket. Az idegenellenesek aránya pár héttel a Charlie Hebdo elleni támadás és Orbán Viktor január 7-i kulcsinterjúja után még a pár hónappal későbbiekhez képest 25%-ával alacsonynak mondható, de Csehország és Szlovákia még ennél is kissé (utóbbi esetében hibahatáron mozgó mértékű különbséggel) alacsonyabb értéket mutat (20% és 22%), Lengyelország viszont magasabbat (31%). A mérlegelők azonban éppen Lengyelországban voltak a legalacsonyabb arányban, hiszen a lengyel felnőtt népesség közel fele (46%) mérlegelte volna ekkor, hogy kit engedjen be, míg a magyar lakosság körében ez akkoriban még közel kétharmad (64%) volt, a cseh és szlovák lakosság körében pedig még ezt a szintet is kissé túllépte (69% és 70%). Utóbbi két országban az idegenbarátok aránya jóval alacsonyabb (3% és 4%), csupán negyede a lengyel társadalomban mért értékhez képest (13%); Magyarország pedig köztük helyezkedik el 8%-os szintjével. Összességében tehát Magyarország a vizsgált időszak legelején lényegében hasonló mintázatot mutatott a visegrádi országokhoz képest, amelyek közül a lengyel mintázat tért el valamelyest.

3. ábra Az idegenellenesség mértéke a visegrádi országokban (2015. február)

Forrás: Sik-Simonovits-Szeitl, 2016, CEORG-vizsgálat; az ábrában a válasziány mértéke nincs jelölve.

2015. augusztus-október között egy újabb négyországos vizsgálat során a visegrádi országok lakosságának idegenellenes, menekültekkel kapcsolatos attitűdjét konkrét szituációkon keresztül vizsgáltuk. Ez az az időszak, amikor Magyarországon már hónapok óta intenzíven jelen voltak a menekültek, a másik három visegrádi országban viszont lényegében nem volt ilyen hatás; ezzel összhangban ugyanazt tapasztaljuk az eredményekből, mint amit a menedékkérők befogadását vizsgáló idősoros kérdésünk 2015. éven belüli különböző eredményei alapján találtunk Magyarországon. Amikor az ország közterületein karnyújtásnyi távolságra, akár közvetlenül megtapasztalható módon megjelentek a menekültek, akkor az idegenellenesség Magyarországon visszaszorult és teret adott a mérlegelőknek. Lengyelország, Csehország és Szlovákia lakossága közvetlenül nem találkozott a menekülthullámmal, a magyarok viszont igen: a magyarok ekkor a legkevésbé idegenellenesnek mutatkoztak menekültek elutasítása kérdésében. Ha a leginkább sebezhető menekültcsoportra, a háborús övezetből érkezőkre szűkítjük a kérdést, akkor a magyarok harmada (32%) mellett a lengyelek 38%-a, a csehek 50%-a és a szlovákok 63%-a volt amellelt, egyáltalán, még átmeneti időszakra sem kellene befogadni a háború elől menekülőket. (Bernát-Sik-Simonovits-Szeitl, 2015; Sik-Simonovits-Szeitl, 2016)

Ezek az eredmények arra utalnak, hogy a menekültekkel való közvetlen kapcsolat vagy annak közelebbi lehetőségé válása fokozhatja az empátiát és csökkentheti az arctalan idegenellenes hozzáállást. A magyarországi példa azonban arra utal, hogy ez a hatás hamar elillanhat és más ingerek rövid idő alatt radikális mértékben megfordíthatják a véleményklímát.

Amennyiben a magyar társadalom migrációhoz, migránsok kapcsolódó attitűdjeit nemcsak a visegrádi országok, hanem általában európai összehasonlításban nézzük¹³ a menekültválság magyarországi szakasza utáni években (2016-17), akkor Magyarország messze kiemelkedik mind a szegényebb országokból érkező migránsok elutasítása (rejection index: 64/100 pont), mind a negatív megítélésük (perception index: 34/100 pont) alapján. A 2015. előtti és utáni adatokat nézve pedig szintén Magyarországon történt a legnagyobb mértékű negatív elmozdulás mindkét index esetében (rejection index, +14 pont és perception index: -7 pont) a teljes európai mezőnyben 2014/15 és 2016/17 között. (Messing-Ságvári 2019)

Visszatérve Magyarországra, a kutatások szerint az idegenellenesség társadalmi bázisa, ahogy általánosságban a más társadalmi csoportokkal szembeni negatív attitűdöké is, jellemzően a „vesztes” társadalmi csoportokból kerül ki. (Simonovits-Szalai, 2013) Vesztesek közé általában az alacsonyabb iskolázottságú, gyenge munkaerőpiaci kötődésű, rossz anyagi helyzetűeket, és ezzel összefüggésben a politikailag kiábrándult, inaktív rétegeket sorolják. Meg kell azonban jegyezni, hogy a 2015. októberi reprezentatív vizsgálat szerint az idegenellenességet a szokásos társadalmi-demográfiai és politikai jellemzők közül leginkább a pártpreferencia, a lakóhely, az életkor, illetve az iskolai végzettség befolyásolják. A Jobbik szavazói jobban, a Fidesz szavazói pedig mérsékeltén az átlagosnál magasabb; a szocialista párt szavazói pedig alacsonyabb mértékben voltak 2015 októberében idegenellenesek. A lakóhely alapján felülreprezentáltak az idegenellenesek körben a dél- és észak-alföldiek és a megyeszékhelyeken élők, míg az észak-magyarországiak alulreprezentáltak. (Bernát-Sik-Simonovits-Szeitl, 2015; Sik-Simonovits-Szeitl, 2016) Hozzá kell tenni továbbá azt is, hogy a „vesztességet” nem csak társadalmi-gazdasági hierarchia alján levőkre (alacsony iskolázottak, marginális csoportok) lehet értelmezni, hanem dinamikus értelemben is (vesztesnek érezhetik magukat azok is, akik nincsenek aktuálisan a hierarchia alján, de visszaszorulást, lecsúszást érzékelnek a saját helyzetükben). Ez fontos kiemelni, hiszen az idegenellenesség mértéke ma már magasabb annál

¹³ A European Social Survey (ESS) 7-8. hulláma által felület országkört tekintve az európai összehasonlítás alapjának.

Magyarországon, mint amit a depriváció/szegénység/iskolázatlanság mutatói önmagukban „indokolnának”.

3.2.2. A migrációval kapcsolatos attitűdök mélyebb vizsgálata a befelé és kifelé irányuló migráció együttes vizsgálatával

A menekültválság magyarországi aktív szakasza után pár évvel, 2019-ben készült egy olyan kutatás, amelyben négy kelet-európai ország, köztük Magyarország esetében a lakosság migrációval kapcsolatos attitűdjét összetettebben, a befelé és kifelé irányuló migrációt egy keretben, többféle módszerrel (reprezentatív survey és fókuszcsoportok) vizsgáltuk. A migrációra vonatkozó kérdések mind a bevándorlás, mind pedig a kivándorlás esetében egy szélesebb értelmű munkavállalási, tanulmányi vagy egyéb letelepedési célú migrációt ölelt fel.

Összességében a magyarok bevándorlás és kivándorlás hatásait is negatívabban látják, mint a többi ország (illetve Bulgáriával több kérdésben egy szinten ítélik meg azokat). Ugyanakkor abban az értelemben Magyarország belesimul a négy kelet-európai társadalom percepciók mintázatába, hogy a magyar, litván, lengyel és bolgár válaszolók a bevándorlást az országukba egyaránt negatívabban ítélik meg, mint a saját állampolgáraik külföldre költözését a fogadó ország, pl. egy fejlettebb nyugat-európai szempontjából. Ez az eltérés arra utal, hogy a bevándorlás percepcióját érdemes a kivándorlás tükrében is értelmezni, hiszen az attitűdök és érzékelések jobban megérthetőek egymás kontextusában, azaz ha párhuzamosan vizsgáljuk a be- és kivándorlás megítélését.

Az átfogó kép érdekében a négy országban a migráció három aspektusából vizsgáltuk a befelé és kifelé irányuló migráció észlelt hatását a küldő és a fogadó ország lakosainak (vélelmezett) szempontjából. A három aspektus további három aldimenzióra bomlik a migráció gazdasági, kulturális vagy társadalmi illetve összességében értelmezett hatásának megkülönböztetése érdekében. Az első szempont a bevándorlás gazdasági, kulturális és általános hatását vizsgálja a válaszadó országára (Magyarországra, Litvániára, Lengyelországra vagy Bulgáriára) vonatkoztatva. A második szempont a magyar/litván/lengyel/bolgár állampolgárok migrációját Németországra (mint egy tipikus fejlettebb nyugati célország proxijára) gyakorolt hatásának értékelését vizsgálja. A harmadik szempont a magyar/litván/lengyel/bolgár állampolgárok kivándorlásának a küldő országra (azaz Magyarországra, Litvániára, Lengyelországra vagy Bulgáriára) gyakorolt különféle hatását vizsgálja. (3. táblázat, Bernát 2021c).

Annak ellenére, hogy a bevándorlás negatív hatásai e négy ország mindegyikében a politikai és közéleti diskurzus része, a négy ország válaszadói a saját országukba történő bevándorlást a második legrosszabb forgatókönyvnek tartják, a leginkább negatív migrációs hatás ugyanis a más – fejlettebb – országokba költöző honfitársaik elvesztése. Emellett a honfitársak elvándorlása értékelésük szerint igen kedvező hatással van a fejlettebb országra (példáncban Németországra) nemcsak gazdasági, de kulturális értelemben is. Általánosságban elmondható, hogy a Magyarországról/Lengyelországból/Bulgáriából/Litvániából történő kivándorlás pozitívabb hatást gyakorol a célországra, mint a külföldiek bevándorlása a felmérésünk középpontjában álló országokra.

3. táblázat: A bevándorlás és a kivándorlás észlelt hatásának értékelése (átlagpontszámok egy 1-10-ig terjedő skálán, ahol a 0 a legnegatívabb, a 10 a legpozitívabb hatást tükrözi)

	A bevándorlás hatása a saját országra (HU/LT/PL/BG)			HU/LT/PL/BG állampolgárok migrációjának (kivándorlásának) hatása a fogadóország Németországra			HU/LT/PL/BG állampolgárok migrációjának (kivándorlásának) hatása a küldő országra (HU/LT/PL/BG)		
	gazdasági	kulturális	összes-ségében	gazdasági	kulturális	összes-ségében	gazdasági	társadalmi	összes-ségében
Magyarország (HU)	4.9	4.5	4.7	7.1	5.9	6.1	2.8	3.1	3.7
Litvánia (LT)	6.5	6.4	6.3	7.1	6.4	6.9	4.1	4.1	5.3
Lengyelország (PL)	6.4	5.7	5.9	7.0	6.2	6.6	4.9	5.3	5.3
Bulgária (BG)	5.0	4.4	4.7	6.8	5.5	5.6	3.2	2.9	3.5

Forrás: saját számítás országos reprezentatív kérdőíves kutatás alapján (18+), 2019. január, N=1000

országoként; magyar adatok TÁRKI, Bernát 2021c.

Az aldimenziók, azaz a lehetséges hatások típusai közül a magyarok és a többi három ország lakosai egyaránt pozitívabban értékelik a migráció gazdasági hatását, mint a kulturális hatást mindkét bevándorlási esetben, azaz amikor a célország a válaszadó saját országa, vagy egy másik (fejlett) ország, ahol saját honfitársai a bevándorlók. Amikor azonban a kérdés a honfitársak kivándorlásának hatásával foglalkozik, az értékelés eltérő: a válaszadó saját országában a gazdasági és társadalmi hatásokat gyakran sokkal hasonlóbbnak tekintik (a kettő statisztikailag gyakran egyenlő).

Ami az országok közötti különbségeket illeti, a magyarok és a bolgárok negatívabban ítélik meg az egyes migrációs mozgások hatását, mint a lengyelek és (főleg) a litvánok. A legnegatívabb hatást a kivándorlás Magyarországra gyakorolt gazdasági hatása és a kivándorlás Bulgáriára gyakorolt társadalmi hatása esetében érzik az adott országok válaszadói. Ezzel szemben ha minden ország esetében a saját honfitársaik kivándorlását (vagy külföldi munkavállalását) a fejlettebb, nyugat-európai országba sokkal hasznosabbnak vélik a fogadó ország szempontjából (elsősorban, de nem kizárólag gazdasági értelemben). (3. táblázat, Bernát, 2021b)

A bevándorlás/kivándorlás és hatásainak megítélése mögötti érvek, attitűdmintázatok mélyebb megismerése érdekében fókuszcsoporthoz vizsgálatok is zajlottak a négy kelet-európai országban (országanként 9-9 csoport). Ez alapján összességben kognitív disszonanciára (Festinger, 1957) utaló ellentmondásos attitűdmintázatok, hiedelmeket vagy viselkedéseket találtunk, amelyek jellemzően a vizsgált országok többségében, és Magyarországon is megfigyelhetőek voltak. (Bernát, 2021a és 2021b)

A vizsgált ellentmondások vagy ellentmondásos attitűdök gyakran a bevándorlás és a kivándorlás (mint folyamat), illetve a bevándorlók és a kivándorlók mint szereplők vagy érdekelt felek eltérő felfogásával kapcsolatosak; más esetekben a feszültségek a bevándorláson vagy a kivándorláson belüli ellentmondásokból erednek. Előfordulhat továbbá, hogy a ténybeli kontextus és a migrációs mozgalom valamely elemére adott reakció között áll fenn konfliktus. A 4. táblázat összefoglalja a nyolc főbb ellentmondástípust (amelyeket nevezhetünk ellentmondásos attitűdöknek, meggyőződéseknek vagy kognitív disszonanciáknak), utalva azok előfordulására és erősségére a négy országban a reprezentatív survey-k eredményei és a fókuszcsoporthoz alapján.

Általánosságban elmondható, hogy a migrációval kapcsolatos ellentmondásos felfogások vagy attitűdök közötti feszültség általában a nemzeti, kulturális vagy vallási hasonlóságnak tulajdonított értékre, illetve az ettől való eltérésre érzékelt veszélyre vezethető vissza. A bevándorlók és a kivándorlók ellentétes megítélése az egyik leggyakoribb példája az itt bemutatott ellentmondásoknak: a bevándorlók (és általában a bevándorlás) meglehetősen negatív megítélése a saját országból származó (honfitárs) kivándorlókkal (és általában a kivándorlással) szembeni empatikus és pozitív hozzáállással szemben (ld. 4. táblázat 1. számú ellentmondása). Azokat, akik jönnek és azokat, akik elmennek általában nem egyformán "bevándorlóknak" nevezik (akiknek céljai, mozgatórugói és haszna a célország számára hasonlóak lehetnek). Inkább azt feltételezik, hogy az érkezők nem lesznek (vagy nem lehetnek)

olyan értékesek a válaszdó országának gazdasága és társadalma számára, mint azok a honfitársai, akik egy másik (gyakran nyugat-európai) országba költöznek, még akkor is, ha jellemzőik, céljaik vagy mozgatórugóik (állampolgárságuktól eltekintve) hasonlóak. Ez a "mi" és "ők" jól ismert szociálpszichológiai felosztása a saját csoport (ingroup) és a külső csoport (outgroup) tagjaiként. Ez az alapja annak a kettős mércének, ami a különböző háttérű migránsok és migrációs okaik, valamint gazdasági és társadalmi „hasznuk” eltérő megközelítésében nyilvánul meg. A "mi" kivándorlóinkat, migrációs okaikat, gazdasági és társadalmi „hasznukat” a fogadó ország szempontjából általában magasabbra értékeli, míg a kívülről jövők (azaz az "ingroupba" érkező „outgroup”, bevándorlók) esetében ez éppen fordítva van, még akkor is, ha körülményeik, végzettségük, szakmájuk vagy tapasztalatuk hasonló, azaz a nemzetiségi kötelék alapján létrejövő ingroup hatás prioritást élvez más társadalmi jellemzőkkel szemben.

A bevándorlás (negatív) és a kivándorlás (pozitív vagy semleges) megítélése közötti alapvető ellentmondás a fókuszcsoporthoz viták szélesebb hálózatába ágyazódott, és gyakran bizonyos konkrét területekre összpontosul, például a gazdasági (munkaerő-piaci), társadalmi vagy kulturális életre. Ami a gazdasági aspektust illeti, a vita azon a (gyakran nyíltan megfogalmazott) érvelésen alapul, hogy azok a "mi" országainkból érkező bevándorlók, akik munka és/vagy gazdasági okokból költöznek gazdagabb országokba elfogadhatóak, de a szegényebb országokból a "mi" országunkba ugyanezzel a céllal érkező bevándorlók nem fogadhatóak el (2. számú ellentmondás). Ezt támasztja alá az a máshol is gyakran hallott feltételezés (vagy meggyőződés) is, hogy a bevándorlók elveszik "a mi" munkahelyeinket (főként az alacsonyan képzett, alacsonyan fizetett állásokat) és lenyomják a jövedelemszintet, bár ezt az érvet nem használják fel a "mi" kivándorlóinkkal szemben, akik más országokban vehetnek el a helyiek elől hasonló munkahelyeket. Ha viszont a beszélgetés arra terelődik, hogy a „mi” országunkban a helyiek gyakran nem hajlandóak ezekben az alacsony képzettséget igénylő/alacsonyan fizetett pozíciókban dolgozni, és ezt a munkaerőhiányt tölthetik be a bevándorlók, akkor ezt összességében gyakran mégis inkább inkább károsnak, mint előnyösnek tekintik (3. számú ellentmondás). Ehhez hasonlóan egy másik ellentmondás szerint a befogadó társadalmaknak (a négy vizsgált országban és más országokban is) egyaránt szükségük van képzett és képzetlen munkaerőre (a koronavírusjárvány előtti éveket jellemző általános európai konjunktúra és egyes szektorokat érintő munkaerőhiány miatt); és bár a bevándorlók nagyrészt a képzetlen munkaerőt igénylő pozíciókat töltik be, a befogadó lakosság valójában nyitottabb lenne a képzett bevándorlókra (4. számú ellentmondás).

A bevándorlás és a bevándorlók, illetve a kivándorlás és a kivándorlók ellentmondásos értékelése gyakran tükröződik a bevándorlókra és a kivándorlókra használt nyelvezetben és kifejezésekben (5. sz. ellentmondás). A négy vizsgált ország kivándorlói gyakran elutasítják, hogy "kivándorlóknak" vagy "migránsoknak" nevezzék őket (sőt, a vizsgált országok fókuszcsoport résztvevői általában kerülnek e kifejezések használatát külföldre költöző honfitársaikkal kapcsolatban), és inkább úgy tekintenek magukra, mint a hazájuk egyszerű polgáraira, akik történetesen külföldön élnek (akár hosszabb ideig is); ugyanakkor a négy országban élő külföldieket gyakran "bevándorlóknak" nevezik, még akkor is, ha csak rövid távú vendégmunkásokról vagy tranzitmigránsokról van szó.

A kivándorlás értelmezése vagy értékelése is ellentmondásos lehet - vagyis nem kognitív disszonancia, hanem inkább a külföldre irányuló migrációban rejlő ellentmondás, amikor annak hatását különböző nézőpontokból értékelik. A kivándorlás a kivándorlók (azaz a honfitársak) azon döntése, hogy elhagyják hazájukat, hogy egy gazdagabb országban éljenek és dolgozzanak, elfogadott, mivel egyéni szinten pozitív hatással jár, még akkor is, ha hátrányosan érinti egyrészt az egyén családját és társas környezetét mikroszinten és a hazai gazdasági és társadalmi életet makroszinten (6. számú ellentmondás). A kivándorlással kapcsolatos, a kognitív disszonanciához közelebb álló, ellentmondásos attitűdök másik példája a kivándorlók széles körű támaszkodása a diaszpórára vagy a fogadó országban élő, oda korábban kivándorló honfitársaikra, még akkor is, ha ezeket az embereket egyidejűleg kizsákmányolóknak tekintik, akiket jobb elkerülni (7. sz. ellentmondás). Ezeket az ellentmondásos eseteket az elbeszélők gyakran egyéni vagy szituációs jellegűnek tekintik; ám ha ezekre a szituációkra eggyel hátrább lépve, általánosabb szinten tekintenénk, ez az ellentmondás sokkal nyilvánvalóbb lenne számukra is.

4. táblázat: A be- és kivándorlással kapcsolatos leggyakoribb ellentmondások, kognitív disszonanciák a négy országban

	<i>Ellentmondások, ellentmondásos attitűdök, meggyőződések, viselkedés vagy kognitív disszonancia</i>	<i>Az ellentmondás elterjedtsége a fókuszcsoporthoz az alábbi országokban</i>			
		BG	HU	LT	PL
1.	(Inkább) a bevándorlók negatív megítélése, akikről úgy vélik, hogy kizsákmányolják a befogadó országot, míg a saját országukból kivándorlóira pozitívan tekintenek, mivel pozitívan járulnak hozzá a befogadó országhoz.	+/-	++	++	+
2.	A gazdagabb országokba gazdasági okokból dolgozni költöző kivándorlók elfogadhatóak, de a szegényebb országokból gazdasági okokból dolgozni érkező bevándorlók nem.	+	++	++	+
3.	A bevándorlók (főként alacsonyan képzett, rosszul fizetett) munkahelyeket foglalnak el, és csökkentik a jövedelmi szintet, a helyiek azonban elutasítják ezeket az alacsonyan képzett munkahelyeket.	+	++	++	+
4.	A befogadó társadalmaknak képzett és képzetlen munkaerőre egyaránt szükségük van, de a bevándorlók elsősorban a képzetlen munkakörökbe töltik be, miközben a befogadó lakosság valójában a képzett (és hiányszakmákban tapasztalt) bevándorlóira lenne nyitott.	++		++	
5.	A kivándorlók gyakran elutasítják a "kivándorló" vagy "migráns" kifejezést, és magukat a hazájuk állampolgárainak tekintik, akik történetesen külföldön élnek, míg a hazájukba érkező külföldiek általában véve bevándorlóknak számítanak.	0	+	++	0
6.	A kivándorlók döntése, hogy elhagyják hazájukat, hogy egy gazdagabb országban éljenek és dolgozzanak, elfogadott, mivel egyéni szinten pozitív hatással jár, még akkor is, ha negatív gazdasági és társadalmi hatással van a hazára	++	++	++	++
7.	A kivándorlók gyakran támaszkodnak diaszpórájukra vagy a fogadó ország polgáira, ugyanakkor az utóbbiakat "kizsákmányolóknak" tekintik, akiket jobb elkerülni.	0	++	++	++
8.	A bevándorlók új kultúrákat hoznak be a befogadó társadalomba, de eltérő kultúrájuk és vallásuk miatt a biztonságra nézve fenyegetésnek is tekintik őket, és ők maguk sem felelnek meg a nemzeti szabályoknak vagy normáknak.		+	++	

Megjegyzés: ++/+ jellemző az országra; +/- nem jellemző az országra; 0 nem releváns; a felmérés és a fókuszcsoporthoz való válaszai alapján.

Egy utolsó ellentmondás, amelyet ki kell emelni, a befelé irányuló migráció kulturális és társadalmi aspektusával kapcsolatos. A fókuszcsoporthoz résztvevői bevándorlóira gyakran úgy tekintenek, mint akik új kulturális elemeket hoznak be a befogadó társadalomba; ugyanakkor a biztonságot fenyegető veszélynek is tekintik őket, mivel eltérő kultúrájuk és vallásuk (és ők maguk) nem felelnek meg a nemzeti szabályoknak vagy normáknak, sőt kifejezetten erőszakosak, fenyegetőek lehetnek (akár terrorizmustól vagy szexuális erőszaktól se riadnak vissza) (8. sz. ellentmondás). Ez az álláspont abból az ambivalenciából eredhet, amely általában az idegen, új impulzusok iránt mutatkozik, amelyet egyszerre lehet érdekesnek és fenyegetőnek

is felfogni. A bevándorlók idegenként való megítélése felett versengő pozitív és negatív érzelmek csatájában általában a félelem győzedelmeskedik, amely az élet olyan alapvető területeivel függ össze, mint a munkaerőpiac vagy a vallás; eközben a pozitív érzések csak marginális területeken, például az új kultúrák és új gasztronómiai irányok felfedezésében artikulálhatók. (Bernát, 2021a és 2021b)

3.2.3. Az idegenellenesség más társadalmi csoportokkal szembeni attitűdök viszonylatában

Az idegenellenes attitűd nem önmagában álló jelenség, hanem egy általánosabb elutasító attitűd egyik megnyilvánulása is lehet. Ebben a részben más társadalmi csoportokkal kapcsolatos attitűdök és vélemények közül mutatok be néhány eredményt, amelyek közvetetten utalnak arra a társadalmi attitűdbeli alapra, amelynek figyelembe vételével az idegenellenesség is jobban értelmezhető.

Az egyik leginkább beszédes vizsgálat az a 2009. évi Eurobarometer kutatás, amelyben – minden uniós ország felnőtt lakossága körében – többek között egyes társadalmi csoportok között érzékelt feszültség mértékét vizsgálták. A vizsgált csoportok között a bevándorlók vagy menekültek nem szerepeltek¹⁴, viszont más társadalmi csoportok igen és az ott szereplő etnikai dimenzió értelmezési keretet, háttérrel adhat a magyar társadalom „másokkal” szembeni attitűdjei terének árnyalásához is. Az Eurobarometer kutatás szerint európai uniós összehasonlításban Magyarország tűnik ki abban, hogy itt a legnagyobb a különböző dimenziókban feszültségeket érzékelők aránya. A kutatás által vizsgált mind a négy dimenzióban, azaz az etnikai csoportok (romák-nem romák) között, a szegények és gazdagok között, a vezetők és alkalmazottak, valamint az idősek és fiatalok között is a magyarok érzékelnek a legnagyobb mértékben feszültségeket (4/a–4/d. ábra). (Bernát, 2010) Jegyezzük meg még egyszer: a vizsgálat időpontja 2009, amikor sem a menekültkérdés, sem pedig az ezzel kapcsolatos propaganda nem élesedett még ki.

A négy felsorolt feszültségforrás közül a magyar lakosság véleménye szerint a legerősebb társadalmi feszültség a szegények és a gazdagok között, valamint etnikai alapon, azaz a romák és nem romák között húzódik. Jelentős feszültséget észlel e két területen a magyarok héttizede,

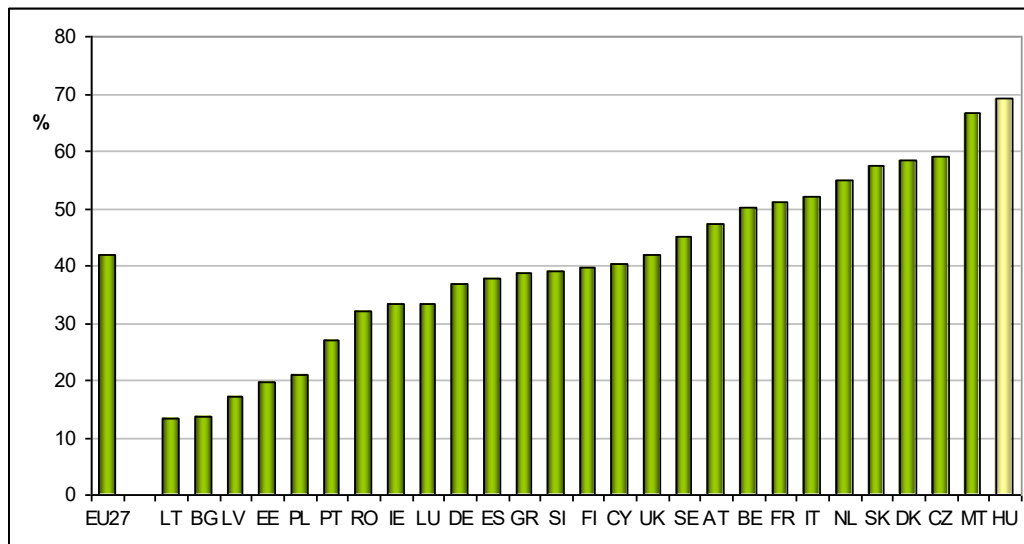
¹⁴ Szemben egy általunk megismételt, csak magyarországi kutatással 2011-ben; ennek eredményeit ld. ebben a fejezetben később.

további egynegyedük is tapasztal valamekkora feszültséget, míg mindössze csak 4-4%-uk szerint nincsenek efféle feszültségek a magyar társadalomban. Az előzőekkel megegyező mértékű, csak valamivel kisebb intenzitású feszültségről tanúskodnak az adatok a vezetők és az alkalmazottak között, míg valamivel kisebb mértékű, de összességében magas, 80% körüli arányban érzékelnek feszültséget az idősek és fiatalok között. Ezt a trendet megerősíti, bár a feszültséget érzők arányai valamelyest alacsonyabbak a Eurofound 2016-os adata. (Eurofound 2018)

Összességben tehát Magyarország feszültségekkel teli társadalmi viszonyai között etnikai alapon képződött feszültségeket szinte mindenki érzékelt, csakúgy, mint a szegények és gazdagok között, és ez a két érzet valamelyest korrelál egymással: akik jelentős feszültséget érzékelnek a szegények és a gazdagok között, azok még az átlagosnál is magasabb arányban vélekednek úgy, hogy jelentős feszültségek vannak etnikai alapon is. Mindez fordítva is igaz: akik erős feszültségeket tapasztalnak az etnikai csoportok között, azok még az átlagosnál is magasabb arányban látnak feszültséget a szegények és gazdagok között is.

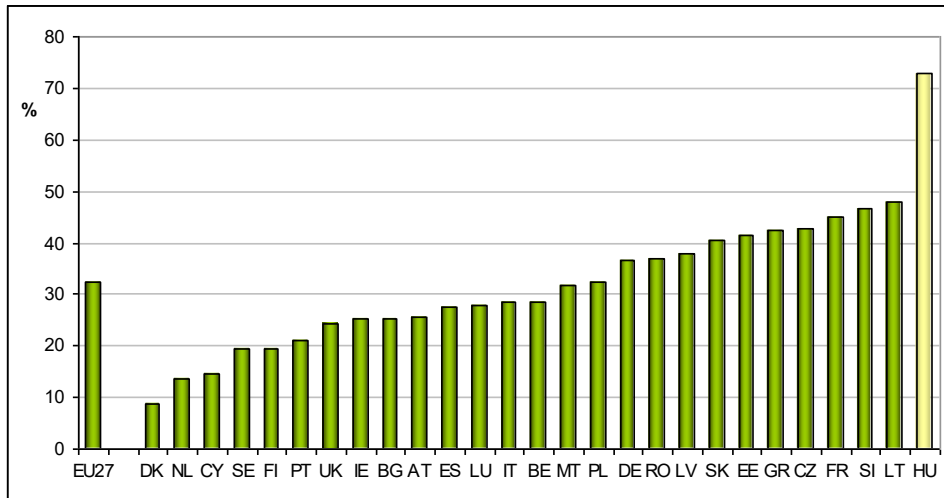
4. ábra Társadalmi feszültségek az egyes EU-országokban a lakosság szerint (2009)¹⁵

4/a. ábra A különböző etnikai csoportok között sok feszültséget érzékelők aránya (%)

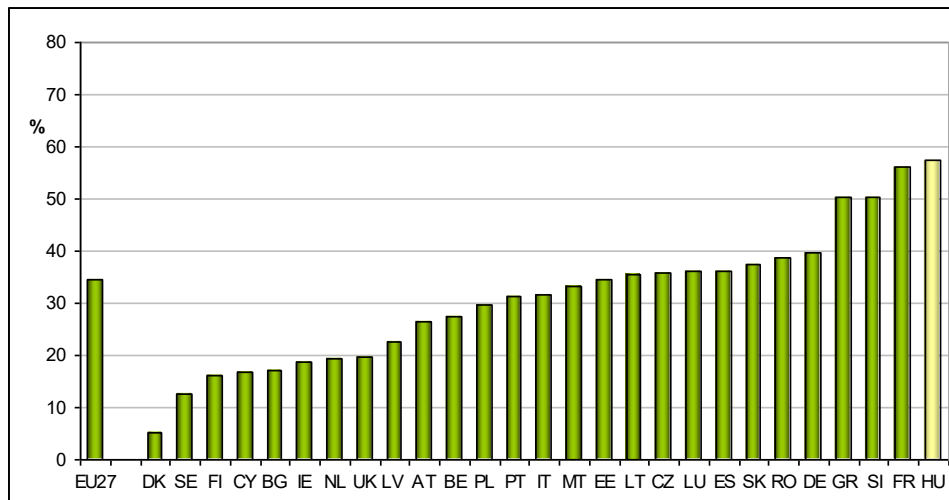

¹⁵ Az adatok forrása az Eurobarometer 2009, saját számítás, ld. Bernát (2010)

4/b. ábra A szegények és gazdagok között sok feszültséget érzékelők aránya (%)

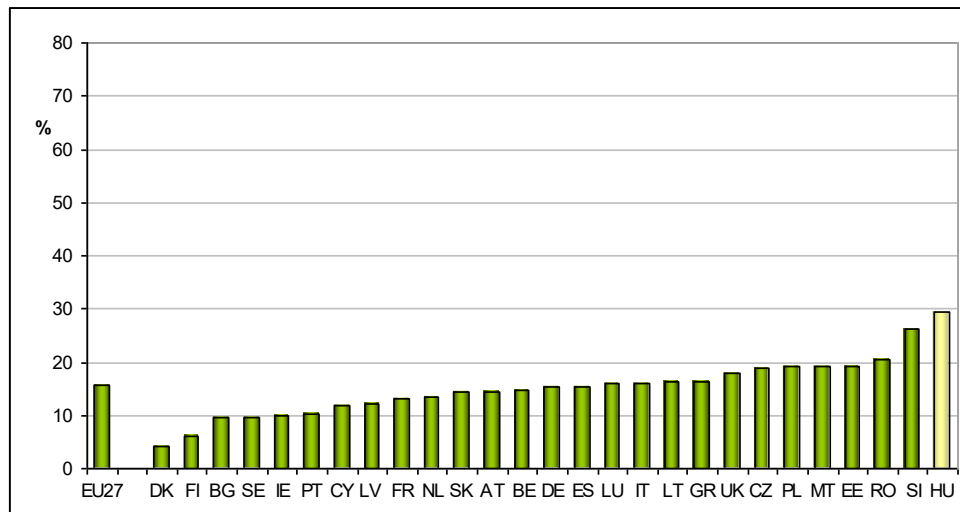

4/c. ábra A vezetők és alkalmazottak között sok feszültséget érzékelők aránya (%)

Rövidítések: BE – Belgium, BG – Bulgária, CZ – Csehország, DK – Dánia, DE – Németország, EE – Észtország, IE – Írország, ES – Spanyolország, FR – Franciaország, GR – Görögország; IT – Olaszország, CY – Ciprus, LV – Lettország, LT – Litvánia, LU – Luxemburg, HU – Magyarország, MT – Málta, NL – Hollandia, AT – Ausztria, PL – Lengyelország, PT – Portugália, RO – Románia, SI – Szlovénia, SK, Szlovákia, FI – Finnország, SE – Svédország, UK – Egyesült Királyság.

4/d. ábra Az idősök és fiatalok között sok feszültséget érzékelők aránya (%)

2011-ben csak a magyar lakosság körében megismételtük ezt a kutatást azzal a különbséggel, hogy a vezetők és alkalmazottak közti feszültség helyett a bevándorlók és a többségi társadalom kapcsolatára kérdeztünk rá. (5. ábra) Ekkor is magas szintű feszültség jellemezte a magyar társadalmat, és ebbe a mintázatba a bevándorlókkal kapcsolatos feszültségek is jól belesimulnak. 2011-ben csupán a magyar lakosság 3%-a nem érzett egyáltalán feszültséget cigányok és nem cigányok, 7%-a pedig szegények és gazdagok között, míg 16% nem érzékelt ilyesmit a bevándorlók vonatkozásában (hozzá kell tenni: ekkor „bevándorlókról” Magyarország esetében lényegében alig-alig beszélhettünk) és 27% a generációk között, azaz 2011-ben a lakosság döntő hányada továbbra is feszültségekkel telinek látja a magyar társadalmat. (Bernát, 2012a és 2012b)

Nem meglepő, hogy erős összefüggést találunk a bevándorlók és a romák kapcsán érzett feszültségek között: aki ilyet érzékel a romák és nem romák között, az nagy valószínűséggel¹⁶ így érez a bevándorlók és többségi társadalom relációjában is. Mivel igen magas a feszültséget érzékelők aránya, azaz a társadalmon belül igen elterjedt a jelenség, ezért nem meglepő az sem, hogy csak néhány olyan csoportot találunk, amely még ebből is kiemelkedik azáltal, hogy az átlagosnál is magasabb arányban vannak köztük a társadalmi feszültséget érzékelők. Ebből következően a hagyományosan alkalmazott társadalmi-gazdasági jellemzők is csak keveset magyaráznak a romák, illetve a bevándorlók és a többség közötti feszültségek érzékelése

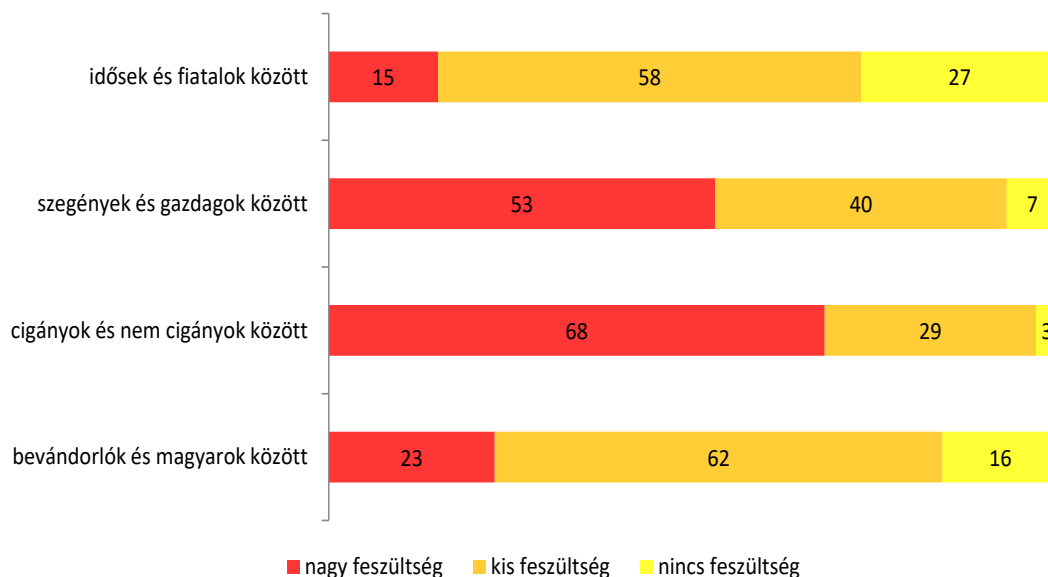
¹⁶ Kendall-féle Tau: 0.351, p=0.000

kapcsán. Ha mindezt logisztikus regresszió segítségével vizsgáljuk, akkor azt találjuk, hogy az olyan, általában sok kérdésben jelentős magyarázóerővel bíró tényezők, mint a nem, életkor, iskolázottság, aktivitás, jövedelem, lakóhely településtípusa és régiója összességében is igen kevésbé magyarázzák a feszültségérzékelést, annak ellenére, hogy mind a bevándorlók, mind pedig a romák esetében a logisztikus regressziós modell szignifikáns.¹⁷

A feszültségérzékelés a különböző társadalmi csoportokban tehát közel hasonló mértékben elterjedt, van azonban néhány olyan társadalmi csoport, amelyet érdemes kiemelni ebben a kérdésben. A bevándorlók kapcsán például a legmarkánsabb összefüggés, hogy – bár a bevándorlók többsége Budapesten lakik, és más településeken, főleg a kisebbeken jelenlétük elenyésző – a fővárosban élők a más településtípusokon élőkhez képest kétszer akkora eséllyel érznek nagy feszültséget a magyarok és a bevándorlók között. Ugyanakkor a romákkal kapcsolatos feszültségek esetében nem találunk összefüggést a településtípus és a nagymértékű feszültség érzékelése között, kivéve azt, hogy a megyeszékhelyen élők a fővárosiakhoz képest nagyobb eséllyel érzékelnek feszültséget. Az iskolai végzettség tekintetében az iskolázottság szintjének emelkedésével csökken a bevándorlók és többség között a nagy feszültség észlelésének valószínűsége, míg a romák esetében itt sincs összefüggés, csak a középfokú végzettségűek tűnnek ki kismértékben azért, hogy ők egy kissé nagyobb valószínűséggel számolnak be nagy feszültségekről. (Bernát, 2012a és 2012b)

¹⁷ Nagelkerke-féle R^2 a bevándorlók és magyarok közti feszültség érzékelése kérdésében 4%, a romák és nem romák kérdésében pedig 7%; mindkét modellre $p=0.00$

5. ábra Az egyes társadalmi csoportok között feszültséget érzékelők aránya (2011, %)

Forrás: Bernát 2012b, adatforrás: TÁRKI Omnibusz 2011/4-6., az adatok a valid válaszok arányában, a válaszhány nélkül vannak feltüntetve az ábrán.

Ugyanennek a 2011-ben végzett empirikus kutatásnak más adatai is lehetőséget adnak arra, hogy a romákkal és bevándorlókkal kapcsolatos előítéleteket együtt is vizsgáljuk, így kiderülhet a két kisebbségi csoport megítélése egymáshoz viszonyítva is. A felnőtt magyar lakosság reprezentatív mintáján végzett vizsgálat összességében arra utal, hogy mind a bevándorlók, mind pedig a cigányok erős negatív „erőtérben” élnek ma Magyarországon, és a romák még egyes bevándorló csoportokhoz képest is kevésbé elfogadottak.

Erre utal például a klasszikus Bogardus-skálával¹⁸ mért attitűd mértéke. A társadalmi távolságot a többség és kisebbség között az egyes kapcsolattípusok elfogadottságán keresztül mérő, már-már hagyományosnak számító kérdés alapján két válaszadó közül egy (49%) semmilyen kapcsolatban nem fogadna el cigányt, legyen az szomszéd, munkatárs, családtag vagy gyerekének barátja, míg ötből csupán egy válaszadó fogadna el romát az előző szerepek bármelyikében. Az elutasítottság terén a romákat az arabok követik (a magyarok 43%-a nem lépne semmilyen típusú kapcsolatba velük), a sort az afrikaiak és a kínaiak folytatják (38% és 33%), míg a legalacsonyabb elutasítottságot a zsidókkal kapcsolatban találjuk, ám még őket

¹⁸ A kérdés pontos szövege: „Elfogadná-e Ön az alábbi etnikai vagy nemzetiségi csoportok tagjait szomszédjának, munkatársának, családtagjának vagy a gyereke barátjának?”

sem fogadják el tízből hárman (31%) semmilyen kapcsolattípus esetében. (Szalai–Simonovits 2012)

Allport kontaktus-elméletével összhangban (Allport 1954) pozitív kapcsolat mutatható ki a kisebbségi csoport elfogadottsága és a csoport valamely tagjával való személyes ismeretség között. Akinek van ismerőse az egyes kisebbségi csoportokból, azok a Bogardus-skálával mérve elfogadóbbak az átlagnál az adott csoport egészével kapcsolatban. Az életkor is pozitívan korrelál a kisebbségi csoportokkal szembeni attitűdökkel, a fiatalabbak ugyanis elfogadóbbak, mint az idősebbek. Érdekes ugyanakkor az iskolázottság hatása ebben a kérdésben: az alacsonytól a magasabb végzettségűek felé haladva nő a bevándorlókkal (azaz az arabokkal, az afrikaiakkal és a kínaiakkal), valamint a zsidókkal kapcsolatban elfogadók aránya, a romák kapcsán viszont nincs ilyen összefüggés. Ehelyett azt találjuk, hogy a romák elfogadottsága az alapfokú és a felsőfokú végzettségűek körében lényegében megegyezik. Az iskolai végzettség hatásához hasonló a kérdezett lakóhelyének településtípusa mentén megfigyelhető összefüggés is: a falvaktól a nagyobb városokig és a fővárosig haladva nő az egyes bevándorló csoportok és a zsidók elfogadottsága, ám a romák ismét kivételt képeznek. Velük kapcsolatban nincs jelentősége annak, hogy hol él a válaszadó, minden településtípuson lényegében azonos a cigányok elfogadottsága (Szalai–Simonovits 2012).

A negatív attitűdök mértéke láttán talán nem is meglepő, hogy az említett kisebbségi csoportok létszámát jellemzően erősen felülbecsli a magyar lakosság. A romák arányát például körülbelül háromszoros mértékben becslik felül (a válaszadók 19%-os átlagos becslésével szemben a romák arányának hivatalos becslése 6–7%). A többi kisebbség esetében is felülbecslést tapasztalunk: a válaszadók átlagos becslése alapján az afrikaiak és az arabok aránya 2–2%, a kínaiaké 6%, míg a Magyarországon élő harmadik országbeli bevándorlók aránya kevesebb, mint 1% (becslések szerint az ország lakosságának 0,5–0,7%-a) volt 2011-ben. A határon túli magyarok arányára vonatkozó lakossági becslések átlaga 10%, a zsidóké pedig 11%, ami a hivatalos becslésekhez képest ötször-tízszer magasabb arány. (Krekó–Juhász 2012)

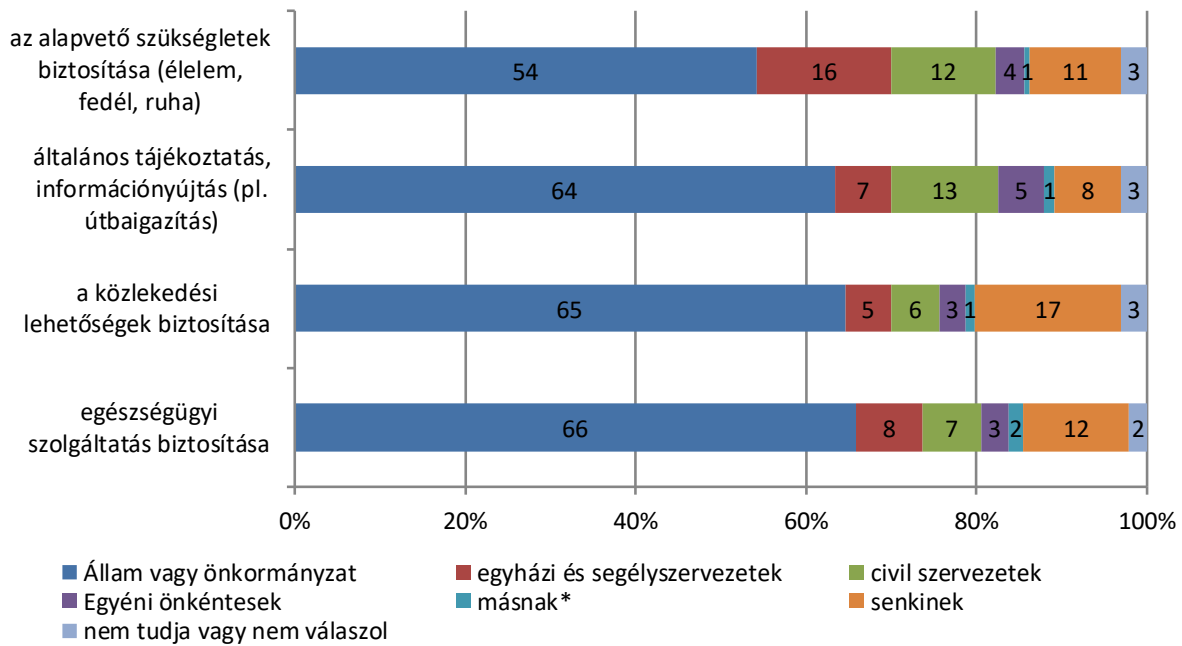
A fenti kutatások alapján úgy tűnik, hogy a magyar társadalomban megtalálható egy általános, másokkal szembeni averzió, amit (potenciálisan) rá lehet irányítani bármelyik társadalmi csoportra, így például a menekültekre, bevándorlókra is.

3.2.4. A segítség ethosza: a lakosság véleménye a segítségről és a segítőről

A következő fejezetben azt mutatom be, hogy miként vélekedik a magyar lakosság a menekültek segítségéről, az őket segítő önkéntesekről, kinek a feladatának tartják ezt, azaz összességében hogyan viszonyulnak a menekültek civil és állami aktorokon keresztüli segítéséhez. Ehhez országos reprezentatív survey kutatás eredményeit és lakossági fókuszcsoportok tapasztalatait használom fel.

A magyarországi menekültválság csúcspontján, 2015 októberében egy országos reprezentatív mintán készült kutatásban (Bernát-Sik-Simonovits-Szeitl, 2015) a segítséssel kapcsolatban megvizsgáltuk azt, hogy a lakosság szerint ideális esetben kinek a feladata lenne a menekültek ellátása, mégpedig két szempontból: egyfelől csak átutazáskor (6. ábra), másfelől akkor, ha hosszabb ideig tartó ellátásról lenne szó letelepedett bevándorlók esetén (7. ábra). Mindkét szempontból a leginkább az állam feladatának tartotta 2015 őszén a magyar lakosság a menekülők ellátását, de főként az átutazó, azaz Magyarországot nem végállomásnak tekintő menekültek esetében vélekedtek így. Az átmeneti ellátás esetében a magyar társadalom kétharmada szerint az államnak kellene biztosítania ilyen esetben az információt, a közlekedési lehetőségeket és az egészségügyi ellátást, és több, mint felük szerint az alapvető szükségletek kielégítését is (élelem, ruha, átmeneti lakhatás). A többi lehetséges segítő szereplő közül a civil szervezeteket és az ezektől jelen kutatásban külön kérdezett egyházi és egyéb segélyszervezeteket lényegében ugyanolyan arányban említették, míg a szintén külön kezelt egyéni segítőket még kevesebben, 3-5%-nyian nevezték meg, tehát az államon kívüli különböző civil segítő szervezetek és egyéneket megnevezők kisebbségben vannak azokhoz képest, akik szerint mindez az állam feladata lenne. A magyar lakosság 8-17%-a véli úgy, hogy semmilyen külső szereplőnek nem dolga a segítség, azaz a menekülőknek magukról kell ezeken a területeken gondoskodniuk (6. ábra)

6.ábra: Kinek a feladata lenne a segítség az útutazó menekülők rövid távú ellátása terén? (%)

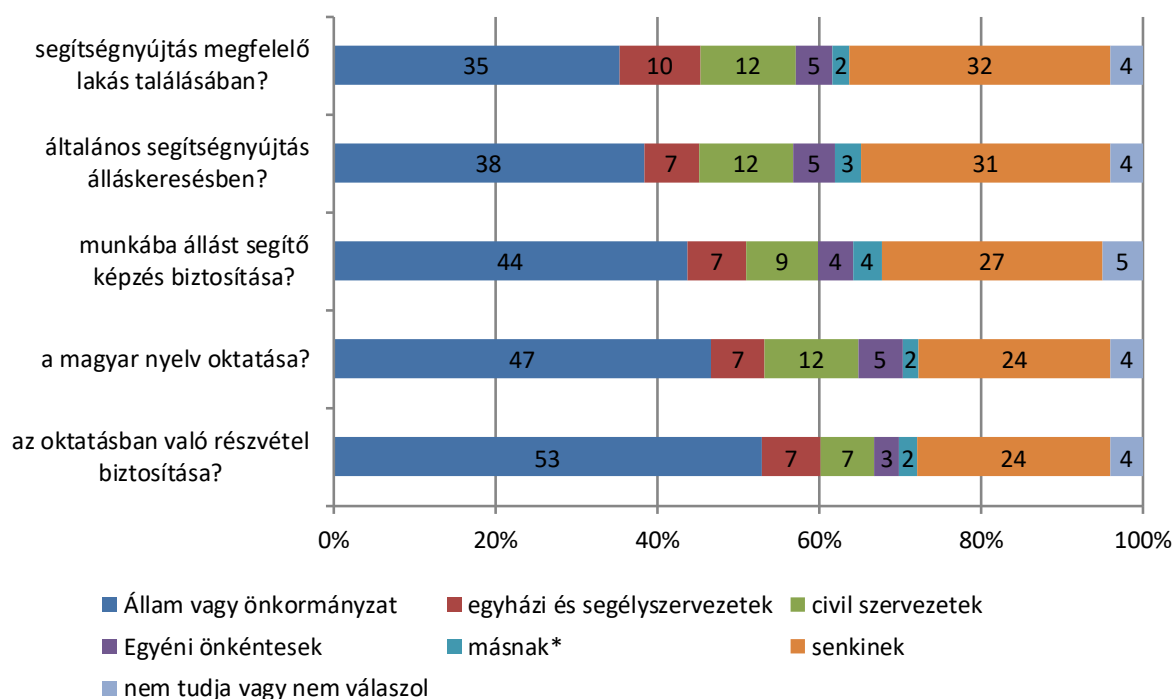
Forrás: TÁRKI Omnibusz 2015/10., Bernát, Sik, Simonovits, Szeidl 2015. A kérdés szövege: A Magyarországra érkező menekülők, menekültek ellátása különféle területeken zajlik. Ön szerint leginkább kinek a feladata...? (N=1003)

Mindez jóval mérsékeltebben, de igaz a letelepedett bevándorlók esetében is: ebben a kérdéskörben is az államot nevezik meg a legnagyobb arányban (35-53%) felelős segítségnyújtóként, de a többi lehetséges aktor alig van lemaradva az állam mögött. Nemcsak az államot, hanem az egyházi és segélyszervezeteket is valamivel alacsonyabb arányban jelölték meg felelős segítő aktorként a válaszadók, viszont a többi lehetséges civil szereplőt az átmeneti ellátásra vonatkozó kérdéshez hasonló arányban választották. Az állam és a segélyszervezetektől tehát nem az egyéb civil aktorok, hanem a menedékkérők, bevándorlók saját felelőssége felé mozdult el a magyar társadalom: az egyes területeken a válaszadók harmada-negyede szerint senkinek, azaz magának az érintettnek kellene gondoskodnia az egyes szolgáltatásokról.

A civil segítségnyújtás különböző formái tehát beépültek a magyar társadalom reakciói közé a menekülők, bevándorlók ellátása kapcsán és épp csak a klasszikus civilek, azaz a kisebb civil szervezetek és önkéntes egyének esetében nem látnak különbséget a rövid- és hosszú távú segítségben a válaszadók, míg az állam és a nagy segélyszervezetek, valamint maguk az

ellátottak esetében ez a különbségtétel releváns. Ugyanakkor igen fontos, hogy minden ellátási formában a leginkább még az államot tartja felelősnek a lakosság annak ellenére, hogy a válaszok alapján igen változatos a kép. Az állami ellátás iránti igény mélyen gyökerezik a magyar társadalomban, amely általában nagyon sok esetben az államtól vár el szolgáltatásokat vagy felelősségi kört, így a paternalista attitűd egy mélyebb érzet és a menekültügy annak csak egy megjelenése.

7. ábra: Kinek a feladata lenne a segítség a letelepedett menekültek hosszú távú ellátása? (%)

Forrás: TÁRKI Omnibusz 2015/10., Bernát, Sik, Simonovits, Szeitl 2015. A kérdés szövege: A Magyarországon elismert menekültek illetve az itt letelepedő bevándorlók ellátása is különféle területeken zajlik. Ön szerint leginkább kinek a feladata...? (N=1003)

Ugyanez a 2015. októberi survey¹⁹ mutat rá arra, hogy a menekültsegítés ezekben a hónapokban magas ismertséget ért el. A felnőtt magyar lakosság 91%-a hallott ugyanis arról, hogy vannak

¹⁹ Innentől a 2015/10. TÁRKI Omnibuszból származó adatok ebben a fejezetben az MTA TK megbízásából Feischmidt Margit és Zakariás Ildikó kutatása számára készültek, így az ebből származó adatokat az ő engedélyükkel közlöm, és ezt a lehetőséget ezúton is szeretném nekik megköszönni. Ezeket az adatokat csak a

olyan magyar állampolgárok és magyarországi szervezetek, akik/amelyek segítséget nyújtottak (önkéntesen vagy jótékony céllal) a Magyarországon áthaladó migráns vagy menekült embereknek. Szintén relatíve magas, 3,5% azok aránya, akik állításuk szerint maguk is segítettek valamilyen formában, és 7% azoké, akiknek van az ismeretségi körében olyan személy, aki valamilyen módon és időtávbán, de részt vett a segítségben. A személyesen segítők körében a leggyakoribb a természetbeni adományozás (2,5%) volt, pénzadománnyal vagy önkéntes munkával 1-1% vett részt, míg az ismerősök esetében is a legjellemzőbbek a természetbeni adománnyal valamint az önkéntes munkával segítők voltak (5-5%), amit a pénzadománnyal hozzájárulók (2%) követtek, de olyan lényegében alig volt, aki maga vagy ismerőse be is fogadott volna menekültet. (5. táblázat)

5. táblázat: A 2015. évi menekültválságban segítők a magyar társadalomban (% , N=1003)

	igen (%)	N
<i>Hallott-e arról, hogy vannak magyar állampolgárok és magyarországi szervezetek, amelyek segítséget nyújtottak (önkéntesen vagy jótékony céllal) a Magyarországon áthaladó migráns vagy menekült embereknek?</i>	90,8	911
<i>Ön személyesen nyújtott-e segítséget a Magyarországon áthaladó migráns vagy menekült embereknek? Ha igen:</i>	3,5	35
a. természetbeni adománnyal (pl. étel, ruha, takaró, sátor) nyújtott segítséget?	2,5	25
b. pénzadománnyal nyújtott segítséget?	1,0	10
c. önkéntes munkával nyújtott segítséget?	0,8	8
d. személyes befogadással nyújtott segítséget?	0,0	0
<i>Van-e az Ön ismeretségi körében olyan személy, aki részt vett ebben a munkában? Ha igen:</i>	7,1	71
a. természetbeni adománnyal (pl. étel, ruha, takaró, sátor) nyújtott segítséget?	5,0	50
b. pénzadománnyal nyújtott segítséget?	2,1	21
c. önkéntes munkával nyújtott segítséget?	4,7	47
d. személyes befogadással nyújtott segítséget?	0,1	1

Forrás: TÁRKI Omnibusz 2015/10, MTA TK kutatása

jelen disszertáció számára használhatom fel, további felhasználása és idézése az adattulajdonosok engedélye nélkül nem lehetséges. (A vonatkozó adatok táblázataival a forrásmegjelölésnél szerepel az „MTA TK kutatása” jelzés)

Magasnak tekinthető tehát azok aránya, akik azt állítják, valamilyen módon részt vettek maguk is a segítségben, hiszen a felnőtt népesség 3,5%-a kb. 280,000 főt jelenthet (kb. 8 millió felnőtt magyar állampolgárral számolva), az ismerősök vonatkozásában (7%) pedig legalább 560,000 főt jelent (feltéve, ha ez válaszadónként egy főt jelent és a megnevezett ismerősök között nincs átfedés, valamint tekintetbe véve, hogy efféle mérések elég széles konfidencia intervallumban értékelhetők). Természetesen nem is a konkrét létszámok a fontosak ebben a kérdésben, hanem az, hogy a menekültválság időszakának végén többszázezer fő lehetett, aki valamilyen formában részt vett a menekültek segítésében (vagy legalábbis ezt mondta magáról akkor).

A fenti magas arányok helyett realisabb inkább azoknak a válaszait áttekinteni, akik nem vettek részt a menekültsegítésben, hiszen már csak számosságuk okán is megbízhatóbbnak tekinthetőek az eredmények. Az egyes indokokat viszonylag hasonló arányban említették, azaz nincs egy vagy két domináns ok, hanem megoszlanak a válaszok. Alapvetően minden negyedik „nem segítő” (28%) jelezte, hogy lehetőség híján nem vett részt a menekültek segítésében, azaz segített volna, ha van rá lehetősége. A válaszadók többsége viszont tudatosan maradt távol: egyötödük (19%) explicit elutasítja a menekültek segítését, másik egyötödnyi csoportjuk (22%) szerint nem a lakosságnak, hanem valamilyen erre dedikált szervezetnek (az államnak, egyháznak vagy segélyszervezeteknek) kellene segíteni, míg bő negyedik (28%) egyszerűen nem foglalkozott ezzel az üggyel. (6. táblázat) Mindez tehát arra utal, hogy a lakosság lényegében 30%-a pozitívan viszonyult ekkor a menekültsegítéshez: egy kisebb részük maga is segített valamilyen módon és időtávon, míg zömük elvileg akár meg is tette volna, legalábbis nem zárkózott volna el tőle, ha lehetősége adódik rá.

6. táblázat A menekültválság idején nem segítő indokai (% azok körében, akik nem nyújtottak segítséget a menekültválság idején, N=967)

	%	N
Segítettem volna, ha lett volna rá lehetőségem	27,8	268
Azért nem, mert elutasítom a migránsok segítését.	18,5	179
Azért nem, mert szerintem nem a hétköznapi embereknek, hanem az államnak (egyháznak, segélyszervezeteknek) kell segítenie	21,6	209
Azért nem, mert nem foglalkoztam ezzel a kérdéssel	28,2	273
nem tudja, nem válaszol	3,9	38

Forrás: TÁRKI Omnibusz 2015/10., MTA TK kutatása. A kérdés szövege: Mi volt annak a legfőbb oka, hogy nem nyújtott segítséget?

A menekülteken való segítéshez való általánosabb viszonyulás terén – az idegenellenesség mértéke valamint a fenti eredmények alapján nem meglepő módon – inkább a segítés elleni vélemények dominálnak: a legnagyobb egyetértést ugyan éppen egy pozitív állítás kapcsán

mértük (Nélkülöző embereken segíteni általános emberi kötelesség), de ezzel hasonló mértékű egyetértés tapasztalható ezzel ellentétes, alapvetően elutasító állítások kapcsán is (Nem kell segíteni, mert csak többen lesznek, és egyre veszélyesebbek ránk nézve; Nem kell a menekülteknek segíteni, nekünk a magunk rászorulóival kell törődni; Nem szorulnak segítségre, van elég pénzük, ha eljöttek ideig.). Lényegében ezek a válaszok értek el a 0-10 fokú skálán közepesnél magasabb pontszámot, amely gyengén, de inkább az egyetértésre utal. A menekültek segítségéhez pozitívan (empatikusan) viszonyuló állítások ezzel szemben a közepesnél gyengébb átlagpontszámokkal inkább az egyet nem értés irányába húznak, ugyanakkor a két véleményblokk között az átlagpontszámokban kifejezhető különbség nem jelentős némely kérdésekben. (7. táblázat)

7. táblázat: A menekültek segítségével kapcsolatos lakossági attitűdök (átlagértékek 0-10 fokú skálán, N=1003)

	átlag (0-10)	std. dev.	N	nem tudja, nem válaszol
Nélkülöző embereken segíteni általános emberi kötelesség.	6,42	2,790	993	1,0%
Nem kell segíteni, mert csak többen lesznek, és egyre veszélyesebbek ránk nézve.	6,29	3,119	949	5,4%
Nem kell a menekülteknek segíteni, nekünk a magunk rászorulóival kell törődni.	6,02	3,109	983	2,0%
Nem szorulnak segítségre, van elég pénzük, ha eljöttek ideig.	5,67	3,052	919	8,3%
A menekülteken segíteni egy tiszta és egyértelmű ügy, ami mellé oda lehet állni.	4,76	2,997	981	2,2%
Nélkülöző embereken segíteni vallási meggyőződésből fakadó kötelesség.	4,58	3,078	970	3,3%
Nem kell segíteni, mert az ellentmond a kormány politikájának.	3,47	3,169	917	8,6%
Azért kell segíteni, hogy külföldön lássák, van a magyarokban együttérzés is.	2,75	2,942	976	2,7%

Forrás: TÁRKI Omnibusz 2015/10., MTA TK kutatása. A kérdés szövege: Most különböző állításokat lát a migránsoknak, menekülteknek nyújtandó segítséggel kapcsolatban. Kérem, hogy először olvassa végig ezeket az állításokat. Most arra kérem, hogy mindegyik állítást értékeljen egy 0-tól 10-ig terjedő skálán, ahol a 0: egyáltalán nem ért egyet és 10: teljesen egyetért.

A menekültválságban szereplő szervezetek, aktorok munkájával kapcsolatban vegyes a magyar társadalom véleménye: a 0-10 fokú skálán a legmagasabb átlagpontszámot (7,35) elérő rendőrség viszonylag kiemelkedik (habár a rendőrség a menekültek szempontjából nem mindig tekinthető „segítőszervezetnek”; talán épp ezért is végzett az első helyen), de az azt következő pozíciókban alapvetően elismert, amúgy igen különböző aktorok, név szerint az újonnan alakult civil szerveződések és önkéntesek; az önkormányzatok, a miniszterelnök és kormánya, a hagyományos segélyszervezetek és a BÁH szintén összességében pozitív értékelést kapott, szemben az egyházakkal, a jobb- és baloldali ellenzékkel és az EU-val. (8. táblázat) A menekültkérdéshez nagyon különböző attitűddel viszonyuló szervezetek tehát igencsak keverednek a rangsorban, azaz nem emelkedik ki a pro- vagy kontra oldal élesebben, egy

tömbbe rendeződve, ami egyben a menekülthullám mint jelenség és mint erkölcsi és politikai „lecke” összetettségére is utal.

8. táblázat: A lakosság véleménye a menekültekkel kapcsolatban eljáró szervek és szervezetek munkájáról (átlagértékek 0-10 fokú skálán, N=1003)

	átlag (0-10)	std. dev.	N	nem tudja, nem válaszol
A magyar rendőrség	7,35	2,433	956	4,7%
Az újonnan alakult civil szerveződések, önkéntes segítők	6,35	2,315	862	14,1%
Az érintett önkormányzatok	6,33	2,160	886	11,7%
A magyar miniszterelnök és kormánya	6,10	2,935	976	2,7%
Hagyományos segítségnyújtó szervezetek, beleértve a nemzetközi és az egyházi szervezeteket	5,85	2,396	923	8,0%
A magyar bevándorlási hatóság (BÁH és táborai)	5,74	2,542	854	14,9%
A magyarországi történelmi egyházak vezetői	4,67	2,497	820	18,3%
A radikális jobboldali ellenzék	4,61	2,850	808	19,4%
Az Európai Unió	3,83	2,629	961	4,2%
A baloldali ellenzék	3,59	2,661	841	16,2%

Forrás: TÁRKI Omnibusz 2015/10., MTA TK kutatása. A kérdés szövege: Most különböző szervezeteket lát. Kérem, hogy először olvassa végig ezt a listát. Most arra kérem, hogy értékeljen egy 0-tól 10-ig terjedő skálán (ahol a 0: nagyon rosszul teljesített és 10: nagyon jól teljesített) minden szervezetet az alapján, hogy hogyan látták el feladatukat a migránsokkal/ menekültekkel kapcsolatban felmerült problémák kezelésében?

A lakosság menekültsegítőikkel kapcsolatos véleményét tovább árnyalhatjuk egy olyan fókuszcsoporthoz tartozó kutatás tapasztalataival, amely 2017 tavaszán vizsgálta három nagyon eltérő városban a menekültkérdéssel kapcsolatos véleménymintázatokat és ezen belül a 2015. évi menekültválság idején aktív civilekről és önkéntesekről alkotott véleményeket.²⁰ A vizsgálat célcsoportja nem a „menekültbarátok”, hanem a kisebb-nagyobb mértékben menekültellenes attitűddel rendelkezők voltak, akik iskolázottság és korosztály tekintetében vegyesek voltak, és szintén eltértek lakhelyük városának mérete, földrajzi helyzete és a menekültválság általi érintettség terén: Budapest, Szeged és Salgótarján volt a három helyszín (mindhárom helyszínen 2-2 korosztály, iskolázottság és a menekültellenes attitűd mértéke szerint relatíve homogén csoporttal, azaz összesen 6 csoporttal).

²⁰ A fókuszcsoporthoz tartozó vizsgálat egy, a disszertáció írása idején folyó kutatás első szakasza, a projekt vezetője az Artemisszió Alapítvány.

Mivel a célcsoport alapvetően elutasító a migrációval és a menekültekkel szemben, ezért a menekültsegítéssel kapcsolatos véleményük terén se vártunk pozitív attitűdöket. Összességében a csoportokban elhangzottak alapján alapvetően negatív véleményeket rögzítettünk, némi pozitív vagy semleges árnyalattal.

A csoportok többségében a fő narratíva, hogy a magyarok általában segítőkészek és maguk a csoporttagok is gyakran segítenek, de csak „érdemes szegénynek”, súlyosan rászorulóknak és csak átlátható csatornán, szervezeten keresztül vagy közvetlenül, egyénileg átadva az adományt, leginkább könnyen elérhető célszemélynek (mint például a szegény szomszéd vagy a közeli bolt előtt rendszeresen kéregető hajléktalan). Ugyanakkor az egyik városban kifejezetten ezzel ellentétes narratíva alakult ki: szerintük a magyarok kifejezetten nem segítőkészek, csak akkor segítenek, ha mindez szervezeten, közösségi nyomás alatt történik.

Az „érdemes szegény/rászoruló” mint a segítség célcsoportja visszatérő toposz mindhárom városban és a fiatalabbak kivételével az is jellemző, hogy a menekülteket egyáltalán nem sorolják ebbe a csoportba. Ennek alapvető mozgatórugója „a menekült nem rászoruló, van pénze” érvelés mögött álló státuszirigység (olyan drága és márkás telefonja, ruhája, hátizsákja van a menekülteknek, amiről a magyar ember nem is álmodhat; ingyen kapott rengeteg adományt, mi meg nem kapunk semmit, ráadásul a menekültek még ki is követelik ezeket az adományokat), valamint a menekülés logisztikájának és a menekülés illetve migráció kontextusának meg nem értése, sok esetben az empátia hiánya (ha idáig el tudott jönni, akkor van pénze; a mobiltelefonban drága státuszszimbólumot és nem egy alapvető eszközt látnak; az eldobált étel esetében nem gyanakodnak túlsegélyezésre, a menekülteken kívül álló logisztikai problémákra stb.). Az érdemtelenleg legerősebben beégett jele az eldobált adományszendvicsek és elhagyott „márkás” sátrak képe, ami a médiában gyakori képként szerepelt és ami minden helyszínen elhangzott. A menekültek kulturális mássága és negatív tartományba eső „viselkedése”, velük kapcsolatos sztereotípiák (hangosak, tömegesek, szemetelnek, lusták, de elvárják a segítséget) több csoportban a hazai romákkal lett párhuzamba állítva, sokszor megkülönböztetve tőlük a már évtizedek óta letelepedett és dolgozó, ezért pozitívan megjelenített bevándorlóktól.

Mivel a menekültek „érdemtelenül segélyezett” célcsoportnak számítanak az értékelésekben, ezért a menekültsegítő önkéntesek se vívtak ki osztatlan elismerést a fókuszcsoportokon résztvevők körében, de többen hajlamosak voltak őket saját altruizmusuk áldozatának, átvert vagy naiv, jószándékú embereknek látni. Ugyanakkor voltak olyanok is, akiknél a menekültsegítő civilek expliciten pozitív konnotációba kerültek: a fiatalabbak között volt olyan,

aki maga is részt vett 2015-ben az önkéntes segítségben, többeknek voltak ilyen családtagjai, barátai, bár utóbbi esetben az ő megítélésük is lehetett negatív, bár a „szegény naiv altruista” szerepében értelmezve. Összességében tehát a menekültsegítés egy fölösleges, káros feladat volt a többség szerint, de voltak olyanok is, akik bizonyos keretek között megengedőbben viszonyultak a segíteshez, ami, ha valakié, akkor nem annyira a civilek, inkább az állam feladata lett volna – és mindez összecseng a fenti survey eredményekkel.

3.3. Politikai és közéleti kontextus

A menekülteket segítő tevékenység evolúciója, beleértve az önkéntes és hagyományos segítő szervezetek, illetve önkéntes egyének szerepét is, szorosan összefügg és beágyazódik a 2015 nyarán–őszén európai, országos és helyi politikai és közéleti kontextusba, alkalmazkodva ahhoz, és egyben aktívan alakítva is azt. A következőkben röviden felvázolt politikai kontextus megértéséhez hasznos lehet a menekültválsággal kapcsolatos 2015. évi események rövid áttekintése is, ami a főbb magyarországi események kronológikus összefoglalásának formájába az 1. Mellékletben található, valamint Hunyadi, Juhász és Zgut (2015) és Juhász-Molnár (2016) elemzéséből jól követhető.

3.3.1. Makropolitikai és európai kontextus

A 2015-ben és az azt követő években tetőző migrációs válság a második világháború óta példa nélküli migrációs eset volt Európában. A menedékkérők száma az EU-ban a 2010-es évek elejétől folyamatosan nőtt, és a kezdetben mérsékelt emelkedő tendencia 2015-re és 2016-ra felgyorsult, a menedékkérelmek száma pedig több mint négyszeresére nőtt (a 2011-es 282000 menedékkérelemről 2015-ben 1283000-re, 2016-ban pedig 1221 000-re emelkedett). (Eurostat, 2016, 2021) Mindemellet 2015-ben az EU egészében 1,8 millió irreguláris határátlépést regisztrált a Frontex. (Frontex, 2016)

A 2015-ös év mérföldkő volt a magyarországi menekült- és migránsválságban is, még meredekebb emelkedő tendenciával, mivel a regisztrált menedékkérők száma négy év alatt százszorosára nőtt (a 2011-es 1690-ről 2015-re 177 000-re) (Eurostat 2021). Mindez egyaránt EU-s és magyarországi kontextusban a II. világháború óta a legmagasabb száma a

menedékkérők és a migránsok esetében. A menedékkérők számának robbanásszerű emelkedését radikálisan csökkenés követte (a következő évben, 2016-ban 29000 első alkalommal kérelmezővel, ami 2020-ra radikálisan 115 főre zsugorodott). A menedékkérők számának drasztikus csökkenése a magyar állam által 2015 őszétől bevezetett szigorú jogi és politikai intézkedéseknek, valamint a fizikai határkerítésnek köszönhető, ami a szó szoros értelmében lezárja Magyarországot és megakadályozza a további migrációs hullámokat.

Ebben a folyamatban Magyarország az intenzívebb szerepet kapó nyugat-balkáni migrációs útvonal egyik állomásaként, azaz földrajzi és nem politikai szerepénél fogva került fel a migrációs hullámmal érkezők térképére. Mindez pedig azt jelentette, hogy Magyarország tranzit- és nem célország volt; a menedékkérők 98%-a még a kérelem elbírálása előtt elhagyta Magyarországot (BÁH, 2016). németországi, svédországi és egyéb nyugat-európai céljaik elérése érdekében.

A menedékkérők és a migrációban résztvevő nagyon vegyes csoport számának jelentős növekedése 2015-re több tényező együtttállása mellett jöhetett létre. Ezek közül ki kell emelni a háborús és biztonsági helyzet fokozódását több közel-keleti államban, főként Szíriában és az Iszlám Állam nevű terrorszervezet által uralt területeken, és ezzel összefüggésben az innen már elmenekültek számára a környező országokban korábban létesült menekülttáborok telítődését, a befogadó országok és a UNHCR nem elégséges költségvetését és ezáltal a menekülttáborokban élők ellátásának és életszínvonalának esését, továbbá az ennek kompenzálására szolgáló helyi munkaerőpiacok szűkösségét és a munkavállalás jogi nehézségeit. Ezekkel részben összefügg az embercsempész-hálózatok aktivizálódása, ami mögött egyes értelmezések szerint nagyhatalmi szereplők motivációi is állhatnak; de a migrációs hullám intenzívebbé válásában a török-görög tengeri útvonalak relatív átjárhatósága is fontos volt, amelyek kevésbé veszélyesek más, korábban inkább használt tengeri útvonalakhoz képest. A makropolitikai szereplők is hatással voltak a migrációs helyzet fokozódására: az EU és más nagyhatalmi politikai tényezők látszólagos inaktivitása, lassú reakciója, ezen belül az EU képtelensége a tagállamok megegyezésének elősegítésére és a hatékony lépések meghozatalára, amelyet a német Wilkommenskultur és az EU általánosan befogadó retorikája övezett 2015-ben, mindez önmagában is hívogató üzenettel bírt a migrációt tervezők körében, amit csak fokoztak a migrációs hullám korábbi „sikeres” példái, amellyel az újabb hullámokba becsatlakozókat bátoríthatták és segíthették a migrációs hálózatokon keresztül. Mindezek mellett nem eléggé hangsúlyozni az infokommunikációs csatornák és eszközök fejlődésének és olcsóbbá válásának szerepét sem, amely nagyságrendekkel

könnyebbé tette a különböző országokban lévők közti kommunikáció változatos formáit és a navigáció, tájékozódás és információszerzés módjait és hozzáférhetőségét. Ugyanakkor nehéz megbecsülni, hogy ezeknek a makropolitikai tényezőknek a migrációs hullám intenzívebbé válásában mekkora a súlya, mi a konkrét szerepe és az egyes tényezők hogyan, milyen mechanizmusokon keresztül hatottak egymásra; ebben a disszertációban túlzó vállalás is lenne ezekről mélyebb elemzést közölni.

A világszintű makropolitikától és az általánosabb jellegű tényezők szintjétől egyvel közelebb lépve, az Európai Unió hivatalos álláspontját tekintve alapvetően a 2015. évi menekültválság idején befogadó retorikáról beszélhetünk, melyben az elsődleges célország, Németország és Svédország járt élen, amivel éles ellentétben fogalmazódott meg a magyar kormány hivatalos álláspontja. A tagállamok többsége ugyanakkor elismerte, hogy a dublini rendelet túlzott nyomást helyezett a határállamokra, miközben új, hatékony európai szintű menekültpolitikát nem sikerült kidolgozni. Bár voltak kísérletek a közös menekültpolitika újragondolására, összességben elmondható, hogy az Európai Unió mint politikai entitás, nem volt képes hatékonyan kezelni a 2015. évi migrációs válságot, a befogadó retorika nem társult egységes menekültellátással vagy törvényalkotással. 2015 után Magyarország mellett Horvátország és Szlovénia is határzárt húzott fel, így a balkáni útvonalon érkező menekültek Szerbiába szorultak.

Emellett fontos megjegyezni, hogy a 2015 szeptember-októberében megépített fizikai határzár, azaz a déli határ menti kerítést és az ezzel párhuzamosan elfogadott és a határzárral szorosan összefüggő új migrációs jogi kereteket egy alternatív szolidaritásértelmezés mentén exponálja a magyar állam. A magyar déli határok egyben a Schengeni déli határok egy szegmensét is jelentik és annak hatékony (akár az európai és nemzetközi jogba ütköző módon történő) védelme egyben megvédi az EU más tagországait a menekülttömegetől, amelyek Magyarországgal ellentétben valódi célországok. (Bernát et al 2019) Ez az értelmezés még 2015-ben outlier, paradox érvelésnek számított, de ahogy egyre több európai állam épített kerítést vagy vezetett be szigorúbb menekültügyi eljárásokat, úgy vált az alternatív szupranacionális szolidaritáskonceptió a gyakorlatban egyre értelmezhetőbbé a szigorító államok számára.

Összességében az a menekültválságra válaszoló egységes és valóban működő uniós megoldás életbe lépése a vizsgált időszakban megoldatlan maradt annak ellenére, hogy az EU tagállamaiban arányosan szétosztott menekültügyi kvótaegyezmény életbe lépésével elvileg volt élő szabályozás, de ennek végrehajtása nehézkesen és tökéletlenül haladt. Emellett fontos

kiemelni, hogy a disszertáció 2015 nyarára és őszére, azaz a menekültválság magyarországi aktív időszakára fókuszál, a végén pedig bemutatja a 2015 őszi határozatot követő időszakot, egészen 2017 tavaszáig, de csak az elemzés középpontjában álló új, önkéntes grassroots szervezetek szempontjából.

3.3.2. Magyar politikai kontextus: menekültellenes retorika, politika és a menekültjog leépítése

A magyar politikai kontextust tekintve a kormányzat egyértelműen migrációellenes retorikát folytatott. Ez az Orbán-kormány esetében éles váltást jelent a kormány politikájában az első kormányzati időszakukhoz, az ezredfordulóhoz (1998-2022) képest, mivel akkor a Fidesz programjában a népességfogyás és a nyugdíjrendszer finanszírozásnak kontextusában pozitív politikai lehetőségként tűnt fel a bevándorlás is. A migrációellenes magyar és a migrációpárti EU-s, ezen belül a német, a svéd és még pár jelentősebb nyugat-európai tagállam attitűdje közötti különbséget érdekes fénybe állítja az a másik ellentét, hogy a menekültellenes magyar kormányzati retorika egy tranzitországból, az EU-s, német vagy svéd hozzáállás pedig épp célországokból érkezik.

A menekült- és migrációellenes kormányzati retorika explicit megjelenése még a menekültválság magyarországi szakaszát megelőzően, 2015. január 11-én a Charlie Hebdo elleni párizsi merénylet utáni miniszterelnöki nyilatkozattal kezdődött, amelyben Orbán Viktor úgy fogalmazott, hogy „*a bevándorlók csak bajt hoznak Európára*”. Ez azonban lehet, hogy csak a „megfelelő alkalom” volt a már érlelődő migrációellenes magyar álláspontnak a homályból a fénybe lépésére, és nem a franciaországi terroresemények váltották ki. A retorikát a későbbiekben több állami szervezet is átvette, a kormányzat pedig korábban nem tapasztalt kommunikációs hadjáratral erősítette meg: országszerte plakátkampány, Nemzeti Konzultáció és a kormány álláspontját közvetítő köz- és egyéb médiumok minden szinten képviselték és terjesztették a menekült- és migrációellenes üzeneteket. Mindezt a kormány az EU-s szabályok betartására hivatkozva, sőt Magyarországot az EU biztonsági (és kulturális-civilizációs) védőbástyájaként jelenítette meg. Ez az erőteljes és konzekvensen képviselt menekültellenes kormányzati retorika előkészítette az év során később életbe léptetett jogi és fizikai határozatot, azaz a határon épült kerítést, valamint a több hullámban szigorított menedékjogi eljárást és jogi környezetet, amit a hatékony kommunikációs kampány valamint a társadalom többségéhez

eleve többé-kevésbé közel álló bevándorlás- és menekültellenesség révén könnyedén elfogadott a magyar társadalom, ezzel politikai és kommunikációs területen is lényegében nyertesén jött ki a kormányzat a helyzetből. A menekültválság médiareprezentációjának keretezésében egyértelműen a kormányzat dominált, habár az egyes médiumok között jelentős különbségek voltak a menekültek és maga a migráció ábrázolásában és prezentálásában aszerint, hogy az állami, kormányzati menekültellenes retorikát vagy menekültbarát vagy objektív, semleges retorikát használt-e. (Bernáth-Messing 2015 és 2016, Barta-Tóth, 2016).

Az ellenzék ugyanis nem tudott fogást találni a kérdésen: a baloldali ellenzék fragmentáltasága és évek óta más ügyekben is tapasztalható hatékonytalan reakciói révén, a szélsőjobboldali ellenzék pedig amiatt, hogy saját témáját lényegében elvette tőle a kormánypárt. Ugyanakkor az is elképzelhető, hogy az (elsősorban baloldali) ellenzék számára 2015 elején-közepén még nem volt teljesen világos vagy elfogadott, hogy a menekültválság katalizálása és menedzselése terén a spontán folyamatok mellett az embercsempészek illetve a kibocsájtó térség politikai tevékenysége is tényező. A politikai eliten, a parlamenti pártokon kívüli ellenzéki elégedetlenség csak gyengébb civil kezdeményezések és médiareprezentáció formájában (köztük a közösségi média felületein) jelent meg, ezek közül viszont kiemelkedett a Kétfarkú Kutya Párt szatirikus ellenplakát-kampánya, amelynek jelentős és gyors lakossági anyagi támogatása egyfajta proxyként utal a menekültellenes társadalmi elégedetlenséggel szembeni vélemények, azaz a menekülteket támogató attitűd jelenlétére, amelynek másik fontos indikátora épp a disszertáció főszereplői, a menekültsegítő önkéntesek és grassroots szervezeteik megjelenése volt. Ugyanakkor a kormányzati retorika rövid idő alatt jelentősebb mértékben elmozdult, bejárt ugyanis egy utat az irreguláris határátlépés ellenzésétől, a muszlimok kulturális alapú elutasításán át, a terror hangsúlyozásával folytatva a teljes elzárkózásig, ami lényegében semmilyen bevándorlót, átutazót vagy menekültet nem fogad szívesen.

Mindez élesen tükröződik a menekültjogi rendszer radikális átalakításában és teljes leépítésében, ami a 2010-es évek első felében, 2013-tól lép új szintre a menekültügyi őrizet szigorításával. A 2010-es évtized közepétől a magyar kormány a Magyarországon csak áthaladó tranzitmigrációra mint „tömeges bevándorlásra” való hivatkozással a migráció és menekültügy alapjait változtatja meg úgy, hogy minden szabályozás a Magyarországra való legális belépés és nemzetközi védelem iránti jog érvényesítése ellen hasson. (Nagy 2019a)

A magyar kormány menekültjog radikális átalakítását és ezzel a menekültek nemzetközi védelmének felszámolását épp a menekültválság körül fokozta, összhangban a menekültellenes

állami propagandával, míg ennek kiteljesedése már a menekültválság magyarországi szakaszának jogi és fizikai határárral történő lezárása után történt meg. A folyamat során a magyar kormány alapvetően az EU menekültügyi rendszerétől nemcsak erőteljesen eltérő, de lényegében annak szellemiségével ellentétes szabályozási folyamatba kezdett. A magyar állam ugyanis elutasítja a tagállamok közti szolidaritást és a felelősségmegosztást a védelem nyújtása terén azáltal, hogy menekültek tagállamok közötti átvételét nem fogadja el. Emellett az EU menedékjogi rendeleteivel és jogszabályaival ellentétes szabályokat vezet be és ennek megfelelő menedékjogi gyakorlatot is folytat. Ezt az EU, azon belül is az Emberi Jogok Európai Bírósága és az Európai Unió Bírósága eleinte egyes ügyek, majd egyes jogszabályok vizsgálatával bírósági eljárásokkal és kötelezettségszegési eljárásokkal elítéli ugyan, de mivel ez már az egész menekültügyi rendszer elembertelenítése, így ezek az egyedi ítéletek nem hatékonyak a negatív spirál megállítására. A magyar menekültügyi jogalkotás, az európai uniós értelemben vett szolidaritás teljes elutasítása, illetve a menedékkérők alapjogainak a fiktív tömeges bevándorlás okozta válsághelyzetre hivatkozó szélsőséges korlátozása teljesen ellentétben áll az EU alapértékeivel és mivel egy tagállama alkalmazza ezeket az ellenétes jogszabályokat, így egyben veszélyezteti is az EU alapértékeit. (Nagy 2019a)

Nagy Boldizsár (2017 és 2019b) a magyar kormányzat menekültpolitikájának hét fő jellegzetességét emeli ki a 2010-es évekből: a menekült mivolt eltörlését; az elrettentés szándékát; a menekültjogi eljáráshoz hozzáférés szándékos megnehezítését; a menekülők és segítők kriminalizálását; a magyar, az EU és a nemzetközi jog megsértését; az EU-n belüli kölcsönös felelősségvállalás alóli kibújással a potyautasságot és a gyűlöletkeltést. Az 1989 óta létező, eleinte egyre civilesedő (szociális munkásokat és civil szervezeteket is bevonó), majd egyre inkább rendészeti jellegűvé váló magyar menekültügyi szabályozást és ellátást 2015 után szándékosan építette le az állam: egy kivétellel az összes befogadóállomást bezárták, a Bevándorlási és Menekültügyi Hivatal menekültügyi ágát elsorvasztották, a menekültkérelem beadásának módját lépésenként, de végül extrém módon megnehezítették és lényegében ellehetetlenítették azáltal, hogy végül már napi egy fő tranzitónai belépését sem engedik, hanem a legközelebbi biztonságos országban lehet csak beadni a kérelmet, míg a kérelmük elbírálására várókat akár évekig és akár éheztetve lényegében fogva tartották a tranzitónában; továbbá az elismert menekülteket és oltalmazottakat minden integrációs ellátástól megfosztották, míg az idegenrendészeti és menekültügyi feladatok kizárólag rendészeti feladattá váltak azáltal, hogy a rendőrség alá tartozik.

Mindez vélhetően rövidtávú belpolitikai érdekek mentén, a kormánypártok migrációellenes szavazótáborának megerősítése céljából történt és kulcsmomentuma a „menekült” szó likvidálása, mert az esetleg együttérzést kelthetne és az elmúlt évszázad magyar menekültjeivel való párhuzamra irányíthatná a figyelmet. „A menekültügy kivéztetése áldozat volt a populizmus oltárán.” (Nagy 2017:20)

Fontos még itt visszaidézni magyar kormányzat saját, paradox szolidaritásértelmezését a menekültsegítő mozgalom szempontjából releváns szolidaritásfogalomról szóló részből (2.1. fejezet). Az általunk *szelektív* vagy *utilitarista, haszonelvű szolidaritás*nak nevezett verziót (Tóth-Bernát 2022) a migrációellenes magyar állam által nemcsak elfogadott, hanem aktívan támogatott migrációs célcsoportok esetében úgy értelmezhetjük, mint amelyek nemcsak a szimbolikus, identitáspolitikai, értékalapú célok miatt törhetik át az migrációellenes állami politika jogi és fizikai határait, hanem a magyar diaszpóra tagjainak az állampolgárság mellett a szavazati jog garantálásával konkrét politikai célokat is szolgálhatnak egy kiélezettebb választás esetén. A szelektív és haszonelvű kedvezményezettjei azonban nemcsak a szavazati jogot szerző, de más államban élő új magyar állampolgárok, hanem egyrészt kisebbségi és elnyomott helyzetben élő közel-keleti keresztények, másrészt EU-n kívüli vendégmunkások (kifejezetten célzott szektorokba, cégekhez érkező), és nem utolsósorban az a többezer letelepedési kötvényes és családtagjaik, akik 5 évre jogot vásároltak maguknak az EU-n belüli szabad mozgásra és gazdasági tevékenységre. Ez utóbbi két csoport, a vendégmunkások és a letelepedési kötvénnyel a magyar államba befektető (nem minden esetben makulátlan háttérű) üzletemberek hasznossága a kormányzat szempontjából egyértelmű, kézzel fogható, míg a kisebbségi keresztények befogadásának hasznossága inkább a szimbolikus térben értelmezhető. (Tóth-Bernát, 2022)

Az országos politikai környezet mellett igen fontos kontextuális tényezőként kell számolni a menekültsegítő csoportok működésének terepein uralkodó helyi viszonyokkal is, amit a menekültsegítő önkéntes csoportok evolúcióját bemutató 4.1. fejezet ismertet.

3.3.3. Magyarország tapasztalata mint migrációs célország

A 2015. évi migrációs válságban Magyarország csak a nyugat-balkáni útvonalra eső állomás, nem célország volt. Ez a tranzitország-szerep illeszkedik is Magyarország eddigi migrációs történetébe, hiszen az elmúlt évszázad során az ország csak néhány speciális történelmi időszakban volt befogadó ország, elsősorban a határon túli magyarok esetében mind Trianon után, mind pedig a rendszerváltás körüli években (ez utóbbi időszak jelentős migrációs hullámairól részletesebben ld. 3.1. fejezetet, amely a menekültsegítő mozgalmak előzményeinek kontextusában tárgyalja azokat).

A határon túli magyarok anyaországba áttelepülése 1920 után a magyar társadalom számára egyaránt természetes, lényegi konfliktusoktól mentes, sőt ünnepezt jelenségként volt értékelve (leszámítva persze azokat, akik a határon túli magyarok területek kiürülése miatti aggodalmuk miatt nem teljesen örültek ennek a folyamatnak). Ugyanakkor nem volt ilyen természetes az a néhány további kisebb bevándorlási hullám, amely valamilyen egyedi politikai kontextuson belül, és jellemzően államközi egyezmények révén jöhetett létre. Ilyen volt az 1950-es években a görög politikai menekültek, az 1970-80-as években latin-amerikai munkavállalók valamint egyes afrikai, távol-keleti és arab országok diákjai vagy az 1990-es évek kínai kereskedőinek magyarországi letelepülése. Ezeken túl még a rendszerváltás körüli három menekülthullám (az erdélyi magyarok, az NDK és a délszláv háború menekültjei) jelentett migrációs tapasztalatot Magyarországon (részletesebben ld. 3.1. fejezet), de ezek mindegyike speciális kontextust hordoz, ahogy a menekülés is nagyon különbözik a tervezett munkavállalási célú letelepedéstől.

Az összességben a historikusan alacsony szintű, Magyarországra irányuló migrációs trend azt eredményezte, hogy a magyar népességben belül európai összehasonlításban is igen alacsony a egyrészt a menekültek vagy oltalmazottak száma és aránya, másrészt a jóval tágabb kört lefedő bevándorlók, külföldi állampolgárok száma és aránya és ezek lényegében fele – a magyar útlevél megszerzésének határon túli magyarok számára történt megkönnyítése révén – néhány évvel ezelőttig magyar anyanyelvű és identitású határon túli magyar volt.

A jelenleg aktív generációk zöme számára tehát a korábbi bevándorlási hullámok kevés fogódzót jelentettek, így az eltérő kulturális közegből érkező bevándorlók befogadásában való tapasztalatlanság, a régi és a jelen helyzetre csak korlátozottan rímelő, nagyszámú menekült érkezésének rövid időn belüli kezelésére vonatkozó távoli emlékek és tapasztalatok miatt is

felkészületlenül érthette a 2015. menekültválság mind a magyar társadalmat, mind pedig a menekültekkel valamilyen módon kapcsolatba kerülőket. Az elmúlt évtizedig azonban Magyarország mint kibocsájtó állam sem vett igazán részt a nemzetközi migrációban, európai szinten alacsony arányú kivándorlással. Az utóbbi években ez a folyamat jelentősen felgyorsult és közismert is lett, de továbbra is nehézséget okoz a közvéleménynek az, hogy az angliai magyart és a Budapesten üzletet nyitó közel-keleti arabot egyaránt bevándorlónak, migránsnak nevezze.

3.2.4. A nyilvánosság kezelésének új minősége a közösségi médián keresztül

A 2015. évi menekültválság egyik legfontosabb újdonsága az új kommunikációs és egyéb internetalapú technológiák minden korábbinál intenzívebb használata és azok hatása az eseményekre. Ezek társadalmi mozgósító hatása önmagában ugyan nem újdonság, de eddig csak kisebb léptékben, sporadikusan, egyes kisebb események kapcsán, nagyobb volumenben inkább közvetetten, Magyarországot nem érintő módon tapasztalhatta meg a magyar társadalom a közösségi média erejét.

A hagyományos és online média szerepe is jelentős, ahogy erről részben a magyarországi politikai kontextusban szó volt, de a menekültválság idején a mozgósításban és információ-továbbításban felerősödött a közösségi média, ezen belül is elsősorban a Facebook szerepe (ami a felhasználók száma és aktivitása terén Magyarországon a közösségi média csatornáik közül messze kiemelkedik). A Facebook révén a közösségi média kulcsfontosságú nyilvánosságbeli tényezővé lépett elő, akár az információáramlásban és ennek révén a véleményformálás, akár a csoportok létrejötte és az azokon belüli szervezés terén. (Dessewffy-Nagy 2015)

A Facebook azonban a nagyon hatékony, flexibilis és minden értelemben határok nélküli információáramlásán keresztül egy aktivista vagy akár hobbicsoport valódi tevékenységét is facilitálhatja és alakíthatja. A menekültsegítő csoportok esetében ez a hatás olyan erős volt, a tevékenységek egy része olyan mértékben a különböző nyílt, zárt vagy exkluzív menedzsment Facebook-csoportokon belül és annak segítségével történt, hogy részben emiatt is írhatjuk le a menekültsegítő csoportok működését egy *online-offline hibrid modell* segítségével. Ebben a működési modellben a toborzás, mobilizáció, láthatóság és figyelemfelkeltés mellett a napi tevékenységek, a logisztika, az adományok gyűjtése, a munkaszervezés, önkéntesek munkaidőbeosztása és még számos adminisztratív feladat a Facebook-csoportokon keresztül

történt részben, holott mindez a Facebook nélkül döntően offline vagy önmagukban, Facebook biztosította alap és lendület nélkül kevésbé hatékony digitális eszközökkel (saját platform, email listák, megosztott dokumentumok) történt volna. Mindez növelte a csoportok adaptálódási képességét a hektikus külső (jogi, politikai, anyagi) hatásokkal szemben. (Bernát, 2022)

A Facebook annak ellenére dominálta a magyar menekültsegítő önkéntesek tevékenységét, hogy számos kritika és ellenérvés veszi körül a nem transzparens és nagyon változó algoritmusait, a diktálta keretek és az adatkezelési aggodalmak miatt, mégis úgy tűnik, hogy a Facebooknál nincs jobb alternatíva a digitális alkalmazások, platformok bő kínálata mellett se, és ez nemcsak a magyar (és európai) menekültsegítő mozgalomra, hanem más jellegű, témájú, célcsoportú grassroots kezdeményezésekre és mozgalmakra is igaz. Ennek oka a Facebook mindent elsöprő dominanciájából fakad: vizibilitásban, egymás számára emberek elérésére és összekovácsolásához, egy adott célhoz, földrajzi lokációhoz, tevékenységhez vonzásában, majd a tevékenység online megszervezésében és részleges lebonyolításában, valamint méretbeli flexibilitásban (egy csoport növekedésének vagy csökkenésének nincs praktikus gátja) nincsen alternatívája a Facebooknak. Még akkor se, ha komoly a Facebook egyes szerkezetbeli (design) jellemzői aggályok forrása is ez a hatékonyság: egyes grassroots kezdeményezések számára a nem jól menedzselt vizibilitás vagy növekedés céljaikkal, értékeikkel vagy tevékenységükkel kapcsolatos feszültségekhez vezethet; kényszerűen és nem a kívánt irányba is alakíthatja az adott csoport vagy közösség normáit, szervezeti kultúráját, változó és nem transzparens algoritmusai miatt kiszámíthatatlan, hogy a csoporttagok, felhasználók és a szélesebb közönség milyen tartalmakat lát a falán a csoport posztjaiból és miket szűr ki az algoritmus; és mindezek a nem szándékolt, de negatív hatások az adott csoport és tagjaik normái, értékei és politikai nézetei kapcsán okozhatnak további feszültségeket. (Rossitto et al, 2021)

Másik kritika a Facebookkal szemben, hogy a nagyon intenzív Facebook (és egyéb közösségi médián keresztüli) aktivitás valódi hatása és hatásmechanizmusai nehezen megbecsülhető. Kérdés, hogy a „clicktivism”-nek (lájkolások, megosztások és akár a kommentek) vajon mekkora a tényleges hatása a véleményekre és az eseményekre, és mennyi lehet ebből csak a látszat, azaz a magas like-, megosztás és kommentszám ellenére jelentősebb valódi hatás nélkül. (Morozov, 2010; Fuchs, 2014)

Az egyéb online platformokon belül meg kell említeni a térkép- és egyéb, az úton levők igényeire szabható praktikus alkalmazásokat is, amelyek a korábbi korszakok migrációs hullámaihoz képest gyökeresen más kommunikációs és szervezési lehetőségeket

kínálta/kínálnak. Ez a technikai tárház nemcsak az úton lévők, hanem a menekültsegítők számára is rendelkezésre állt, sőt, talán nem túlzás azt állítani, hogy nemcsak a magyarországi, de az európai menekültsegítő mozgalom sem jöhetett volna létre a különböző funkciójú infokommunikációs eszközök, és főleg a Facebook nélkül. Mindez a menekültválságra szintén igen intenzíven reagáló kereskedelmi és állami médiumokkal együtt (televíziók, rádiók, online és nyomtatott sajtó), és részben a nyilvánosság hibridizációja (Chadwick 2013), azaz az elittől eltérő vélemények különböző (új) csatornákon keresztüli felhangosítása révén nagyon jelentős hatást gyakorolhatott a társadalom véleményére, az országos és helyi politikára, sőt magára az eseményekre is, így a nyilvánosság befolyása ezeken a csatornákon keresztül erős lehetett. (Bernáth – Messing 2016)

4. Az új önkéntes és a professzionális segítő szervezetek létrejötte, szerepvállalása és működési mechanizmusa a menekültválságban

4.1. Az új segítő szervezetek evolúciója és a helyi kontextus

Mivel a 2015. évi migrációs hullám okozta probléma kezelését a kormány elhárította, és az ezzel foglalkozó civil és nagy segítségnyújtó szervezetek sem tudtak vagy akartak a helyzet kezelésében részt venni, így szolidaritási vákuum alakult ki (Sik 2018), ezért a menekültellátás feladatköreire laikusokból álló, önkéntes civil csoportosulások kezdtek szerveződni 2015 nyarának elejétől. Ami a nagyobb segély- és civil szervezetek tevékenységét illeti, jóval kevésbé láttak el aktív segítői szerepet 2015 nyara és koraősze folyamán, és csak néhány nagyobb segítségnyújtó szervezet fokozta aktivitását szeptember közepétől, dedikált állami forrás és felkérés hatására. Néhány kivételtől eltekintve (pl. Magyar Helsinki Bizottság) az eredeti missziójuk szerint menekültekkel (is) foglalkozó kisebb civil szervezetek is csak kismértékben, alig látható módon vettek részt a segítségben. Ezt az úrt töltötték be eleinte spontán, rövid idő múlva pedig egyre tudatosabban azok az önkéntes egyének, majd a belőlük alakuló szervezetek, amelyek a nyár elejétől kezdve elveszettnek tűnő és segítségre szorulóknak látszó menekülteket kezdtek el segíteni alapvető élelmiszerrel, ruhával és információkkal. Mindez a bourdieu-i fogalomkörben értett „neoliberális illúzió” (Sik 2018) is tekinthető, mert a szenvedés megelőzése vagy kezelése az állami vagy hivatalos segítő szervezetek szintjéről az egyéni felelősség szintjére mozdul el, és így a szenvedők, a menekültek iránt közöny legitimé válik. Ebben a részben az ezt kompenzáló önkéntes csoportok létrejöttét és az azokat övező kontextust vázolom fel egy erre irányuló kutatás tapasztalatai alapján.

Magyarországon belül három városban, Budapesten, Szegeden és Debrecenben zajlott a kutatás, mivel ez a három város volt a leginkább érintett a menekültválságban, ám érintettségük, a helyi kontextus, azon belül a városvezetés illetve a lakosság hozzáállása, valamint a menekültellátás fókuszja is városonként eltérő volt. (9. táblázat) Az újonnan alakult ún. grassroots, alulról építkező önkéntes segítő szervezetek közül a legjelentősebbeket, azaz Szegeden a Migszol Szeged, Budapesten a Migration Aid (MA) és a Segítsünk együtt a menekülteknek! (SEM), Debrecenben pedig a Migration Aid Debrecen csoportokat vizsgáltuk. Az alábbiakban nagyban támaszkodom a három városban az önkéntesekkel és vezetőikkel készült fókuszcsoporthoz és egyéni interjúkra. A három város és vizsgált szervezeteik kiemelése nem jelenti azt, hogy máshol nem volt elemzésre érdemes tevékenység, inkább kijelöli azokat

a legjelentősebb csomópontokként szolgáló helyszíneket és legnagyobb szervezeteket, amelyeken keresztül bemutatható a menekültválságra adott civil, önkéntes reakció megszületése, megszervezése és működése.

Az országba való belépési pont – egészen 2015. szeptember 15-ig – elsősorban a szerb-magyar határszakasz volt, amely után első nagyobb városként (egyben közlekedési csomópontként, azon belül is az első nagyobb vasútállomásként) Szeged következett, így nem meglepő, hogy a menekülteket segítő első önkéntes csoport is ebben a városban alakult meg 2015. június 24-én, részben egymást már ismerő, részben más tagokból, Facebook csoport létrehozásán keresztül. A beérkező menekültek többsége Szegedről pár órán vagy egy-két napon belül továbbutazott, így a segítőtevékenység elsősorban a gyors ellátásra (ételcsomagok kiosztása, sürgős egészségügyi ellátás), valamint az informálásra koncentrált. A városvezetés hozzáállása egyértelműen segítőkész volt a menekülteket segítő szervezetek irányába, hiszen teljes körű infrastruktúrát (pl. raktárhelység, vízrendszer, internet) biztosítottak a munkavégzéshez. A helyi lakosság hozzáállását az önkéntesek többségében pozitívként vagy semlegesként jellemezték, konfliktusok ritkán fordultak elő.

Szeged után a Nyugat-Európa felé tartó menekültek következő állomása Budapest volt, ahol a Nyugati, a Keleti, a Déli és eleinte a Kelenföldi pályaudvarokon is jelen voltak, és az önkéntesek gyakran nevezték meg a pályaudvarokat annak helyszíneként, ahol először szembesültek – még a szervezetek megalakulása és a menekülthullám legintenzívebb szakasza előtt – a menekültválság első jeleivel: elveszettnek és segítségre szorulóknak tűnő, külföldi emberekkel vagy embercsoportokkal, és ez az élmény vezetett el esetükben a spontán cselekvésig még a Facebook-csoportok megalakulása előtt. A pályaudvarok közül a legfrekvenciáltabb pályaudvar egyértelműen a Keleti volt, hiszen innen indultak tovább a nyugatra tartó vonatok. Az átutazás átlagos ideje 1-5 nap volt, ami a kormányzati döntések és természetesen egyéni élethelyzetek és preferenciák függvényében változott. Augusztus végén a Fővárosi Önkormányzat a Keleti, Nyugati és Déli pályaudvaroknál tranzitzőnákat jelölt ki a szervezetlen helyzet kezelésére, ahol vizesblokkokat, tárolóegységeket és egészségügyi ellátásra alkalmas sátrakat helyeztek ki. A munkát a továbbiakban is az újonnan alakult szervezetek önkéntesei végezték, minden pályaudvarnak megvolt a maga önkéntes magja, melyek külön Facebook csoportokat működtetnek az információ áramlásában. Más szervezetek közül a Máltai Szeretetszolgálat volt jelen egészségügyi ellátással, illetve számos kisebb, rövidebb ideig bekapcsolódó régi és új szervezet megjelent itt valamilyen formában, mivel ez a terület lett mind a menekültek, mind pedig az őket segítők számára a központ, így minden

marginális szereplő is ezen a területen próbált becsatlakozni. A helyi lakosság hozzáállása az önkéntesek szerint általában inkább vegyesnek mondható, leginkább a Keleti pályaudvarnál fordultak elő atrocitások, de önmagában a nagyszámú önkéntes és adomány jelzi a lakosság egy számottevő részének támogató hozzáállását is.

Debrecen nagyban különbözött Szegedtől és Budapesttől, hiszen a város nem tranzitként, hanem a Nyugat-Európába vezető „főúttól” ellentétes irányú zsákutcaként, végállomásként funkcionált. Az ide érkező menekültek többsége a helyi táborba tartott, így az önkéntesek elsődleges feladata az alapellátáson túl a menedékkérők táborba kísérése, nem pedig az útjuk folytatására való felkészítés volt, így se jelentősebb infrastruktúra, se tranzitzőna nem létesült a városban (természetesen a táboron kívül). Míg az előző két városban egyedülálló férfiak és tinédzserek csoportjai is előfordultak, a beszámolók alapján ide elsősorban gyermekes nők és családok érkeztek. A városvezetés hozzáállása egyértelműen elutasító volt, a pályaudvarnál nem jelöltek ki tranzitzőnát és semmilyen formában sem segítették az ott dolgozó önkénteseket. A lakosság hozzáállása hasonló volt, több nyílt atrocitásra is sort került a menekültek és a helyiek, valamint az önkéntes segítők és a helyiek között. A menekültválság intenzív magyarországi időszaka után a debreceni menekülttábor 2015 telén bezárásra került.

9. táblázat Helyi kontextus a kutatásba bevont városokban 2015 nyarán és őszén

	<i>Szeged</i>	<i>Budapest</i>	<i>Debrecen</i>
<i>Főbb önkéntes szervezetek</i>	MigSzol Szeged	Migration Aid, Segítsünk együtt a menekülteknek!	Migration Aid
<i>Menekültellátás</i>	Gyors ellátás, 1-2 órán belül átutaznak	1-5 napos átutazási idő, pályaudvaronként kiépített tranzitzőnák	Táborba tartanak, gyors ellátás, útbaigazítás, tranzitzőna nélkül
<i>Városvezetés</i>	Teljeskörűen támogató	Lassú reakcióidővel és alapvetően ellenálló attitűddel, de kooperációra is hajlandó, nyár végére kiépülnek a tranzitzőnák	Teljeskörűen elutasító, nem nyújt támogatást
<i>Lakosság</i>	Barátságos vagy semleges	Semleges, részben támogató (kevés atrocitás, sok önkéntes)	Elutasító, ellenséges (kevés önkéntes, sok atrocitás)

Forrás: Bernát – Tóth, 2017

A kiválasztott helyszínek lehetőséget adtak arra, hogy a 2015-ös magyarországi menekültválságra adott civil reakciókat minél szélesebb körben lefedjük, hiszen az országba való első belépéstől a táborba jutásig vagy az ország elhagyásáig tudtuk végig követni a segítségnyújtás legfontosabb állomásait. Ez a három helyszín arra is alkalmas, hogy egyfajta „Wilkommenskultur-skálán” elhelyezhessük az egyes városokat a menekültekkel kapcsolatos befogadói attitűd mentén:

- *Szegeden* találtuk a lakosság és a város vezetése alapján a leginkább pozitív attitűdöt (habár lakossági fókuszcsoporthoz kiderül az is, hogy az ellenzők tábora is masszív);
- *Budapesten* egy vegyes képet kapunk az elutasító város, a nagyszámú és igen aktív önkéntes szubkultúra kialakulása és a lakosság vegyes hozzáállása eredőjeként;
- *Debrecen* pedig a leginkább elutasító a lakosság és a város szintjén is, és egyben itt volt a legkisebb az önkéntes segítők csapata.

A helyi kontextus kapcsán ki kell emelni azt az egyedi tényezőt, hogy a nagyszámú menekült városi köztereken, mégpedig többnyire igen forgalmas és látványos helyszíneken élt az adott helyszínen nem megszokott életet. Ezt a helyzetet Kallius, Monterescu és Rajaram (2016) a „horizontális” és „vertikális” szint szétválasztásával elemzi és ezáltal próbálják értelmezni a különböző politikai szinteknek a migrációs válságra adott reakcióját. A vertikális politika számára ez a helyzet erőszakkal fenyeget, amit megpróbálnak elkerülni, és inkább átnevezik a problémát, pl. a segítők szempontjából erkölcsi alapú küldetésnek nevezik a menekültválságot, miközben a vertikális szinttel dialektikus viszonyban is álló horizontális szinten váratlanul felbukkan és magánemberek aktivitásaként megjelenik a horizontális szolidaritás. Ez utóbbi során helyi magánemberek segítenek úton lévő magánembereket, kiállnak mellettük és kiállnak velük protestálni, adott esetben el is szállásolják őket, vagy segítenek őket elszállítani a nyugati határhoz. Metaszinten mindez úgy is értelmezhető, hogy a horizontális szolidaritás igyekszik megkérdőjelezni a helyi polgár és a menekült vagy migráns megkülönböztetését. A menekültek nagyszámú csoportjainak „hétköznapi élete” a közterületeken nagyon láthatóan, nyilvánosan történt, ami éles ellentétben áll azzal, ahogyan addig menekült- és befogadó táborokban, a lakosság szeme elől elzárta, szinte láthatatlanul éltek, de attól is különbözik, ahogyan korábban szinte megállás nélkül átutaztak az országon, szintén lényegében láthatatlan módon. A rossz helyzetben lévő, sokszor rossz állapotú emberek nyílt látványa automatikusan előhívja a szolidaritás érzését a csak arra elhaladó helyiek egy részéből, különösen, ha kisgyerekes családokat látnak. A forgalmas közterületeket napokon vagy heteken át elfoglaló tömegek a

vertikális politikának fenyegetést jelentenek, amit a szokásos menekültellátás keretein belül az állam jellemzően eltüntet a nyilvánosság elől a menekülttáborokon belüli elzártabb ellátás formájában. A magyar állam és a humanitárius problémák esetén aktív nagy segítség-szervezetek azonban olyan sokáig inaktívak voltak és nem cselekedtek, hogy helyet teremtettek a horizontális szolidaritásnak. Eközben a menekültek is attitűdöt váltottak: a sérülékeny áldozat szerepe helyett egy sokkal aktívabb szerepben tűntek fel, a budapesti utcákon demonstráltak, hogy engedjék őket továbbutazni célországukba. (Kallius, Monterescu and Rajaram 2016)

4.2. A menekültválságban aktív új és régi civil szervezetek jellemzői

Habár a vizsgálatba bevont szervezetek mindegyikére megfelelő a „civil szervezet” illetve a nem kormányzati szervezeteket jelölő „NGO” kifejezés, mégis három markánsan elkülönülő szervezettípus vett részt a civilek részéről a menekültsegítő tevékenységben. Nemcsak alapvető szervezeti jellemzőik, köztük a létrejöttük módja, múltjuk hossza, a beágyazottságuk, a működési mechanizmusuk, a méretük és a professzionális, illetve önkéntes stáb aránya különbözik az esetükben, de – részben az előbbiekből következően – a menekültválság idején folytatott aktivitásuk, azok kontextusa, valamint más aktorokkal való kooperációik és konfliktusaik, valamint az állammal való kapcsolatuk mentén is jelentősen eltérnek. (10. táblázat).

10. táblázat A menekültválság idején aktív civil szervezetek jellemzői

	új önkéntes szervezetek (grassroots-ok)	(kisebb) civil szervezetek, NGO-k	nagy segítség-szervezetek
<i>Szervezeti jellemzőik általában</i>			
<i>történetük</i>	Főként előzmény nélküli, valódi grassroots szervezetek, kifejezetten a menekültválságra jöttek létre és a válság alatt épültek	Többségük évtizedek óta működik, korábban már foglalkoztak menekültekkel	Sok közülük nemzetközi szervezet tagja, illetve kötődik valamely egyházhoz
<i>ismertségük, szakmai beágyazottságuk</i>	hirtelen széles körű ismertség, de szakmai értelemben nem váltak beágyazottá	egyedül néhány szervezet alig, mások közepesen ismertek, de jellemzően jól beágyazottak a szakterületükön	többségük országszerte közismert, releváns és beágyazott szereplői a szociális szférának
<i>tevékenység-portfóliójuk</i>	relatíve szűk: egy célcsoport (menekültek) humanitárius és információs segítése rövid távon	közepesen tág: korlátozott számú célcsoportra és témára szakosodott, rövid-, közép- és hosszútávú feladatok és széles tevékenységi kör	széles körű: számos célcsoport és ellátási mód, állami szakellátási feladatokat is elvégző szociális intézményrendszerrel
<i>működési mechanizmusuk</i>	alapvetően a Facebookon jöttek létre és	Többségük akár évtizedek óta működik hagyományos	Saját programjuk mellett állami feladatokat is

	új önkéntes szervezetek (grassroots-ok)	(kisebb) civil szervezetek, NGO-k	nagy segélyszervezetek
	szerveződtek, alacsony szintű szervezettség	NGO-ként, magasabb szintű szervezettség	ellátnak, magas szintű szervezettség
<i>professzionizáció szintje</i>	főleg amatőrök	professzionálisak	professzionálisak
<i>fizetett stáb és önkéntesek bevonásának mértéke</i>	Csak önkéntesek, nagy számú és könnyen mozgósítható bázis	Kisszámú fizetett stáb és kisszámú bejárattott, mozgósítható önkéntesbázis	Nagyszámú fizetett stáb és nagyszámú bejárattott, de a menekültválság idején nehezen mozgósítható önkéntesbázis
<i>Tevékenységük a menekültválság idején</i>			
<i>tapasztalat menekültekkel kapcsolatban</i>	A tagok többsége alapvetően tapasztalatlan a célcsoporttal és a szociális munkában is	Van tapasztalatuk menekültekkel, egy részük kifejezetten erre a célcsoportra szakosodott	Van tapasztalatuk menekültekkel, de nem kifejezetten menekültspecifikus a tevékenységük, több más célcsoportjuk is van
<i>a menekültválságba való bekapcsolódásuk ideje, intenzitása</i>	2015. június végétől, nagyon intenzív (elsősorban utcai) tevékenység	több közülük folyamatosan és intenzíven dolgozik menekülttáborokban ill. menekültekkel, a válság idején is folytatják ezt, eltérő intenzitással és tevékenységi körrel	több szervezet kisebb intenzitással, de folyamatosan dolgozik menekülttáborokban ill. menekültekkel, a válság idején eleinte nem vagy csak kismértékben, a kormány felkérésére és célzott támogatással egy hónapon keresztül a határozárig intenzívebben (és ezt később is folytatják állami felkérésre)
<i>tevékenység</i>	utcai szociális munka, étel- és ruhaosztás, orvosi alapellátás, információnyújtás	adott feladatra szakosodtak (jogi képviselő, integráció segítése, lakhatás stb.)	utcai szociális munka, étel- és ruhaosztás, orvosi alapellátás, de általában szakosodva, nem minden területet lefedve
<i>tevékenység helye</i>	főleg budapesti és nagyvárosi pályaudvarok, közterek, kismértékben határtérség, inkább székhelyhez kötötte	országszerte, menekülttáborok, határ térsége, tranzit-zóna, továbbá székhelyhez kötött tevékenység is	országszerte, menekülttáborok, határ térsége, később tranzit-zóna
<i>támogatóik köre, finanszírozás, adomány típusa</i>	csak magádonorok (egyének és cégek), pénzbeli és természetbeni adományok, önkéntes munka	rendszeres magánadományozók (egyének, 1%, cégek), magánalapítványok, döntően pénzbeli támogatás	rendszeres magánadományozók (egyének, 1%, cégek), rendszeres és alkalmi állami források, döntően pénzbeli támogatás
<i>kooperáció más szervezetekkel</i>	egyes szakkérdésekben NGO-kkal, logisztikai kérdésekben és egyes más esetekben más önkéntes szervezetekkel	egyes szakkérdésekben az új önkéntes grassroots-okkal és más NGO-kal	kismértékben más segélyszervezetekkel
<i>konfliktus más szereplőkkel, szervezetekkel</i>	állami szereplőkkel, nagy segélyszervezetekkel	állami szereplőkkel, nagy segélyszervezetekkel	főként más segélyszervezetekkel és az új önkéntes grassroots-okkal

Forrás: Bernát – Tóth (2017)

A leginkább aktív grassroots, új önkéntes szervezetek kifejezetten a válság hatására jöttek létre, egy kivételtől eltekintve bármilyen szervezeti előzmény nélkül, és ez a spontán és kifejezetten a menekültválságra adott reakció, mint a szervezet születésének oka alapvetően meghatározta működésüket. Ezek a szervezetek főleg eleinte ad hoc módon működtek, nagyrészt online szerveződtek Facebook-csoportok formájában, eleinte kifejezetten hierarchia és alapvető szervezeti mechanizmusok, szabályok nélkül, mivel épp a válság alatt alakultak, fejlődtek, járták a szervezetté válás útját, és bár sokat fejlődtek ezeken a területeken szervezeti értelemben, ezt a folyamatot lényegében nem fejezték be még a válságot követő években sem. Csak egy új önkéntes szervezet jegyeztette be magát hivatalosan (és az se Magyarországon, hanem külföldön), a többi szervezet pedig vagy tervezi ezt, vagy még a tervei között sem szerepel annak ellenére, hogy tevékenységüket – jóval kisebb intenzitással és önkénteslétszámmal, ugyan, de – folytatják a 2015. évi válság és a határzár után akkor is, amikor már alig van menekült az ország területén.

A már korábban is létező civil szervezetek két csoportra oszthatók: a kisebb civil szervezetek (NGO-k) és a nagy segélyszervezetek számos ponton nagyon különböznek egymástól, habár néhány szempontból hasonlóság is kimutatható közöttük. Különböző elsősorban a méretük, a megcélzott célcsoportjaik és felvállalt feladataik köre és sokfélesége, valamint az állammal és annak szervezeteivel való kapcsolatuk, és a legtöbb esetben az egyházakhoz való viszonyuk is. Hasonlóak viszont múltjuk és beágyazottságuk hossza alapján, mivel a kisebb és közepes NGO-k valamint a nagy segélyszervezetek többsége is évtizedes múltra tekint vissza, közismertek mind a szakterületükön, mind pedig a lakosság körében (ez utóbbi körben néhány kisebb NGO kivételével), egyes esetekben pedig a tevékenységük célcsoportja és a felvállalt célok és feladatok terén is átfed a tevékenységük, többek között a menekültekkel való tapasztalat terén is.

Fontos megemlíteni, hogy vannak olyan kisebb és nagyobb civil szervezetek is, amelyeknek eredeti missziója közvetlenül vagy közvetetten, de egyértelműen kötődik a menekültekhez, a menekültválság idején mégis lényegében nem vettek részt a menekültek ellátásában, vagy csak igen felületesen.²¹ Rajtuk kívül a tágan értelmezett civil szférának még egy típusa volt jelen, mégpedig a területen dolgozó nemzetközi szervezetek, de egyrészt ilyenből kevés van, elsősorban a UNCHR, de azok igazán nagy szereplők (és így egy kutatásba való bevonásuk is számos adminisztratív akadállyal jár), másfelől motivációik, működési módjuk, költségvetésük,

²¹ Ezekkel a civil szervezetekkel épp hiányzó státuszuk okán egyáltalán nem foglalkozik az elemzés.

kapacitásaik, szervezeti komplexitásuk, felelősségi köreik és földrajzi fókuszuk és minden jellemzőjük alapján más nagyságrendet és teljesen más működésmódot képviselnek, mint a többi szervezet, emiatt ezt a típust is csak érintőlegesen vontuk be az elemzésbe. A következőkben a kutatásban résztvevő és elemzett egyes szervezeti típusokat mutatom be röviden.

4.2.1. Az újonnan alakult önkéntes (grassroots) csoportok

A menekültválság kezdetén létrejött új csoportokat kizárólag önkéntes magánszemélyek alapították és működtették, fizetett munkatársuk nem volt. 2015 nyarának kezdetén alakultak, a legtöbb esetben csak alapítótagjuk ismerte egymást korábbról, nagyrészt egymást nem ismerő idegenekből épült fel, amit eleinte a Facebook-csoportok adta keretek tettek lehetővé, később emellett már a személyes ismeretség is hozott új tagokat, de a Facebook személytelensége ellenére is domináns maradt mind az új csatlakozók, mind pedig a tevékenység során, azaz nagyrészt egymás számára (eleinte) ismeretlen emberek alkotta kooperatív hálózatról beszélhetünk.

Közös jellemzőjük, hogy valamilyen formában szerettek volna segíteni az országon áthaladó menekülteknek, mivel úgy érezték, hogy ezek az emberek különböző formában hiányokat szenvednek, és az ennek enyhítésében elvileg felelős állam illetve nagy segélyszervezetek láthatóan nem vállalták fel ennek a humanitárius problémának a kezelését. (Bernát, 2016)

Három jelentős önkéntes grassroots csoport működött az országban, mindhárom Facebookon alakult, működött és szervezte tevékenységét. A hároomból az egyik szervezet több kisebb (helyi) szervezet és néhány nagyobb központi egység hálózataként működött, a másik két kiemelt szervezet egyetlen entitásként értelmezhető:

- a Migration Aid (MA) a legnagyobb és leginkább összetett csoport, amelynek van egy nyílt Facebook-oldala²² a menekültválság intenzív magyarországi szakaszának végén

²² <https://www.facebook.com/migrationaid.org/?fref=ts>

kb. 35 ezer like-olóval²³ és egy fő zárt Facebook-csoport²⁴ általában 10,000 tag körüli létszámmal, valamint több zárt alcsoporttal, amelyek valamelyik budapesti pályaudvari segítőkhoz vagy vidéki helyszínekhez tartoztak:

- MA Keleti (2500 tag)²⁵, a menekültválság végén az alcsoport átnevezte magát Keleti Csoportnak, de a tagsága nagyrészt átfedő maradt²⁶
 - MA Nyugati (2900 tag)²⁷
 - MA Déli (1200 tag), később átnevezték Déli Csillagszállónak²⁸
 - néhány vidéki város MA csoportja (általában MA „VÁROSNÉV” elnevezéssel) amelyek valamilyen mértékben érintettek voltak a menekültválság kezelésében (pl. vasútállomásán áthaladó, ott részben átszálló menekültek révén); közülük a leginkább érintett MA Debrecen csoportot emelhetjük ki²⁹ (600 tag), nemcsak mert a második legnépesebb magyar városban működött, hanem mert ebben az időszakban az egyik legfontosabb menekülttábor itt működött és számos menekültet a belépéskor a hatóság ide irányított.
- Segítsünk Együtt a Menekülteknek (SEM, kb. 10,000 tag) a másik nagy budapesti önkéntes csoport, amely eleinte szintén a Keleti pályaudvaron vett részt a humanitárius munkában, de mivel a MA is ugyanitt nyújtott segítséget, számos ponton átfedő tevékenységgel (ételosztás, információnyújtás) valamint a behatárolt területen feltorlódott túl nagy tömeg miatt egy közeli közterületre tértek át (II. János Pál Pápa tér, ami Budapest legnagyobb köztere, de csak pár percre található a Keletitől, és amit a migránsok átneveztek „Afgán térnek” és később érkező társaiknak már így jelölték meg találkozási helyszíneként). A helyszíncsere révén a SEM csoport bázisaként szolgáló pincehelység még közelebb, pár percnyi távolságra került, aminek az volt a fő jelentősége, hogy a pincehelységben készült a többszáz adagos melegétel, amit így

²³ A csoportok taglétszáma a 2015. november 30-i állapotot tükrözi, ami a déli határszakasz lezárása utáni állapot, amikor a menekülthullám már több, mint egy hónapja elkerülte az országot, de nem lehetett biztosan tudni, hogy valamilyen módon nem tér-e vissza. Éppen ezért ezek a taglétszámok inkább egyfajta csúcsponthoz közeli, de az alatti állapotként értelmezhetőek.

²⁴ <https://www.facebook.com/groups/1602563053360018/?fref=ts>

²⁵ <https://www.facebook.com/groups/835984696454826/?fref=ts>

²⁶ <https://www.facebook.com/groups/1482547708718071/?fref=ts>

²⁷ <https://www.facebook.com/groups/490046001145489/?fref=ts>

²⁸ <https://www.facebook.com/groups/1612866438993255/?fref=ts>

²⁹ <https://www.facebook.com/groups/1516263871999915/?fref=ts>

könnyebb volt a párszáz méterre lévő osztási helyszínre vinni. Itt a SEM csoport ugyanazt a tevékenységet folytatta, mint a Keletinél: melegétel és egyéb alapvető fogyasztási cikkek osztása, információnyújtás. A SEM alapított egy angol nyelvű Facebook-oldalt is a magyarul nem beszélő helyi és külföldön élő tagjaik és donoraik számára (Let's Help Refugees in Hungary and Europe³⁰).

- MigSzol³¹ Szeged (körülbelül 2500 taggal) az előzőektől különálló csoport³², amely a szegedi vasútállomás mellett működött és melynek léte abból a földrajzi tényből fakadt, hogy ez volt az első jelentősebb város a szerb-magyar határ után, ahol a menekültek leszálltak a vonatról. Ez a helyzet az oka annak is, hogy először Szegeden eszkalálódott az ellátatlan menekültek látványa olyan mértékben, hogy erre spontán lakossági csoport (a MigSzol Szeged) jött létre, mégha csak néhány nappal korábban is, de elsőként alakult önkéntes menekültsegítő szervezetként az országban.

Ezek a csoportok egymástól függetlenül alakultak a Facebookon 2015 júniusában (elsőként tehát a MigSzol Szeged június 25-én), majd hirtelen és gyors növekedésnek indultak, például az MA nyílt oldala pár hét alatt kb. 8000 like-ot gyűjtött. Mindegyik csoport nagyon hamar nőtt és miközben folyamatosan nőtt az országba érkező menekültek száma is, így egyre nagyobb kihívással néztek szembe az egyre nagyobb tömeg ellátása terén ezek a csoportok. Mindez egy már működő, szabályokkal, rutinokkal és összeszokott stábbal rendelkező professzionális szervezetnek is nehéz lett volna, de egy világos szabályok és működési struktúra nélküli, hirtelen megnövekedett számban érkező motivált, de össze nem hangolt önkéntest a soraikban tudó szervezet esetében különösen nagy kihívást jelentett. A segíteni akaró önkéntesek meglepően nagy számban érkeztek minden nap, és mindegyikük azonnal szeretett volna érdemi és fontos feladatot ellátni, ennek koordinálása azonban a Facebookon és a terepen is nagyon komplex és nehéz feladat volt.

Az önkéntes-túlkínálat egy igen érdekes aspektusa ennek a témának, különösen a nagy segélyszervezetek körében tapasztalt önkéntes-hiány fényében. (Bernát, 2016) Habár a nagy segélyszervezetek eleve bejáratott és tapasztalt, nagy önkéntesbázissal rendelkeznek, akik országszerte elvileg elérhetők, képzést kaptak a szervezettől, ismerik a működési szabályokat,

³⁰ <https://www.facebook.com/groups/1481045622191344/?fref=ts>

³¹ A MigSzol név megegyezik a pár évvel korábban bejegyzett MigSzol Migráns Szolidaritás (MigSzol Migrant Solidarity) nevű szervezetével annak ellenére, hogy a névegyezés teljesen véletlen és eleinte semmi kapcsolat nem is volt a két szervezet között, és később is csak az azonos téma (és nem a névegyezés) alapján kooperáltak.

³² <https://www.facebook.com/groups/378084205735188/>

elvileg más helyzetekben már tapasztalatot is szereztek, valamint elkötelezett hívei a segélyszervezetnek, mégsem voltak elegendő számban bevethetőek a migrációs válság idején. Ennek egyik oka, hogy ezek az önkéntesek az országban sokkal szétszórtabban élnek, mint amennyire koncentráltan jelent meg az ellátási igény a menekültek útvonalán és természetesen nem elvárható, hogy gyakran többórás utat tegyen meg az önkéntes egy tőle távol eső misszió esetén. A másik ok ennél valamivel kevésbé kézenfekvő: egyes segélyszervezetek jelezték (mások nem, de elképzelhető, hogy esetükben is létező indok volt), hogy önkénteseik nem kívántak kifejezetten ennek a célcsoportnak segíteni, azaz nem szerettek volna menekülteknek, migránsoknak segítséget nyújtani. Az egyik segélyszervezet vezetője ezt a kormányzati propaganda hatásosságával és az önkéntesek demográfiai összetételével magyarázta (jellemzően idősebb, vidéki nők, kisebb településeken). A nagy segélyszervezetek számára viszont egyáltalán nem volt olyan egyszerű új önkénteseket toborozni, mint a szervezeti struktúrától és szabályoktól mentes új civil csoportoknak. A segélyszervezeteknek a toborzást követően be kellene tanítania az új önkénteseket, belső szabályaik szerint képzés nélkül nem mehetnek terepre, ami időbe és pénzbe kerül. Ezzel szemben az alacsony belépési küszöbű új önkéntes szervezeteknél már attól taggá válhatott valaki, ha a Facebook-csoporthoz csatlakozott, ott akárcsak minimális aktivitást fejtett ki, önkéntes segítő pedig bárkiből válhatott, aki akár egy kiló banánt elvitt egy vasútállomásra.

Hasonló önkéntes grassroots csoportok nemcsak Magyarországon, hanem lényegében a nyugat-balkáni útvonal minden országában és a nyugati-európai célországokban is alakultak Görögországtól Németorszáig és Svédorszáig, és körükben is igen jellemző volt, hogy a közösségi médián keresztül működtek. (Amnesty International 2015) Ezeknek a csoportoknak a tevékenysége nagyban különbözhet egymástól működési területük helyi jellegzetességei szerint: a görög szigetek partjainál a csónakból kilépett menekültek nagyon más segítségre van szüksége, mint Szerbiában vagy Magyarországon az addigra már kimerült emberek további útra való felkészítésére, és más szükségletei vannak a már célországba megérkezetteknek. Ugyanakkor az alapvető szükségletek nagyon hasonlóak az útvonal legtöbb állomásán: a vallásnak és hagyományoknak megfelelő étel, amely a segélyezés helyszínének infrastrukturális adottságaihoz illeszkedik; az időjárásnak és az úton levésnek megfelelő ruházat, alapvető higiéniai eszközök és az adott helyzetben szükséges információ, ami az adott személy jogi státuszának és az előtte álló útnak is megfelel. Minden országban a nyugat-balkáni útvonalon azért jöttek létre ilyen önkéntes civil szervezetek, mert elégtelennek találták az állam szerepvállalását a menekültek alapvető ellátásában.

4.2.2. A menekültek iránt elkötelezett régi civil szervezetek

A bevándorlókhoz vagy menekültekhez közvetve vagy közvetlenül kötődő korábban alapított, már működő civil szervezetek igen heterogének érdeklődési területük, a tevékenységük típusa, és működésük története alapján. Ezek között vannak olyanok, amelyek kifejezetten a menekültek jogi, pszichológiai, szociális vagy integrációbeli segítésére jöttek létre és ezzel a céllal működnek évek, évtizedek óta, mások pedig lakhatással foglalkoznak átmeneti szállást nyújtva sérülékeny csoportoknak, és így kerülnek klienseik közé menekültek vagy más jogi státuszú migránsok. A kutatásba ezen NGO-k egy része került be, az alábbiakkal készült interjú (Bernát, 2016):

- Magyar Helsinki Bizottság³³
- Menedék – Migránsokat Segítő Egyesület³⁴
- Magyarországi Evangéliumi Testvérközösség – Oltalom Egyesület³⁵
- Menhely Alapítvány³⁶
- MigSzol Migráns Szolidaritás – MigSzol Csoport³⁷

Az általunk felkeresett civil szervezetek évtizedek óta működnek, kivéve a MigSzol Csoport, amely 2012-ben alakult. A MigSzol kivételével ezek az NGO-k kis fizetett stábbal működnek, akiket sok esetben önkéntesek munkája támogat. A felsorolt szervezetek mellett számos további NGO volt aktív valamilyen mértékben a menekültválság idején, amelyekre a megállapításaink részben érvényesek lehetnek.

Ugyanakkor meg kell jegyezni azt is, hogy vannak olyan civil szervezetek, amelyek eredetileg a bevándorlók, menekültek ellátására szakosodtak, a menekültválság idején azonban kevésbé volt látható aktivitásuk (vagy más megfigyelők kevésbé érzékelték jelenlétüket és tevékenységüket az események idején) annak ellenére, hogy missziójuk célcsoportja soha ilyen tömegben és közel nem volt még hozzájuk. Habár ebben a szervezeti típusban megkérdezett

³³ <http://www.helsinki.hu/>

³⁴ <http://menedek.hu/>

³⁵ <http://www.metegyhaz.hu/>

³⁶ <http://www.menhely.hu/>

³⁷ <https://www.migszol.com/>

szervezetek nem fedik le az ide sorolható NGO-k teljes körét, és emiatt eredményeink érvényessége korlátozott, azért az egyértelmű, hogy az általunk megkérdezett kisebb civil szervezeteknek kiemelkedően nagy kihívást jelentett a menekültválságban való aktív részvétel erőforrásaik szűkössége és a megszokott munkarendjüktől való radikális eltérés miatt, hiszen alapvetően a menekültválságban tapasztalt nagyságrendnél jóval kisebb volumenű tevékenységére voltak felkészülve. Feltételezhetjük tehát, hogy a menekültválságtól lényegében távolmaradó, de a menekültek, bevándorlók érdekében tevékenykedő civil szervezetek hiánya is hasonló okokkal magyarázható.

A teljes képhez az is hozzátartozik, hogy a menekültekkel foglalkozó civil szervezetek nem akkor szembesültek a menekültválság jeleivel, amikor a laikus lakosság és a köreikből kikerül új önkéntes civilek, hanem már legalább 2015 eleje óta (aminek egy másik nagyobb migrációs hullám, elsősorban a koszovóiak voltak a részesei, és ez a hullám valamelyest összetalálkozott a már fokozódó közel-keleti hullámmal). Emiatt az ő munkamennyiségük már a nyár előtti hónapokban, az igazán nagy tömegek megérkezése előtt megnövekedett. Továbbá egyes NGO-k munkája ekkor illetve a menekültválság idején a menekült- és befogadótáborokban koncentráldott, így a munkájuk kevésbé volt látható a külső szemlélő számára.

4.2.3. Nagy segélyszervezetek

Szinte minden nagyobb segélyszervezet valamilyen mértékben és formában részt vett a menekültválság idején folyó munkában. Ezek a segélyszervezetek számos jellemző mentén nagyon hasonlóak (Bernát, 2016):

- valamelyik nemzetközi segélyszervezet-lánc tagjai;
- országszerte jól ismertek nemcsak szakmai körökben, de a laikus lakosság körében is;
- évtizedek óta jelen vannak Magyarországon;
- nagylétszámú, fizetett, professzionális stábbal és szintén tapasztalt, országszerte elérhető önkéntesbázissal dolgoznak;
- egy kivételével a kutatásban szereplő és interjút adó mindegyik segélyszervezet valamelyik egyházhoz tartozik;

- beágyazódtak a magyar jóléti ellátórendszerbe különböző szociális szolgáltatások nyújtása révén (pl. idősek, fogyatékos emberek, hajléktalanok ellátása, családok átmeneti otthona), azaz intézményeik az állam helyett szolgáltatnak állami normatíva fejében. Ez azt is jelenti, hogy az állammal funkcionális és fontos kapcsolat köti össze őket, ami a 2000-ben az állam által alapított és felajánlott Karitatív Tanácsi tagságukban is tetten érhető³⁸;
- Ezen segélyszervezetek többségének bejáratott tevékenységi köre és tapasztalata van menekültek ellátásában, néhányuk évtizedek óta segítézi őket vagy kínál átmeneti lakhatási lehetőséget számukra, de jellemzően csak kis volumenben és nem is ez a célcsoport áll a segélyszervezetek figyelmének fókuszában.

A kutatás során a Magyarországon működő legnagyobb és kisebb segélyszervezeteket egyaránt bevontunk:

- Magyar Vöröskereszt³⁹
- Magyar Máltai Szeretetszolgálat⁴⁰
- Magyar Ökumenikus Segélyszervezet⁴¹
- Baptista Szeretetszolgálat⁴²
- Magyarországi Evangélikus Egyház - Diakónia⁴³

Ezek a segélyszervezetek inkább a menekültválság magyarországi szakaszának második fázisában voltak aktívak, pontosabban 2015 szeptemberétől, míg a nyári hónapokban szinte láthatatlanok voltak a menekültek által elfoglalt központi területeken. A nagy segélyszervezetek hiányzása egy igen gyakori megjegyzés volt az önkéntes civilek részéről, de néhány online médium is hírt adott a segélyszervezetek távolmaradásáról egy olyan humanitárius helyzet esetén, amely alapvető missziójuk szokott lenni. A hiányzásuk gyakran került politikai kontextusba, azzal érvelve, hogy a kormányzat által preferált passzivitást választották az államhoz közeli státuszuk miatt. A segélyszervezetek többsége visszautasítja, hogy ne lett volna

³⁸ <http://karitativtanacs.kormany.hu/a-karitativ-tanacs-mukodese>

³⁹ <http://www.voroskereszt.hu/>

⁴⁰ <http://www.maltai.hu/>

⁴¹ <http://www.segelyszervezet.hu>

⁴² <http://www.hbaid.org/hungarian-baptist-aid>

⁴³ <http://www.evangelikus.hu/>

jelen a menekültválság első felében a terepen, különösen pedig azt, hogy esetleg politikai okokból ne lettek volna jelen, ezzel szemben azt állítják, hogy ekkor igen is aktívak voltak, osztottak segélycsomagokat és nyújtottak egészségügyi ellátást is éppen olyan szinten, amit a helyzet súlyossága, azaz az éppen az országban tartózkodó menekültek száma és ellátása megkívánt, tehát tevékenységük éppen illeszkedett az igényekhez. A nagy segélyszervezetek aktivitása és láthatósága szinte az egyik pillanatról a másikra megváltozott szeptember elején, amikor nagy erőbedobással kezdtek élelmiszert, egyéb alapvető szükségleteket kielégítő adományokat osztani és egészségügyi ellátást nyújtani, amivel párhuzamosan néhány nagyobb segélyszervezet nagyszabású és célzott állami támogatást kapott efféle tevékenységekre címezve, kifejezetten a horvát és osztrák határon áthaladó menekültek ellátására. Mindez pontosan azután vált élessé, amikor 2015. szeptember 15. után a szerb-magyar határ fizikai és jogi határzárása életbe lépett és így a menekültek útvonala áttevődött a horvát-magyar határra. Ekkortól a korábban szinte kaotikus, számtalan szervezetlen, nem professzionális segítővel is felálló különböző civil szerveződések és az önkéntesek helyett szinte csak ez a pár szervezet vehetett részt a déli határ menti segélymunkában. Ezzel az intézkedéssel egyben háttérbe szorultak az addig reflektorfényben álló és gyakran csak magukban dolgozó, ám földrajzilag immár távoli önkéntes csoportok, ami jelentősen csökkentette tevékenységük és létük értelmét és láthatóságukat, és csupán a sok szempontból kevésbé lényeges osztrák határ menti kilépő ponton folytathatták a tevékenységüket.

4.2.4 Nemzetközi szervezetek és önkéntesek

Feltűnt a magyarországi terepeken számos nemzetközi vagy külföldi szervezet is a magyar segítők mellett, de ők kevésbé voltak láthatóak, aminek több oka is van. A legjelentősebb nemzetközi szervezet, amely bekapcsolódott a magyarországi menekültválságba egyben a leginkább evidens szervezet a világ jelentősebb menekültügyi szervezete, az ENSZ egyik alszervezete, a UNHCR volt, amelynek 1989 óta működik irodája Magyarországon⁴⁴ és 2005 óta a budapesti iroda látja el a közép-európai képviselőket (Regional Representation for Central Europe, RRCE). Tevékenységük azonban kevésbé volt látható a külső szemlélőnek a menekültválság idején, és részben korlátozva is voltak a tevékenységükben az állammal való kooperáció lehetőségének hiánya miatt (annak ellenére, hogy a UNHCR felajánlotta a

⁴⁴ <http://www.unhcr-centraleurope.org/hu/index.html>

segítségét a magyar kormánynak a menekültválság idején). Mindez annak ellenére történt így, hogy a közép-európai régióban *“a Főbiztosság elsődleges feladata a menekültek jogainak és jólétének védelme. Célja annak biztosítása, hogy mindenki szabadon élhessen azon jogával, hogy más országban menedéket vagy menekültstátuszt kérhet, onnan bármikor, önként hazatérhet, beilleszkedhet a helyi közösségbe, vagy tovább utazhat egy harmadik országba.”*⁴⁵

A menekültválság egyes pontjain a UNHCR tett több lépést a jobb láthatóság érdekében, pl. szeptember elején, amikor a Röske melletti lakatlan területen gyűltek össze a továbbmenésre váró menekültek és amikor az érkezők száma már rendkívül magasra emelkedett, de más esetekben inkább a háttérben maradást vagy a kisebb láthatóságot választotta a szervezet.

Más nemzetközi szervezetek és szereplők is megjelentek a magyarországi menekültválság segítői között, de többségük minden előjel nélkül, hirtelen bukkant fel valamelyik stratégiai helyszínen, különösen a legintenzívebb időszakban, augusztus végén – szeptember elején, főként Budapesten és Rösken, ahol nehéz volt ezeket a szereplőket beazonosítani a tömegben. Sok esetben ezek a külföldi aktorok nem is tartoztak semmilyen szervezethez, sokkal inkább egy baráti társaság érkezett, akik összegyűjtöttek egy autónyi adományt és elvezettek Magyarorszáig, hogy kiosszák a nyugat felé vágyó menekülteknek azokat. Ezek a fajta akciók jellemzően nagyon rövid ideig tartottak, igen szervezetlenek és ad hoc jellegűek voltak, a helyismeret hiánya miatt sokszor bizarr és amatőr módon, a többi szereplőhöz nem igazodva vetették bele magukat az adományozásba, és jellemzően a nemzetközi médiafigyelem hatására indultak Magyarország felé. Végül szeptember elejére olyan kontrollálhatatlanná vált a röszei helyzet a rendkívül nagy számú érkező és segítő és a szervezetlenség miatt, hogy a korábbi magyar segítő szervezetek közül több is kivonult a röszei terepről, ami szerintük inkább hasonlított egy nyári fesztiválhoz rengeteg szervezet logóval ellátott sátorával, mint egy humanitárius segítséget igénylő helyzetben felelősen viselkedő civil szervezetek gyülekezetéhez. Ehhez a helyzethez járultak hozzá a spontán akcióikkal a szervezetekhez nem tartozó önkéntes külföldi donorok, akik egyes megfigyelők szerint inkább tűntek vakációzó turistáknak, mint elkötelezett civileknek, és így fokozták a káoszt a röszei felvonulási területen. (Bernát, 2016)

Ugyanakkor sok külföldi donor segítette a magyarországi segítőszervezetek munkáját, különösen az új önkéntes szervezeteket mindenféle adománnyal, étellel, ruhával, egyéb

⁴⁵ <http://www.unhcr.org/hu/about-us>

termékekkel és pénzben támogatással. Ezek egyes esetekben egészen nagy volumenű támogatások voltak, akár pénzüsszegét, akár a több kamionnyi adományt tekintve.

4.2.5. Az adományok és szolgáltatások

Egyáltalán nem egyszerű feladat számszerűsíteni és összesíteni a menekültválság idején segítő szervezetek által bevett és kiosztott adományok mennyiségét, értékét és típusát, valamint a nyújtott szolgáltatások mértékét és értékét, de még a befolyt pénzádományokkal is hasonlóan homályos a helyzet az egyes esetekben. Mindez az adományozás számszerűsítésének eleve problematikus jellegével, továbbá a menekültválság előre nehezen megjósolható alakulásával és az események spontán jellegével magyarázható, de talán a leginkább azzal, hogy az új szervezetek eleinte egyáltalán nem voltak felkészülve arra, hogy az indulásától kezdve pontosan könyveljék az adományok és tevékenységek mennyiségét, de ez a szervezetlenség és amatőrség egy frissen és spontán, tervezés nélkül alakult és gyorsan növekvő szervezet esetében majdhogynem szükségszerű. Az új önkéntes szervezetek egy része eleve lehetetlennek találta az adományok összesítését (aminek egy részét a múltból kellett volna rekonstruálni), lévén legalább az első időkben nem vezettek érdemi bevételi és kivételi statisztikát, és később se teljesen pontosan (az események spontán alakulása és a szervezeti rutinok fejletlensége miatt). Az új önkéntes szervezetek egy része nem készített még becslést sem a kapott és kiosztott adományokról és az önkéntesek munkaóráiról, mivel az ilyen statisztikát egyáltalán nem tekintették volna reálisnak. Ugyanakkor voltak olyan önkéntes szervezetek és nagy segítségnyújtó szervezetek is, amelyek készítettek becslést vagy pontos kimutatást és nyilvánosságra is hozták azt (más szereplők azonban nem feltétlenül tartják ezeket az adatokat megbízhatónak).

Az elkészült adománystatisztikák nagyon heterogén módon készültek el, és a számba vett termékek, szolgáltatások és munka jellege is nagyon különböző, így egy megfelelő összehasonlítás teljesen lehetetlen. Továbbá, nagyon bizonytalan is lenne ilyen összevetés az összegzések közötti, különböző típusú inkompatibilitások miatt: a rögzített időszakok nagyon változóak, a szervezetek tevékenysége nagyon különböző helyszíneken és infrastrukturális keretek között történt, a becslések pedig teljesen különböző módszertanok mentén készültek.

A fenti bizonytalanságok és a pontos statisztikai híján az összegyűjtött adományok és a befektetett munka néhány jellegzetességét érdemes inkább kiemelni: az adományok többsége élelmiszer és víz, ital volt, mégpedig olyan formában, amelyet az úton levéshez viszonyítva

könnyen ki lehetett osztani és elfogyasztani a helyszínen vagy útközben, illetve illeszkedett a segélyezett személy vallási és kulturális hagyományaihoz (az egyes szervezetek azonban gyakran kritizáltak más segítőket amiatt, hogy az általuk osztott étel és ital menet közben nem átvehető/tárolható/elfogyasztható vagy vallási illetve kulturális okból nem kompatibilis a célcsoporttal). Továbbá minden szervezet adományozott ruhákat (és ezen belül a legfontosabbnak számító cipőket) valamint higiéniai és egészségügyi termékeket. Ugyanakkor csak a szervezetek egy része szolgáltatott bármilyen információt a munkaórák tekintetében. Ezzel szemben vannak olyan összesítések is, amelyek nemcsak a magyarországi, hanem a szomszédos országokban végzett segítőtevékenységgel kapcsolatos adomány és munkaóra-statisztikákat is tartalmazzák.

A terepen működő mindenféle szervezetek adományait jellemzően magádonorok, azaz magánszemélyek és cégek biztosították, kivéve a célzott állami forrást felhasználó nagy segélyszervezetekről a menekültválság utolsó szakaszában, szeptember-október folyamán. Az állami forrástól eltekintve a magádonorok tekintetében jelentős különbség a régi és új szervezetek között, hogy míg előbbieknél volt előlétele, így már bejáratott adományozóik, akiket „csak” mobilizálni kellett, az új szervezeteknek a semmiből fel kellett építeni egy adományozási struktúrát, amelynek része a potenciális donorok megtalálása, összegyűjtése. Emiatt az új szervezetek eleinte lényegében magánszemélyek adományaira építhettek csak (amihez a fő információs csatorna a Facebook-csoport volt), akik viszont jellemzően csak kisebb mennyiségű tárgyi vagy kisebb összegű pénzadományt tudtak adni, de később a nagyobb adományokat biztosító céges adományok is elkezdtek szaporodni. Ehhez képest a bejáratott donorhálózattal rendelkező nagy szervezetek hatékonyabban és eleve nagyobb (céges) adományokkal tudtak számolni már a kezdetektől a létező struktúrák kihasználása révén. (Bernát, 2016)

5. A menekültsegítő szervezetek tevékenységének jellegzetességei, működési mechanizmusaik és dilemmáik

A következőkben a 2015-ös menekülthullám idején segítő különböző típusú civil szervezeteket vizsgáljuk meg abból a szempontból, hogy milyen motivációk, értékek, attitűdök és mechanizmusok mentén alakították segítőtevékenységüket, és milyen dilemmák mentén kellett döntéseket hozniuk. Habár az elemzésben az új civilek, a régi kisebb NGO-k és a nagy segélyszervezetek egyaránt szerepelnek, a fókusz az új önkéntes civileken van, hiszen az ő megjelenésük a menekültválság egészét tekintve alapvető jelentőségű, továbbá mind az önkéntes egyének, mind maguk a szervezetek, mind pedig az általuk megjelenített szervezeti típus merőben új jelenség a magyarországi civil társadalomban.

A megállapítások elsősorban a szervezetek vezetőivel és a szervezetekben aktív önkéntesekkel készült egyéni és csoportos (fókuszcsoporthoz) interjúkra alapulnak. Szervezeti interjúk országsszerte 13 szervezet vezetőjével, illetve munkatársaival készültek (az új önkéntes szervezetek esetében egy szervezet több interjúval is szerepel, ld. az 1. fejezetben az *1. táblázatot*). Az új civil szervezetekhez csatlakozó vagy tőlük függetlenül tevékenykedő egyéni önkéntesek véleményét három fókuszcsoporthoz (Budapest, Szeged, Debrecen, összesen 21 fő részvételével), illetve egyéni interjúk keretében (országsszerte összesen 37 interjú) tártuk fel. (1. fejezet *2. táblázat*) Az első körös szervezeti interjúk és az összes egyéni interjú, valamint a fókuszcsoporthoz beszélgetések 2015 októbere és 2016 januárja között készültek, míg az önkéntes szervezetek második interjúkora a szervezetek utóéletével kapcsolatban 2016 decembere és 2017 márciusa között készült.⁴⁶

A fejezet során a kutatásból készült korábbi, részben társszerzőkkel közös publikációkra is építünk: Bernát (2016), Bernát-Kertész-Tóth (2016a és 2016b), Bernát – Tóth (2017).

⁴⁶ A szervezeti interjúk többségét, 14-et én készítettem, a 3-at pedig Simonovits Bori; a fókuszcsoporthoz moderálásában Simonovits Bori, Tóth Fruzsina Márta és én egyenlő arányban vettünk részt. Az önkéntesek körében az egyéni interjúkat Kertész Anna, Tóth Fruzsina Márta, Horsch Cecilia, Jokán Andrea, Vujovits Júlia, Váradi Dávid és Kemény Réka készítették.

5.1. A segítség alapja: humanitárius segítségnyújtás vs. törvénytisztelet

Ideális esetben a humanitárius segítség és a törvénytisztelet nem áll konfliktusban egymással, de a 2015. évi menekültválság idején aktív új önkéntesek és régi segély- és civil szervezetek egyaránt gyakran találták magukat e tekintetben ambivalens helyzetben. Ennek több oka is volt: a jelentős mértékben változó jogszabályi környezet, továbbá a példátlan méretű menekülthullám esetében felmerülő általános jogbizonytalanság (mivel az eleve adott jogszabályi keretnek ilyen helyzetre való alkalmazása sok tekintetben precedens nélküli volt), valamint a magyar kormány és azon keresztül az állami szervek, illetve a segítő civilek gyakran eltérő törvényértelmezése volt. Így például az egyes segítői tevékenységek bizonyos értelmezés szerint embercsempészetnek, vagy annak elősegítésének is minősülhettek volna, míg más esetekben például az utcai ételosztás szabályainak való megfelelés okozott dilemmát. Emiatt a segítőtevékenységet végzők napi szinten voltak kénytelenek szembesülni olyan helyzetekkel, amelyekben mérlegelniük kellett a lelkiismeretük szerinti és a törvényeknek (véelmezhetően) megfelelő megoldások között, függetlenül attól, hogy új vagy régi, professzionális vagy amatőr, az államhoz közelebb vagy attól távol álló szervezetről van-e szó.

Ez a bizonytalanság leginkább az új önkéntes szervezeteket érintette, mert míg a régebb óta működő civilek korábbi tapasztalataikra és rutinjukra alapozhattak e kérdésekben is, addig az új civilek a terepen és az események közepette szerezték meg tapasztalataikat és alakították ki álláspontjaikat, mindezt teljesen az alapoktól kezdve. Az önkéntes szervezetek vezetőivel és tagjaival készült interjúkból is látszik, hogy a helyzet átgondolására, értékelésére elsősorban idő nem volt, de a felmerülő jogi helyzetek természete is idegen volt a cselekvőktől. A feladatok és a rászoruló menekültek száma folyamatosan nőtt, ami az élelmezés mellett idővel kiterjedt a jogi tanácsadásra, orvosi ellátásra és az eltűnt családtagok keresésében nyújtott segítségre is és az egyre intenzívebb helyzetek egyre csak fokozták a jogi és lelkiismereti alapú döntés okozta belső feszültséget. Az egyéni segítők közül többen az otthonaikba fogadták be a családokat, sebeket láttak el, sőt előfordult, hogy büntetőjogi felelősségük tudatában segítették a menekülteket a határra.

„A legintenzívebb nekem az volt, amikor volt a röszei balhé és menthetetlenül felgyorsultak az események. Ekkor előfordult, hogy bújtattam menekültet a rendőrök elől például az állomáson vagy kocsival szállítottam őket a határig. Tudtam, hogy mit vállalok ezzel.” (22 éves nő, Szeged, egyéni önkéntes interjú)

5.2. A segítség fő motivációja és a szakmaiság; belső elköteleződés vs. bürokratikus „feladat”; amatőr vs professzionális szervezetek

További dilemmát okozott a segítség mértékének és természetének kialakítása, amely szervezeteken belül és a szervezetek között is nagy viták forrása volt, és ami összefügghet a segítség iránti belső elköteleződés megnyilvánulásaiban, azon belül is a „lelkes, önkéntes amatőrök” és a „megfontolt, főállású profik” közötti különbségekkel is. Míg a főként amatőrökkel induló, bár tapasztalt segítőket is soraikban tudó új önkéntes szervezetek gyakran ad hoc és decentralizált döntések mentén, a rendelkezésre álló adományok és humánerőforrás – főleg eleinte – akár maximális kihasználásával működtek, addig egyes régebbi civil szervezetek és a nagyobb segélyszervezetek az első hónapokban csak visszafogottan vették ki részüket a segélymunkából. Az önkéntesek egyöntetűen úgy érveltek, hogy kifejezetten ezt a hiányt próbálták spontán, egyéni akciókkal, lelkesedésből pótolni.

Végeredményben kialakult egy olyan vita, amelyben a szervezetek többsége valamelyik más szervezetet vagy szervezettípust szakmaiatlannak nevezte tevékenységük egyes részletei, adományozási technikája vagy működési módja miatt, vagy mert nem tartották optimálisnak az épp megoldandó feladatban való részvételüket akár mennyiségi, akár minőségi szempontból. Explicit módon sorolták egymás hibáit, amelyek az önkéntes szervezetekre nézve az amatőrizmus és emiatt a túlsegélyezés „vádját” jelentette, míg a nagy segélyszervezetekkel és a kisebb NGO-kkal szemben (az előzővel kapcsolatban gyakran, utóbbira vonatkozóan ritkábban) a segítestől való távolmaradást rótták fel, különböző politikai vagy anyagi motivációkat sejtve emögött. További feszültség volt annak kérdése, hogy minden határátlépőt támogatni kell-e vagy vannak olyanok, akik szociálisan nem rászorulók, „látszik rajtuk”, hogy van elég pénzük ahhoz, hogy a szükséges ételt és szolgáltatást megvegyék maguknak, így az ő támogatásuk morális és anyagi szempontból is aggályos. E nézet ellenzői szerint viszont egyfelől az aggályos, hogy az adott körülmények között csak ránézésre lehetne az egyes érkezők anyagi helyzetéről ítéletet hozni, de ezt a módszert nem tartják sem etikusnak, sem hatékonynak, másfelől vannak olyan dolgok, amit nem lehet vagy legalábbis nem könnyű pénzen megvenni egy országokon át utazó, más kultúrájú, helyismerettel és nyelvismerettel nem rendelkező embernek (pl. közlekedési és jogi információk, egészségügyi ellátás).

Összességében a vita szinten minden szereplőnél felszínre került és egységesen a „szakmaiság”, a „küldetéstudat” és a „szolidaritás” hívószavakba csomagolva, de más fő mozgatórugók

szerepét is sugallva vagy megnevezve beszéltek nyíltan erről. A vita egyik fontos oka maga a versenyhelyzet volt: a különböző szervezetek gyakran kompetitív szituációként élték meg a segítői tevékenységet, és nemcsak az újak és régiek közötti versengésről, hanem az újakon és a régieken belül is tapasztalható volt mindez.

A vádak mögött valós jelenségek sora húzódhat meg mind az új amatőr, mind pedig régi professzionális szervezetek esetében. Az alapvetően amatőr önkéntesek szakmai kompetenciájának hiánya jogos felvetés lehet a régi civil és segélyszervezetek részéről, hiszen az új önkéntes csoportok a szervezetek épülésének klasszikus gyerekbetegség-tüneteit produkálták; ezt az önkéntesek maguk is elismerik. Ugyanakkor érdekes, hogy az új önkéntes csoportok is gyakran vádolták az adományozás és egyéb segélytechnikai tevékenységek esetén az eleve professzionálisnak gondolt régi nagy szervezeteket, konkrétan sorolva olyan tapasztalatokat, amelyeket a terepen láttak tőlük és amiket egyértelműen kontraproduktívnak találtak az adott helyzetben. Az új önkéntesek esetében a szakmai kompetencia hiánya, a mentorálás, szupervízió igénye és egyben a kiegészítés elkerülése sok önkéntesben is felmerült. Leginkább a jogi tudást igénylő területeken érezték a segítők, hogy szükségük lett volna biztosabb tudásra. Hiába kaptak segítséget egyes esetekben a szakmailag tapasztalt civil szervezetek munkatársaitól, sokszor a terepen nem terjedt megfelelően az információ vagy egymásnak ellentmondó instrukciókat adtak a menekülteknek az egyes segítői csoportok. Mindezt tovább nehezítette a napokon belül gyorsan változó jogi szabályozás és a kiszámíthatatlan joggyakorlat is.

Ami az amatőrizmusról illeti, ennek nagyon is reális az alapja annak ellenére, hogy az új szervezetekben sok „professzionális” segítő is volt, gyakran vezető szerepben (szociális munkások, egészségügyi dolgozók, tolmácsok stb.), akik a saját szakterületüknek megfelelő feladatokat láttak el. Az új szervezetekre gyakran ragasztott „amatőr” címke alapja azonban az, hogy az önkéntes szervezetek alapvetően laikus tagjaik szolidaritási igényére építve, sok esetben a semmiből alakultak a Facebookon, és tevékenységüket végig azon keresztül koordinálták, illetve azon keresztül szerezték be az adományait is. A szervezet a terepen, a történések közepette fejlődött. Az események azonban igen hektikusan alakultak, mind az érkező menekültek száma és ellátási igényeik, mind az adományok mennyisége és jellege, mind pedig a bevethető segítők számát tekintve. Mivel kiszámíthatatlan volt, hogy mi történik a menekültekkel, mikor érkeznek állami vagy nagyobb segélyszervezettől szervezettebb segítségnyújtás, az önkéntesek úgy érezték, hogy mindent meg kell tenniük a láthatóan elesett és segítségre szoruló menekültek érdekében.

„Úgy gondoltam az elején, ez nem tarthat majd sokáig így. Ezért aztán, amikor és amit csak lehetett, nagyon beleadtam.” (48 éves férfi, Szeged, egyetemi tanár)

Néhány önkéntes esetében megjelent a segítség motivációjának változása, amit leginkább a médiában megjelenő hírekkel lehet összefüggésbe hozni. Az egyik önkéntes így foglalta össze, hogyan változott meg hozzáállása a menekültekhez:

„Az első hullámnál 100%-ban tudtuk, hogy Szíriából, Afganisztánból érkeznek, de később már Pakisztánból és Indiából is sokan jöttek, ahol szerintem már nincs különösebb probléma, és akiknek szerintem nincs szükségük az én segítségemre, ők jobb lenne, ha hazamennének.” (20 éves nő, Szeged, egyéni önkéntes interjú).

Ez a segítői munkájára is hatással volt, inentől kezdve jobban figyelt arra, hogy inkább gyerekeknek és családoknak segítsen, mert úgy érezte, ők jobban rászorulnak erre. A segítsézt azonban nem hagyta abba.

A nagy segélyszervezeteket ért vádak lehetséges hátterét több tényező alakíthatta. A nyílt vád velük szemben az, hogy politikai értelemben elkötelezettek a kormánynak, és a menekültválság első felében (amikor még nem lehetett pontosan látni, hogy mennyire eszkalálódik a helyzet) szándékosan nem szálltak be a segítségbe a terepen, hanem a kormányzathoz, államhoz hasonlóan passzívak maradtak. A kormányzati befolyás vádját minden szervezet visszautasította, a passzivitás vádja ellen azonban csak néhány szervezet ellenkezett. Ez utóbbi kapcsán a vádat visszautasítók azt állították, hogy a válság aktuális nagyságrendjéhez és az érkezők rászorultságához képest megfelelő szinten jelen voltak a terepen ebben az időben is, de mindez – szándékosan vagy szándékolatlanul – alig látható módon történt (vagy mert szándékosan nem akartak publicitást, vagy mert elzárt területen, pl. menekülttáborban történt), azaz ők megfelelő mértékben kivették a részüket a feladatokból, csak az nem volt látványos.

A kormányzathoz való közeli kapcsolatot néhány tény valóban alátámasztja (az állami Karitatív Tanácsban való tagság; saját szociális intézmények fenntartása állami normatívából, mivel állami feladatot vállalnak át; bizonyos személyi átfedések; de leginkább a 2015. szeptemberben kapott nagy összegű, célzott állami támogatás és annak a néhány szervezetnek a megnevezése, amely ennek a támogatásnak a fejében a horvát határon a segítőmunkát el kellene végezze). Emellett a segélyszervezetek lassú és elégtelen reagálása mögött más tényezők is felfedezhetőek. Egyfelől ezeket a szervezeteket is váratlanul érthette a menekülthullám folyamatos növekedése és a helyzet eszkalálódása, azonban egy nagy szervezet szükségszerűen

lassabban reagál (mind a bevethető munkatársak és önkéntesek mozgósítása, mind az adománykészletek feltöltése és szállítása terén, mindezt szigorú elszámolás és könyvelés mellett), mint egy szabályok és keretek nélkül mozgó, jóval kisebb szervezet. Habár lehet ez a tényező valós is, mégis megkérdőjelezheti az, hogy ezek a nagy segélyszervezetek eleve ilyen esetekre is jöttek létre: hirtelen reagálású nagy létszámú segítő csapatokat és nagy volumenben adományokat kellene tudniuk mozgósítaniuk akár azonnal, nem várt humanitárius katasztrófahelyzet idején, földrajzilag akár nagy távolság átívelésével. Összességében csak néhány olyan segélyszervezet akadt, amely felvállalta, hogy eleinte túl lassan reagált, de ezt a fenti logisztikai okokkal magyarázták.

A kisebb régi NGO-k esetében az esetleges lassabb vagy elégtelen reagálás háttérben szintén logisztikai okok, illetve anyagi, likviditási nehézségek is állhatnak (ez utóbb különösen igaz lehet az eleve alulfinanszírozott, alaptevékenységét „békeidőben” is nehezen fenntartó, a fennmaradással folyamatosan küzdő kisebb szervezetek esetében). Ennek ellenére nagy különbségeket lehetett tapasztalni az egyes régi kisebb civil szervezetek között a menekültválságba való bevonódás mértékében: feltételezve, hogy eközben mindegyik szervezet ellátta alapfeladatát, felvetődik a kérdés, hogy a célcsoport iránt elvileg azonos szinten elkötelezett szervezetek tevékenysége és azok láthatósága közötti nagy különbség mire vezethető vissza.

Összességében felvetődik tehát a kérdés, hogy hol vannak a felelősségi és tevékenységi határok a többféle, egymástól nagyon eltérő célú, beágyazottságú szervezet, szektor között. Olyan alapvető kérdések merültek fel ezzel kapcsolatban a terepen, mint hogy mi alapján támasztanak igényeket, vagy egyes esetekben explicit módon vádolják egymást egyes szereplők azzal, hogy valamelyiküknek nem volt „elégéses” a részvétele egy ilyen extrém humanitárius helyzetben? Kinek a feladata, felelősségi köre lenne a segítség, kinek mennyit „kellene” beletennie, hol van a határ az „elégéses” és az „elégtelen”, az „etikos” és az „etikátlan”, a „szakmai” és a „szakmaiatlan” között? A résztvevők többsége egyfajta vegyes megoldást látna ideálisnak egy ilyen vészhelyzet kezelésében: ebben szerepe lenne az államnak és a civileknek egyaránt, és a civilek között a régi szervezetek mellett lehetne helye az új önkénteseknek is. Ugyanakkor, amíg a nagy segélyszervezetek jellemzően inkább csak koordináló szerepben látnák szívesen az államot, addig a kisebb civilek, főleg az új önkéntesek újfent kifejezték, hogy mind az állam, mind pedig a nagy segélyszervezeteknek jóval nagyobb részt kellene vállalnia.

5.3. Elköteleződés és tapasztalat: a menekültsegítők kapcsolata más hátrányos helyzetű, sérülékeny csoportokkal

Az előzőekben már felmerült, hogy mennyire voltak elkötelezettek és tapasztaltak a menekülteket segítő különböző típusú szervezetek és az önkéntes egyének. Mind az elkötelezettség, mind pedig a tapasztalat, professzionalizmus szempontjából érvényes proxy lehet annak megvizsgálása, hogy van-e korábról tapasztalatuk más, helyi hátrányos helyzetű, sérülékeny társadalmi csoportok segítségével kapcsolatban. A helyi rászorulókkal való kapcsolat azonban nemcsak a múltból és a jelenből nézve, a tapasztalat és a küldetéstudat fokmérőjeként releváns szempont, hanem a jövőre vonatkozóan is: vajon átcsatornázható-e az elkötelezettség, motiváció, és akár maguk az új önkéntes szervezetek is a menekültválság elvonulta után a hazai rászorulókat segítésébe, vagy ez a mozgalom csak a menekültekre vonatkozik és nincs folytatása?

Mivel a menekültválságban számos kisebb és nagyobb professzionális segélyszervezet és NGO vett részt, a válasz látszólag könnyű. Ezek a szervezetek, főként a kevésbé specializálódott nagy segélyszervezetek általában számos hátrányos helyzetű célcsoporttal dolgoznak, sok esetben kifejezetten menekültekkel és bevándorlókkal, akár menekülttáborokban, akár azokon kívül. Mind a menekültek, mind pedig más célcsoportjaik segítése terén évtizedes tapasztalatot halmoztak fel, professzionális működésük garanciája lehet az ellátás minőségére, elhivatottságuk pedig nem kérdéses. A kisebb civil szervezetekre is igaz lehet mindez még akkor is, ha több közülük nem olyan széles portfólióval dolgozik, mint a nagy segélyszervezetek, hanem néhány hátrányos helyzetű csoportra specializálódtak, de több esetben ez épp a menekültek, bevándorlók csoportja. Esetükben tehát az elköteleződés és a tapasztaltság más társadalmi csoportok felkarolására már csak múltjukra alapozva se lehet kérdéses, jövőjük pedig szintén egyértelműnek tűnik, hiszen a menekültválság után visszatérnek eredeti feladataikhoz, ami különböző hátrányos helyzetű csoportok támogatása.

Az új önkéntes csoportok alapvetően laikus, lelkes, elkötelezett „átlagemberekből” épültek fel, de épp a menekültválság célcsoportja és természete miatt nagyobb valószínűséggel találunk köztük szociálisan elkötelezetteket, köztük olyanokat is, akik mindezt főállásban, szakemberként is képviselik. Habár pontos statisztikák nem készültek az önkéntes szervezetek tagságáról, így nem ismerjük foglalkozási összetételüket sem, mégis sok példa alapján feltételezhető, hogy szociális szakemberek és rokon területeken dolgozók relatíve nagy számban jelennek meg köztük, több esetben a vezetőik között. Szakembereken azonban nemcsak a szociális munkásokat érthetjük ebben az esetben, hanem minden olyan szakembert, akinek

feladatköre megjelenhetett a menekültellátás során: szükség volt itt egészségügyi szakemberekre, pszichológusokra, pedagógusokra, tolmácsokra, logisztikusokra, de még szakácsokra is és az interjúkból és tereptapasztalatokból, résztvevő megfigyelésből úgy tűnik, hogy ezek a szakemberek jelen voltak az önkéntesek között, mégha egyes szakmákból hiány is volt (ritka nyelvek tolmácsai, egészségügyi szakemberek).

Van több példa arra is, hogy a valamilyen területen tapasztalt NGO-k átadják tudásukat az új önkéntes szervezetek tagjainak. Volt ilyen tudástranszfer jogi, logisztikai területen vagy szociális munka terén, de ezek a tapasztalat-megosztások nem mindig tervezetten történtek, sokszor ad hoc helyzetekben, spontán került rá sor vagy a résztvevők személyes kapcsolathálóján múlt egy-egy külső szakember vagy szervezet bevonása.

Az egyik legjellemzőbb szakmai szál a hajléktalan-ellátás területe: több szakember és szervezet is bevonódott az egyes önkéntes szervezetekbe vagy magába a menekültsegítésbe, akár a saját eredeti szervezetén keresztül, és maguk a hajléktalanszállók is bekapcsolódhattak az ellátásba ezeken a kulcsszemélyeken keresztül (pl. tisztálkodási lehetőség biztosításával).

A menekültek és más hátrányos helyzetű csoportok kapcsolatában a leggyakoribb kérdés a terepen az volt, hogy a menekültek számára gyűjtött adományból lehet-e osztani helyi szegényeknek, hajléktalanoknak. Gyakran alakult ki ugyanis olyan helyzet, hogy a menekültek számára kialakított osztási pontokon helyi hajléktalanok vagy más rászoruló is megjelentek és nem volt egyértelmű, hogy mit kell lépni ilyenkor például adományszűke esetén (amikor pl. az elkészült meleg étel mennyisége biztosan nem volt elég még a helyben várakozó menekülteknek se, nemhogy további embereknek, és a helyzet eleve konfliktussal fenyegetett). Ez a dilemma nem múlt el a menekültválság levonulása után sem, mert a nagyobb önkéntes szervezeteket ez a helyzet óriási adománytartalékokkal érte, mivel addigra már bejáratódott az adományozói kör, a szervezetek ismertek lettek, így az országon belülről és kívülről is nagy mennyiségben érkeztek az étel, ruha és egyéb adományok. A menekültválság magyarországi szakaszának relatíve hirtelen lett vége és nem volt biztos, hogy nem térnek-e vissza valamilyen útvonalon a menekültek, így az önkéntes szervezeteknek egyszerre kellett várakozó álláspontra helyezkedniük, a nagy mennyiségű adomány raktározási költségeit és feladatait állniuk és annak az egyre hangosabb elvárásnak megfelelniük, hogy az adományokból juttassanak a helyi rászorulóknak is. A fő dilemmája az önkéntes szervezeteknek az volt, hogy az adományokat a donorok címetten a menekülteknek szánták, de az adományozók nagy száma és sok esetben anonimitása, visszakövethetlensége miatt nem lehet őket megkérdezni arról, hogy felhasználható-e az adományuk más csoport részére is. Az egyes szervezetek ezt a dilemmát

különböző ritmusban, de hasonlóan oldották meg, és végül mindegyikük esetében sor került a hazai rászorulókat támogatására.

A konkrét adományokon túl a kevésbé kézzelfogható javak, azaz a szolidaritás, a motiváltság, a szimpátia terén is felmerül a kérdés: vonatkozik-e ez a hazai rászorulókat is (például hajléktalanokra, szegényekre, romákra) vagy csak a kissé egzotikus menekültekre? Átmenthető-e az önkéntes aktivitás ezekre a területekre is? Az interjúk egy észében kendőzetlenül elhangzik, habár a mindenkori „másikra” vonatkozóan, hogy a hazai szegények kevesebb szimpátiát élveznek, mégpedig több okból. Az egyik önkéntes csoport vezetője úgy fogalmazott, hogy mindenféle rászoruló támogatásánál felmerül az irigység:

„Mindegy, hogy kinek segítesz, valakinek az biztosan fájni fog”. (új önkéntes szervezet vezetője)

Egy már régebb óta működő egyházi civil szervezet vezetője egy másik aspektusra hívta fel a figyelmet:

„Szép kaland volt éjjel kimenni babakocsit vinni az M1-esre. (...) Más lett volna a helyzet, ha az derül ki, hogy mindenki itt akar maradni, és gondoskodni kell róluk, integrálni kell őket, nemcsak arról kell gondoskodni, hogy egy-két napig kapjanak enni, és sebeiket kötözzük be, aztán integetünk, amikor elmegy velük a vonat”. (Régi segélyszervezet vezetője)

Az elköteleződés és a közös értékek vagy azok megkérdőjeleződése mellett a mozgalom egyértelműen politikai mozgalommá is vált, akár akarta, akár nem. Egyes önkéntesek vagy csoportok ezt elhárították, mások tudatosan felvállalták és a középpontba helyezték a politikai üzenetet, de a politikai búvópatakként vagy erős sodrású folyóként végig beleszövődött a menekültsegítők tevékenységébe és külső-belső megítélésébe. A menekültsegítő szervezetek politikai vonatkozásait ezért egy külön alfejezet összegzi.

5.4. Politikai szerepvállalás vs. semlegesség

A politika mélyen keresztülszűrte a 2015. évi menekültválságot. A kormány nyílt, kommunikációs kampánnyal felerősített menekült- és bevándorló ellenességét a menekültekkel kapcsolatba kerülő állami szervek tevékenysége jellemzően jól tükrözte, még ha akadtak is ellenpéldák (például empatikus rendőrök). A menekültsegítő szervezetek kapcsán szintén már

a kezdetektől fogva kulcskérdés volt és korábbi fejezetekben is már szóba került, hogy tevékenységük milyen mértékben politikai motivációjú; mindez nemcsak az új önkéntesekre, hanem a nagy segélyszervezetekre és a többi régi civil szervezetre is igaz. A média kiemelt figyelmével zajló menekültválságban a politikai szempont még jobban felerősödött, szinte minden szereplő rákerült a politikai térképre, akár volt valamilyen mértékben politikai elköteleződése, akár nem. Ez az intenzív politikai légkör szinte minden, régi és új, kicsi és nagy menekültsegítő szervezetet megterhelt és belső vitákat generált.

A politikai elkötelezettséget és a pártpolitikai kötődést, mint tevékenységük lényegi motivációját – politikai semlegességét vagy apolitikusságát hangsúlyozva – szinte minden régi és új szervezet visszautasította, miközben nemcsak a média és a közbeszéd, hanem a szervezetek is elhelyezték egymást a politikai mezőben. Azonban önprezentációjában, nyilatkozataiban minden szervezet első helyre a humanitárius segítségnyújtás és a szolidaritás kifejezésének igényét tette, a politika minden esetben e mögé sorolódott, vagy teljesen kiszorult „hivatalos” motivációik közül.

Mindemellett lényegi különbség az egyes szervezettípusok között, hogy míg az új önkéntes csoportok, illetve tagjaik egy része felvállalta ellenzékiességét is egyéni motivációik között (de jellemzően inkább csak egyéni, nem pedig szervezeti szinten, néhány szervezet kivételével), addig a nagy segélyszervezetek és egyéb régi civil szervezetek konzekvensen kihangsúlyozták politikai semlegességüket, illetve függetlenségüket. A nagy segélyszervezetek eleinte visszafogott aktivitását, majd az önkéntes szervezetek térnyerése után jóval aktívabbá váló munkáját a menekültsegítésben egyaránt azok kormányközelségével hozta kapcsolatba az új civilek és a közbeszéd egy része, amit a korábban már említett nekik dedikált állami támogatással és a Karitatív Tanácsbeli tagságukkal egyaránt igazolni látták, de a politikai motivációjukra való utalást a nagy segélyszervezetek rendre visszautasították.

A politikai diskurzus jobboldalán a menekültválság egy olyan keretben tematizálódott, melynek alapját a migráció terrorizmussal való összekapcsolása és a muszlimellenes megszólalások jelentették, ami a lakosság menekültekkel kapcsolatos ellenségképének kialakítását segítette. A „nemzeti” oldalra a haza védelmének fontossága, míg a dichotómia „nemzetellenes” oldalára a menekülteken való segítség került (Hunyadi–Juhász–Zgut 2015). Ez magyarázhatja azt, hogy az állami szervekkel és pártokkal való konfliktusok mellett az önkéntesek arról számoltak be, hogy a helyi lakosság részéről folyamatos támadások érték őket, melyek nagyobb része verbális volt. Leggyakrabban „hazaárulóknak” vagy „menekültsimogatóknak” nevezték őket. Mindezt az az új jogszabályi környezet is erősítette, mely bizonyos esetekben a menekülteket segítőket

embercsempészéssel vagy emberkereskedelemmel vádolhatja. Ugyanakkor a politika nemcsak tematizálta és alakította a lakossági véleményeket, de másfelől meg reagált a meglévő lakossági igényekre is, amit a lakosság többségének alapvetően idegenellenes attitűdje jól mutat. (ld. 3.2.1. fejezet)

Az önkénteseket a közvélemény tehát elsősorban a már kialakított politikai diskurzusban helyezte el, melyben munkájuk a hivatalos állami állásfoglalással szemben értelmeződött, mintegy politikai aktivista státuszba helyeződtek, annak minden negatív konnotációjával együtt („Soros-ügynökök”, „hazaárulók”). A közvélemény egyértelműen egy homogén csoportként tekintett az önkéntesekre, az új szerepek pedig új identitásokkal ruházták fel a résztvevőket. A pártpolitikához való hozzáállás minden önkéntes szervezetben dilemmaként jelent meg, hiszen az egyes tagok eltérő politikai elkötelezettséggel és pártpreferenciákkal rendelkezettek, így eltérően álltak a pártok és politikusok segítségének elfogadásához is.

Az önkéntesek motivációs szerkezetében tehát a politika egy fontos elem volt, de vajon tényleg a legdominánsabb eleme vagy vannak más, szintén releváns motivációik. Tóth Fruzsina Márta tipológiája alapján az önkéntesek három fő narratíva mentén jelölték meg segítői motivációikat, és ebből az egyik a politikai, de mellette tisztán elkülöníthető a humanitárius segítség igényéből fakadó altruista és az érintettségén alapuló motiváció is. Ezek azonban inkább ideáltípusok, nem önmagukban, vegytisztán beazonosítható, hanem inkább a három elem valamilyen kombinációjában megjelenő motivációk. (Tóth–Kertész 2016)

Ugyanakkor a politika közvetettebb módon erős kapcsolatban állt a segítséssel. Feischmidt és Zakariás (2019) egyfajta dialektikus kapcsolatot tért fel a 2015. évi menekültsegítő mozgalom kapcsán a jótékonykodás és a politika között, és kétféle kapcsolatot azonosítottak köztük: egyrészt *a jótékonykodás politizálását*, ami közvélemény tudatosságának és felelősségvállalásának növekedését jelenti, amelyet a tényleges vagy szimbolikus jótékonykodási tevékenységek jelentenek, illetve *a politika jótékonykodását*, azaz a jótékonykodási aktivizmust, amely a menekültek támogatása révén a politikai állásfoglalás újszerű formájának tűnik.

5.5. Kooperáció és konfliktusok szervezeteken belül és különböző menekültsegítő aktorok között

Az eddigiekből is kiderült: az elvileg azonos céltól hajtott, elesett menekültek érdekében és rájuk hivatkozva tevékenykedő, szolidaritás által hajtott szervezetek és egyének között nem volt ritka a konfliktus, ugyanakkor a menekültválság mint kontextus eleve kooperációra kellene ösztönözze a szereplőket. A konfliktusok és kooperációk a különböző szereplők között felfoghatóak a bourdieu-i értelemben vett habitusok által szerveződött aktorok között a különböző tőkékért folyó versenyként is. Ennek egyik típusaként a kevésbé aktív, bár eleve menekültsegítésre (is) szakosodott hivatalos segítők részéről „könyörtelen habitusról” is lehet szó, mivel a potenciális célcsoport, azaz a szenvedők vagy segítségre szoruló menekültek hálózatához nem kapcsolódnak kvázi-terápiás kötéseket, azaz segítő tevékenységeket, és így nem a szenvedők érdekében, hanem a különböző társadalmi és szimbolikus tőkék megszerzéséért küzdenek, például az elismerésért vagy a lojalitásért (az állam vagy a kormányzat illetve a többségi társadalmi attitűd irányában). (Sik 2018) Az alábbiakban ennek szellemében a menekültsegítő szervezetek közötti kooperációk és konfliktusok megnyilvánulásai formáit, mechanizmusait és a mögöttes okokat, mintázatokat vizsgálom. Az új civil szervezetek, valamint a kisebb NGO-k és az egyéni önkéntesek esetében a kooperáció és a konfliktusok sok hasonlóságot mutatnak. A kooperáció főleg a tapasztalatcserére, esetleg feladatmegosztásra fókuszál, a konfliktusok pedig leginkább a versengésre és a túlhasználtságra vezethetők vissza.

A szervezeteken belüli konfliktusok alapvetően a kiszámíthatatlanul változó feltételekből adódtak: a menekültek száma, érkezésüknek dinamikája, összetétele, az adományok mennyisége és típusa, valamint a bevethető önkéntesek száma, kompetenciája, rendelkezésre állásuk ideje és helyszíne mind folyamatosan változott, sőt a jogi környezet is alakult. Az önkéntes szervezetek ezen felül folyamatos konfliktuskezelésben voltak épp amiatt, mert a menekültválság hívta őket életre, az események alatt dinamikusán nőttek és alakultak, így a szervezetfejlődés egyes fázisai a szokásosnál sokkal gyorsabban és azonnal a gyakorlatban zajlottak le. Egy ilyen folyamatban eleve szükségszerűek és gyakoriak a konfliktusok, de ezekre a fejlődés katalizátoraként is lehet tekinteni. Az egyes szervezetek közötti konfliktusok és együttműködések is részben a szervezet életciklusának jellegzetességeire vezethetők vissza.

Az azonos típusú szervezetek, azaz az új önkéntes szervezetek vagy a régi civilek között ugyanúgy jellemző volt a versengés, mint az eltérő szervezeti szintek között. Így például az

önkéntes szervezetek és a hagyományos segélyszervezetek közötti konfliktusok, amelyek mind makroszinten (a segítőtevékenység intenzitása és szakmaisága), mind mikroszinten (azonos helyszínen történő segítőtevékenység kapcsán) felmerültek.

A kooperáció természetesen főleg szervezeten belül volt jellemző, de számos esetben a szervezetek közötti együttműködésre is sor került. Az új önkéntes szervezetek gyakran kaptak segítséget a menekültek és bevándorlók kapcsán már tapasztalt régi civilektől, jogi tanácsadás vagy a szociális munka terén. A nagy segélyszervezetek illetve a kisebb régi NGO-k inkább a más nagy segélyszervezetekkel történő feladatmegosztás terén kooperáltak: specializációik mentén hagytak teret egymásnak.

Konfliktus és kooperáció személyes szinten leginkább az adott napi feladatok körül adódott. A kutatásba bevont egyéni önkéntesek jellemzően nem vezetők voltak, így a szervezet makroszintjére kevés rálátással rendelkeztek, emiatt a szervezetek közötti konfliktusokkal is kevésbé szembesültek. A nagyobb konfliktusokat a szervezeti hierarchia magasabb szintjein lévő vezetők és koordinátorok vállalták fel, míg az alacsonyabb szinteken dolgozó önkéntesek inkább kisebb összetűzésekről számoltak csak be, amik a rossz kommunikációból és a feszült helyzetből adódtak. A főbb problémák leginkább a szervezethez, valamint a felelősségi és feladatkörök specifikációjának alacsony fokából adódóan a terepen lévők és a gyakran háttérben dolgozó, fizikailag távol lévő, online kapcsolat révén kommunikáló adminisztratív csoportok tagjai között alakultak ki. Volt, aki szerint kaotikus állapotok uralkodtak a szervezetek között, de az egyéni segítők és a szervezetek között is:

„A magyarok szeretnek széthúzni, mielőtt összetartának, már széthúznak és most is ez történt, mielőtt bármi történt volna, már utálták egymást.” (30 éves nő, Szeged, egyéni önkéntes interjú).

Előfordult, hogy a tagok között a felelősségi hatáskörök tisztázatlansága, illetve a személyes bevonódás mértéke miatt akadt konfliktus, főleg a terepen dolgozók között:

„Nekem az egyik önkéntes társammal volt bajom, aki teljesen bepörgött és ott hisztériázott, mert őt annyira beszipantotta az aktuális helyzet, és úgy érezte, hogy azonnal ki kell elégíteni a felmerülő szükségleteket, és teljesen rástresszelt. Itt nagyon sokféle ember volt.” (38 éves nő, Budapest, egyéni önkéntes interjú)

A szervezeteken belüli, egyéni szintű konfliktusok kapcsán kiemelendő még a versengés és az önjelölt vezetők kérdésköre, akik nem feltétlenül tapasztalataik vagy tudásuk alapján lettek koordinátorok.

„Nem osztották ki a feladatokat, 7 ember megtartotta magának és hazaküldtek önkénteseket.” (52 éves nő, Budapest, egyéni önkéntes interjú)

Az adományok és az önkéntesek koordinálása több résztvevő szerint sem volt megfelelő, az ebből fakadó frusztráció eleinte visszafogottabban, később azonban nyíltabban, a Facebook-csoportok nyilvánosságán keresztül, akár nevesítve tört fel, és az ilyen esetek nagyban erodálták a csoportkohéziót, sőt végül sokak kizáráshoz vagy önkéntes kilépéséhez, vagy akár alcsoporthoz, a csoport átnevezéséhez is vezettek efféle helyzetek. A fáradtság és a túlhajszoltság, valamint az ehhez vezető kiégés is problémát jelentett, de ezt általában sikerült jól kezelni.

Az állami szféra terepen dolgozó képviselőivel való kapcsolat vegyes tapasztalatokat hozott. Míg például egyes helyszíneken az önkéntesek jó viszonyt alakítottak ki a rendőrséggel, hiszen az állami szervezeteknek szüksége volt az önkéntesek nyelvtudására, segítségére a menekültek ellátásában, addig a Volán vagy MÁV alkalmazottakkal nagyon sok konfliktus alakult ki a menekültek jelenléte miatt. Ugyanakkor érdekes feszültség, hogy míg a MÁV valójában profitált a kicsi és frissen alakult önkéntes szervezet munkájából: a Migration Aid információs hálózatának a MÁV is hasznát vette (mivel ezen keresztül pontosabban tudtak értesülni az állomásra érkező menekültek számáról), addig a MÁV szervezeti hierarchiájában dolgozók ezt a szervezeti előnyt nem észlelték, míg magasabb szinten már vegyesebb (pozitív és negatív is) volt a reakció az új önkéntesekre. A vidéki önkéntes csoportok általában izoláltak voltak, mert nem volt más önkéntes szervezet jelen a városban, de az egyes városok eltértek egymástól abban, hogy sikerült-e hatékony együttműködést kialakítani más távolabbi önkéntes szervezetekkel. A hagyományos szervezetekkel azonban a legtöbb terepen alapvetően konfliktusos volt a viszonyuk, a nagy segélyszervezetek és a nagy történelmi egyházak jelenlétét egyaránt hiányolták.

5.6. A média és a közösségi média szerepe

A média szerepe általában, de különösen a közösségi média szerepe meghatározó volt mind az önkéntes szervezetek létrejötté, mind működése, mind pedig az egész menekültválság társadalmi recepciója szempontjából.

Az önkéntes szervezetek élen jártak a közösségi média, elsősorban a Facebook használatában, amelynek számos alapvető jellemzője tökéletesen illeszkedett a menekültsegítő mozgalomhoz: könnyű csatlakozni és kilépni is, nagyon hatékony és gyors az információáramlás, bár bizonyos esetekben nehéz a visszakereshetősége, könnyű véleményt nyilvánítani akár több szinten (a likeolástól, a kommenteléstől és a megosztástól kezdve akár az önálló oldalak, csoportok létrehozásáig és a csoportok moderálásáig).

A könnyen kivitelezhető aktivitás sokak számára már a valódi aktivitás érzetét és elégedettségét kelti, így a klikkelés alapú társadalmi aktivitás, a clicktivism sokak számára kiválthatta az offline térben történő segítséget és biztosította a szükséges jóérzést. A klikkelés-alapú aktivitás (akár követi azt valódi, terepen történő tevékenység, akár nem) önmagában biztosítja a bevonódás és a csatlakozás, csoporttagság élményét, ezáltal identitást ad, így a Facebook-csoportok nemcsak technikai, logisztikai értelemben tekinthetők hatékonyak, de pszichológiai értelemben is.

A csoporttagság egyszerre növelhette és szűkíthette is a tagok által használt információforrásokat: növelhette, mivel a tagok folyamatosan megosztottak egymással a menekültválság szempontjából releváns cikkeket, online tartalmakat, illetve saját élményeket és tartalmakat. A csoportok figyelemmel kísérése azonban szűkíthette is a tagok információforrásainak körét a túlkínálaton keresztül: a folyamatosan záporozó cikkek, tartalmak, amelyeket a csoportjaikon keresztül láttak, kielégíthette az információigényüket és visszaszoríthatta az alternatív források igénybevételét, ami egyoldalú informálódáshoz, egyfajta buborékhatáshoz is vezethet.

Érdekes, ahogy az online és offline aktivitás egymásra épül a csoporttagok szintjén: a menekültsegítő csoportok esetében a tagság leggyakrabban az online csoportokhoz való aktivitással kezdődött és sokan mindvégig csak az online térben voltak aktívak, az offline terepen folyó munkában nem vettek részt. A másik típus az online csatlakozás után az offline térben is aktív terepmunkás, esetükben változó, hogy az online és offline aktivitásuk hogyan aránylik egymáshoz. Még egy típus létezik, de vélhetően – bár nem bizonyíthatóan – ez lehet a

legritkább, amikor az önkéntes a terepen csatlakozik a csoporthoz, majd vagy csatlakozik hozzá az online felületen is, vagy marad csak offline. A legjellemzőbb azonban az, amikor az első lépés az online csatlakozás, amit jellemzően valamilyen intenzitású online aktivitás is követ a likeolás, kommentelés, posztolás és megosztás formájában. Az online és offline ismerősi kör az aktívabbak és sok ismerőst gyűjtők körében egyre könnyebben össze is érhet, ugyanakkor a menekültsegítő csoportokban való tagság és aktivitás más, csoporton kívüli ismerősöket el is rettenthet, ami ismerősök törlésével vagy letiltásával is végződhet. Az önkéntes csoportokhoz való csatlakozás tehát növelheti és csökkentheti is az ismerősök számát és a már meglévő ismerősökkel való viszonyt (elsősorban a felek menekültekkel kapcsolatos attitűdje alapján).

Ahogy ez a példa is szemlélteti, a konfliktus ugyanannyira része volt az online (és offline) tevékenységnek, mint a kooperáció – de ez utóbbi alapvető jellemzője a közösségi médiának, hiszen alapvetően emberek összekötésére, és ennek révén akár kooperációra jött létre. A konfliktusok az egyének és a csoporton kívüli külső ismerőseik között ugyanúgy megjelenhettek (a csoporttagság és a menekültbarát attitűd révén), mint a csoporton belül, amely a kezdeti optimista hangvételhez képest az egész válság és annak összes kísérőjelenségének növekedésével egyre feszültebb és konfliktusosabb terep lett. A csoportokon belüli, gyakran csak az online térben lefolytatott konfliktusok számos esetben csoporttagok kizárásához vagy azok saját döntésén alapuló kilépésével végződtek, de nyilván sokakat elrémíszthettek a csoport falán látható konfliktusok és a bevonódás elkerülése érdekében visszafogták online aktivitásukat.

A közösségi média szerepe egyéni és csoportszinten külön is vizsgálható az aktivitás, hasznosság és dinamika szempontjából. A csoportok szempontjából a Facebooknak nagyon nagy szerepe volt a koordinációban, a legtöbb szervezet nem is tudott volna működni nélküle. A Facebook segítségével a csoport tagjai azonnal tudtak reagálni arra, hogy milyen adomány szükséges éppen, hol és milyen segítségre van szükség. Mindegyik önkéntes csatlakozott valamelyik nagyobb Facebook-csoporthoz, a legtöbben egyszerre több csoportnak is tagjai, követői voltak.

A Facebook tehát olyan hatékonyságot és flexibilitást biztosított a menekültsegítő csoportok működéséhez, amelyre maguk a csoportok se számíthattak a kezdetekkor, nemcsak azért, mert Magyarországon addig nem volt példa a Facebook ilyen mértékű használatára társadalmi aktivizmus terén, hanem mert a Facebook rugalmassága folyamatosan tágította a cselekvéshorizontot. Mindez egy olyan komplex, *online-offline hibrid működési modellhez* (Bernát, 2022) vezetett, amelyben a Facebook nélkül alapvetően offline vagy korlátozottabb

hatékonyaságú digitális eszközökkel (email listákkal, megosztott dokumentumokkal, csetprogramokkal stb.) végzett operatív tevékenység egy rész online térben és főként a Facebookon vagy ahhoz kapcsolódva alakult. Mindez nemcsak a tagságszervezés és mobilizáció, a csoport tevékenységének láthatósága és PR-ja valamint az alapvető információcsere mint a Facebook szokásos funkciói körét fedte le, hanem olyan alapvetően inkább offline szervezési, logisztikai, adománygyűjtési és adománykezelési, munkabeosztásokat érintő operatív feladatokat terelt át főleg a zárt, menedzsment funkciójú Facebook-csoportok körébe, amelyeket se nem így terveztek a csoportok vezetői, se nem egy tudatos stratégia mentén alakítottak ki, inkább csak éltek a Facebook adta flexibilitás és hatékonyság előnyeivel.

Tették mindezt annak ellenére, hogy a Facebook körül visszatérő aggályok merülnek fel főként az algoritmus transzparenciájának hiánya és az adatkezelés homályossága miatt, mindamellett, hogy számos alulról szerveződő, alternatív szubkultúrát (is) képviselő csoport eleve ódzkodik a techóriásoktól és általában a corporate világtól. Miért használnak mégis Facebookot nemcsak a menekültsegítő grassroots csoportok, de más hasonló alulról szerveződő, sokszor hely kezdeményezések? A Facebook versenytárs és alternatíva nélküli sok ilyen akció számára, ha egyszerre fontos nekik a láthatóság, az idegenek közti toborzás adott értékek mentén, adott célra, tevékenységre, lokációban stb., mindezt rugalmasan, hatékonyan és a lehető legnagyobb és legkevésbé költséges elérést biztosítva. Ezek az előnyök gyakran még azokat a csoportokat is meggyőzik a Facebook használatáról, amelyek akár politikai-ideológiai okból (pl. kapitalizmus, fogyasztásöszönzés, átláthatatlan adatkezelés stb.) nem tartják rokonszenvesnek a technológiai mammutcégeket, vagy konkrétan a Facebook nem transzparens működését, algoritmusának kiszámíthatatlanságát vagy rugalmasságának túlhajtásait (pl. túltoborzás, túlnőtt csoport) nem preferálnánk – ha lenne más valódi alternatíva. (Rossitto, 2021)

Ennek ellenére az online és offline tevékenységek rugalmasan, egymásra épülve, egymást erősítve jelentek meg a terepi és az online munkában. Ez a modell nagyban segítette az önkénteseket a folyton változó külső körülményekhez való adaptálódásban a hirtelen változó menekültlétszám, a kiszámíthatatlan adományutánpótlás vagy a hektikus, de semmiképp se barátságos jogi és politikai környezet kapcsán.

A Facebook tágan értelmezett szervezési, logisztikai és kommunikációs szerepe mellett egyértelmű még a politikai funkciója is. Az új önkéntes csoportok egy része inkább csak kis mértékben vállalta politikai (ellenzéki) motivációit, ennek ellenére egyértelmű, hogy az új önkéntes civilek a kormányzati politika ellensúlyának számítottak és magukat is ebbe a

szerepbe pozícionáltak. Hiába kommunikáltak azonban hatékonyabban az online térben, és főleg a közösségi médiában, mint a többi civil szervezet és számos egyéb aktor, média tartalomelemzések rámutatnak arra, hogy üzeneteik többsége a kormányzati üzenetek keretezésében jelent meg, így inkább reaktív, reagáló jellegű kommunikációjuk nem volt képes egy saját, független narratíva létrehozására és elterjesztésére. (Barta és Tóth, 2016; Bernáth és Messing, 2016) Dessewffy és Nagy (2015) az új Facebook-csoportok egyik fontos jellemzőjeként az “információs termosztát” hasonlatot hozzák, és konnektív cselekvésnek nevezik azt az új típusú kollektív cselekvést, amely a közösségi oldalakon alapul.

A közösségi média mellett főleg az online sajtó intenzív figyelme dokumentálta és akár alakította is az eseményeket, de a nyomtatott sajtó, valamint a hagyományos televízió- és rádiócsatornák tematikáját is uralta a menekültválság 2015. második felében, és mindennek a hatása elvitathatatlan. Ahogy a közösségi médiát, úgy az online (és valamelyest a nyomtatott) sajtót is az önkéntes szervezetek használták jobban. Hiába igyekezett a sajtómegjelenésre építve javítani reputációján néhány nagyobb régi szervezet, az igazán fontos online sajtócsatornák egy részébe alig sikerült bejutniuk, viszont a közszolgálati csatornákkal már jóval sikeresebbek voltak.

És végül bár csak említés szintjén, de foglalkozunk az egyéb kommunikációs eszközökkel is, amelyek szerepe tagadhatatlanul nagyon fontos volt a menekültválság folyamatában. Az internet egyre több tevékenységi területre kiterjedő befolyása nemcsak a menekültsegítő szervezeteket segítette, hanem magukat a menekülteket is. Olyan, mára már alapvetőnek számító online eszközöket, mint a térképes, navigációs alkalmazások és a számtalan üzenetmegosztási és telefonálási lehetőséget egyre több speciális, a menekülthelyzetre fejlesztett információs és segítő szolgáltatás egészítette ki, így a kommunikációs technológia szinte minden ága kivehette a részét a menekültválságból.

6. Az önkéntes grassroots szervezetek tevékenysége a menekültválság után

Az önkéntes grassroots szervezetek a magyarországi menekülthullám idején dedikáltan a menekültek ellátatlan igényeinek enyhítésére jöttek létre, különféle területeken alapvetően humanitárius segítség nyújtásával, így töltve be azt a szolidaritási vákuumot (Sik 2018), amelyet a kormányzati menekültellenes politika jelölt ki és amely ezáltal szélsőségesen korlátozta az állami és a hozzá kapcsolódó egyéb szervezetek, köztük a nagy segélyszervezetek tevékenységét. Saját maguk számára definiált küldetésük elvileg tehát véget ért vagy jelentősen lecsökkent a menekülthullám megszűnésével – és ez az elvi scenárió többé-kevésbé meg is valósult, habár az egyes szervezetek esetében jelentős különbségekkel. A magyar-szerb határ 2015. szeptemberi lezárásával a menekülthullám relatíve szabad áramlása és annak Budapesten keresztüli áthaladása lényegében megszűnt, így a nagyrészt budapesti önkéntesek és szervezeteik feladat nélkül maradtak és így hamar el is sorvadtak, de nem szűntek meg. Ez az időszak még egy intenzívebb menekülthullám esetén is vélhetően az új önkéntes szervezetek visszaszorulásához, elsorvadáshoz vezetett volna a nyári szabadságok, iskolai szünetek vége és az intenzív nyári segítőmunkában részt vett önkéntesek lelkesedésének csökkenése, sok esetben kiégése miatt, de ez a folyamat az állam hirtelen lépésével sokkal rövidebb idő alatt megtörtént. Az önkéntes szervezetek tevékenységének elsorvadása tehát nem valamiféle természetes kifutással vagy agóniával folyt le, hanem egy hirtelen adminisztratív döntés hatására. Ezáltal a menekültsegítő önkéntes csoportok a szolidaritás inadekvátságához, értelmi kiüresedésének állapotához (Sik 2018) jutottak el, amely ellen rövid ideig igyekeztek más földrajzi vagy célcsoportok felé orientálódva küzdeni, hogy fennmaradjon az önkéntes csoport és missziójukat folytathassák.

Maga a menekülthullám a magyar-szerb határra telepített kerítés és a migrációt erősen korlátozó jogszabályi változások után egy hónappal még továbbra is áthaladt Magyarországon, de már nem érintette olyan látványosan az országot, mint pár héttel korábban, amikor sok magyar számára személyes tapasztalattá is vált a főváros központi közterein vagy az útvonalukba eső nagyobb városok pályaudvarain várakozó-táborozó tömegeken keresztül. Habár 2015 szeptembere és októbere között több menedékkérőt regisztráltak a magyar hatóságok, mint azt megelőzően egész évben, a menekültek mégis szinte láthatatlanokká váltak az állam által szervezett és lebonyolított, határtól határig történő szállítással, és csak az utaztatás körüli feladatokban és segítségnyújtásban résztvevők (nagy segélyszervezetek, rendőrség, határőrség,

helyi vezetők) és nagyon korlátozott mértékben az érintett pár határmenti település lakossága volt közvetlen szemtanúja az eseményeknek. A szélesebb értelemben vett közvélemény ekkor már főként csak a médián keresztül értesült annak az egy hónapnak az eseményeiről, amely a horvát határtól az osztrák határig utaztatott menekültek fejezetével lezárta a magyarországi menekültválság lényegi részét 2015 októberének közepéig.

A hivatalos médiumok között azonban éles különbséget kell tenni a menekültválságot egyértelműen negatívan bemutató kormánypárti, ezen belül közmédia és az árnyaltabban illetve menekültpártian ábrázoló más médiumok között. (Bernáth – Messing 2016) Emellett viszont a menekültválság korábbi időszakát meghatározó közösségi média, ezen belül pedig dominánsan a Facebook szerepe olyan értelemben háttérbe szorult, hogy a korábbiakhoz képest nagy mértékben lecsökkentek a személyes, privát híradások a menekültek által érintett helyszínekről, mivel az önkéntes, „privát” menekültsegítők, azaz az új önkéntes csoportok tagjai csak elvétve jutottak szerephez ebben az utolsó egy hónapban a horvát határ mentén, és valamivel több, de a korábbiakhoz mérten jóval szűkebb szerepük volt a kilépő oldali, osztrák határ menti tevékenységben.

Az új önkéntesek visszaszorulásának részben természetes, földrajzi távolságbeli okai voltak: az aktív önkéntesek zöme budapesti illetve szegedi volt (mivel ezek voltak a menekültek átvonulásának központi helyszínei), vagy környező településeken élt, onnan járt be rendszeresen, akár napi szinten segíteni a főváros frekventált pontjaira és a szegedi pályaudvarra, de erre többszáz kilométeres távolságból már nem vállalkozhattak, főleg az épp véget érő nyári szünet idején. Csak nagyon kevés önkéntesnek volt lehetősége és elszántsága ahhoz, hogy a horvát vagy az osztrák határ mentén önkénteskedjen úgy, hogy nem a környéken él (mellettük voltak olyanok is az önkéntesek között ebben az időszakban, akik épp ezekben a határmenti régiókban éltek és onnan csatlakoztak a segítőkhez). Azok a távol élő önkéntesek, akik rá is szánták magukat erre a nagy lépésre, gyakran azzal szembesültek a horvát határ mentén, hogy a pár héttel korábban a kormány által külön erre a célra dedikált nagyszegű támogatásban részesített néhány nagy segélyszervezet vette át ezt a feladatot, ami egyben azt is célozta, hogy az új önkéntes csoportok részvételét és láthatóságát jelentősen visszaszorítsa. Az önkéntesek egy része ugyanis arról számolt be, hogy kifejezetten nem is engedték őket a horvát határ mentén tevékenykedni (pl. ételt osztani, orvosi segítséget vagy információt nyújtani), más új szervezeteket is képviselő önkéntesek viszont jelen voltak, de a korábbi létszámuk töredékével, sőt volt olyan új önkéntes szervezet is, amely nemcsak, hogy aktív lehetett, hanem

állítása szerint volt olyan időszak is, amikor az extratámogatás fejében jelenlévő nagy segélyszervezetek helyett dolgozott a horvát határ mentén.

Ugyanebben az időszakban az osztrák határ mentén már jóval gyengébb volt a kormányzati akarat a helyzet kontrollálására, így bár a kilépő határnál is jelen voltak a nagy segélyszervezetek, az önkéntes szervezeteket is engedték a helyszínen tevékenykedni. Az így kialakuló, gyakran kaotikus helyzetben egyértelműen reprezentációs szintérré alakult a hegyeshalmi határátkelő területe, ahol egy szűk térben a nagy segélyszervezetek és a kisebb önkéntes csoportok beszorultak egy olyan kis területre, ahol szinte kézzel foghatóvá vált a versengés a szervezetek között és felvonulási térré változtatta a nemrég még elhagyott határszakaszt, amely a schengeni határövezet részeként elvesztette korábbi funkcióját. A helyszínen felvonult túl sok szervezet túl sok adományt osztott, ebben minden szervezet egyetértett, egyfajta verseny alakult ki a nagy segélyszervezetek és az önkéntesek között, a végeredmény pedig túlsegélyezett menekültek és a körülményekből fakadóan a szokásosnál nagyobb szeméthalmok lettek (mivel a menekültek nem tudtak annyi adományt magukkal vinni, mint amennyit a versengő szervezetektől kaptak), mindez pedig a menekültellenes propaganda számára tökéletes médiaanyagot szolgáltatott.

A horvát-magyar határon elkészült kerítés 2016 októberének közepére lezárta a magyarországi menekültválság történetének intenzív, valóban tömeges szakaszát, és lényegében hermetikusan elzárta az országot a menekülthullám elől, amely így Szerbiából Magyarország helyett Horvátország és Szlovénia felé vette az irányt. A magyar önkéntes csoportok egy része követte a menekülteket ezt követően is, felgyülemllett adományaik és küldetéstudatuk hajtotta azt a jóval kisebb létszámú, de elszánt önkéntes csoportot, amely kitartóan kereste azokat a pontokat, ahol be tud kapcsolódni a menekültsegítésbe a balkáni útvonal érintett pontjain, Leszbosz (a Törökország felől érkező menekültek első uniós belüli érkeztetési pontja) partjaitól és Athén köztereitől Macedónián és Szerbián át egészen a horvát és szlovén ellátási helyszínéig. A magyar önkéntesek általában integrálódtak a helyi és az adott helyszínre már korábban érkezett külföldi önkéntes segítők közé, egyes helyszíneken pedig a nagy segélyszervezetekkel is kooperáció alakult ki, de a magyar önkéntesek szerepe mindenütt marginális, kiegészítő jellegű volt, már csak alacsony létszámuk okán is.

A magyar önkéntes szervezetek külföldi tevékenységei igen sokszínűek voltak: a tengeri mentéshez kapcsolódó feladatoktól a magyarországi tevékenységükhöz leginkább hasonlító utcai szociális munkán és alapellátáson, valamint a hivatalos, állam által irányított és nagy (nemzetközi) segélyszervezetek által lebonyolított segélymunkába való bekapcsolódáson át a megmarad magyar adományoknak egy éppen nagyon érintett külföldi helyszínre való

elszállításáig terjedt. Minden ilyen külföldi segítőtevékenység és a helyben dolgozó többi szervezettel való együttműködés azonban kis volumenű, néhány önkéntest és legfeljebb néhány hónapig tartó aktivitást jelentett, ami mögött finanszírozási és logisztikai nehézségek, illetve a bevethető önkéntesek alacsony száma áll. Ennek ellenére a magyar önkéntes szervezetek nem egyszer jelentősen investáltak is külföldi aktivitásba, például speciális eszközöket, vagy az önkéntesek helybeli tevékenységét és ellátását finanszírozták meg hazai adományokból. Az adománygyűjtést egy új önkéntes szervezet le akarta állítani, ám a jelenség útfüggő jellege miatt továbbra is nagy mennyiségben érkeztek hozzájuk tárgyi adományok, amiket nem tudtak visszautasítani. Velük ellentétben a szervezetek többsége tudatosan folytatta tevékenységét és ehhez kapcsolódóan az adománygyűjtést: egyfelől nem lehetett tudni, hogy valamilyen módon nem lesz-e folytatása a magyarországi menekülthullámnak, másfelől a még Magyarországon maradt menekültek számára és a külföldi segítőtevékenységük érdekében is szükségük volt az adományokra. Ugyanakkor az adományokat nemcsak a menekülteknek, hanem a hazai rászorulóknak is szánta a szervezetek többsége a menekülthullám elvonulása után.

A Magyarországon élő menedékkérők és menekültek támogatása maradt az egyik prioritása az önkéntes szervezeteknek a határok lezárása után. A menekültsegítő önkéntes szervezetek identitása számára kulcsfontosságú volt ez a tevékenység annak ellenére, hogy más előzmények után ilyen kisszámú és sporadikusan érkező rászorulók esetében valószínűleg nem valósult volna meg hasonló aktivitás. Egyes szervezetek esetében volt lehetőség menekülttáborokban, később a tranzitónában várakozó menedékkérők segélyezésére a megmaradt és újonnan gyűjtött adományokból, és szintén néhány szervezet segítette a már letelepedett, elismert menekülteket, illetve a 2016 közepén újra kissé felerősödő menekülthullám kapcsán a szerb határ környékén és egyes budapesti helyszíneken is újraindult az utcai szociális munka, elsősorban az ételosztás, de ez csak rövidebb ideig és nagyságrendekkel kevesebb menedékkérőt ért el, mint egy évvel korábban.

A menekülthullám elvonulása után az önkéntes szervezetek (vagy legalábbis egy részük) további tevékenységének másik célcsoportja a hazai rászorulók támogatása lett. Ennek a prioritásnak több oka volt: részben a menekültáradat hirtelen elapadása után megmaradt nagy mennyiségű adomány felhasználásának kézenfekvő módja volt a helyi szegényeknek történő adományozás, részben már a menekülthullám idején is magától értetődő és sok önkéntes által kívánatosnak ítélt cél volt a segítő szándék átcsatornázása a hazai szegények és rászorulók felé, részben pedig ez biztosította az önkéntes szervezetek fennmaradását és tevékenységének értelmes céllal való megtöltését. Habár látszólag az új önkéntes menekültsegítő szervezetek

számára a lehető legtermészetesebb és leglogikusabb következő lépés a helyi rászorulókat támogatása volt, ez nem minden szervezet esetében volt ilyen magától értetődő: a helyi szegényeknek történő adományozás elleni fő érv az volt, hogy ezeket az adományokat dedikáltan a menekülteknek szánták az adományozók és hogy az önkéntesek is ezt az ügyet szerették volna szolgálni. Az elutasítás mögött vélhetően nem a hazai rászorulókat explicit elutasítása állt, hanem vagy az eredeti misszióhoz, a menekültsegítéshez való ragaszkodás, vagy a hazai rászorulókat segítése, mint feladat nagysága és lehetetlensége, ami nagyságrendileg és időtávjában is egy teljesen más vállalás, mint a rövid távú és csak bizonyos feladatkörökre és mélységre szorítkozó menekültsegítés volt.

Több szervezet tagsága és vezetése körében a hazai segízésre való átállás olyan konfliktusforrás lett, ami több esetben kisebb csoportok kiszakadásához vezetett. Csak egy nagyobb önkéntes szervezet mondta ki ugyanis explicit módon a határok lezárása után, hogy az ő küldetésük itt véget ért és a megmaradt adományok kiosztása után a csoport hamarosan befejezi tevékenységét, a hazai segízésre pedig a szervezettől függetlenül folytathatják munkájukat. (Ugyanakkor a befejezés még ennek a szervezetnek sem sikerült: olyan mennyiségben gyűlt fel adományuk, hogy azok intenzív hazai és külföldi kiosztása ellenére sem sikerült még másfél évvel a határlezárás és a bejelentés után sem végezni, részben azért is, mert időközben kérés nélkül is további adományok tömegeit juttatták el a relatív ismertté vált szervezetnek mind magyar, mind külföldi donorok, amiket a szervezet etikai okokból nem akart visszautasítani.) Végül több olyan kis csoport vált ki a nagyobb önkéntes szervezetekből, amelyek a hazai szegények illetve jellemzően a Budapesten letelepedett rászoruló menekült családok támogatását kezdték el a menekülthullám után, de van olyan nagy szervezet is, amely ezt az utat választotta. Más nagyobb önkéntes szervezet viszont elzárkózott a hazai segéymunkától, mivel minden energiáját eredeti céljának, a menekültek ellátásának kívánja szentelni, országhatáron belül és kívül egyaránt.

Voltak olyan kisebb önkéntes csoportok is, amelyek egy-egy kevésbé központi helyszínen jöttek létre, a többi csoporthoz képest jóval alacsonyabb létszámmal és szűkebb feladatkörrel, jellemzően egy-egy útba eső város pályaudvarán az átszálló, áthaladó menekültek tájékoztatását és alapellátását végezve. Ezek a szervezetek a menekültválság elmúlásával megszűntek, tagjaik legfeljebb informális kapcsolatot tartanak, újabb missziót nem vállaltak (vagy ezt nem tették explicité az eredeti információs csatornáikon).

Még egy típusú utóélet jellemző a nemzetközi példákból, a magyar önkéntesek esetében azonban igen ritka: az egyéni önkéntes karrier nemzetközi szinten való folytatása. Egy-egy

magyar önkéntes csoportból kiszakadt egyéni történetet ismerünk, akik a menekültválság gócpontjaiba, jellemzően valamely görög vagy macedón helyszínre utaztak és valamelyik nemzetközi önkéntes szervezethez csatlakoztak rövidebb-hosszabb időre. Ezt a típust egy új terminussal „*volunteer tourism*”-nak vagy *voluntourism*-nak is hívják, ami olyan értelemben leegyszerűsítő fogalom, hogy a nemzetközi szervezeteknél önkénteskedést vállaló egyének nagyban eltérhetnek a tekintetben, hogy számukra milyen mértékben valódi önkéntes munka és milyen mértékben egyéni „élvezet”, turizmus a tevékenység célja. Egyetlen extrém magyar példa akad ebben a típusban: az egyik új önkéntes szervezet amúgy éppen munkanélküli tagja saját egyéni Facebook-oldalt indított abból a célból, hogy nemzetközi önkénteskedéseinek anyagi fedezetét megteremtse.

Néhány eseten kívül azonban úgy tűnik, hogy a magyarországi új önkéntes szervezetek tagjai nem váltak nemzetközi önkéntessé vagy önkéntes-turistává a menekültválságot követően, hanem többségük (időlegesen vagy véglegesen) inkább lezárta az intenzív önkéntes tevékenységét, egy kisebb részük pedig hazai rászorulóknak segítségével folytatta, egy egészen kicsi csoportjuk pedig továbbra is menekültsegítésben önkénteskedik, határainkon belül vagy kívül.

A 2022 februárjában kitört ukrajnai háború és az azt követő menekültválság azonban új, nem várt fordulatot hozott: mind a még (takaréklángon) működő önkéntesszervezet (Migration Aid, amely időközben felvette a Segítők Egyesület nevet), mind pedig új grassroots, alulról építkező, gyakran még névvel és semmilyen platformmal sem rendelkező szervezetek, illetve önkéntes segítő és adományozó egyének laza hálózatai nagyon aktívan vettek részt a menekültek fogadásában, ellátásában.

Előbbi, a Migration Aid minden korábbinál szervezettebben és tudatosabban, az eseményekre gyorsan reagálva és a más szervezetek által el nem látott hiányterületekre fókuszálva, több ezer önkéntest az online-offline hibrid működésmódot megtartva szervezetten építette ki szolgáltatásait, teljesen civil (magánemberi, céges és nemzetközi szervezetektől származó) adományokból, magyar állami támogatás nélkül. A rövidtávú szállásközvetítés (civil, hétköznapi emberek felajánlásaiból) és ehhez kapcsolódó személyfuvarozás volt az első tevékenység a Nyugati, majd a Keleti pályaudvarról indulva, majd az állam által megnyitott teljeskörű szolgáltatást nyújtani tervezett BOK-csarnokba való áttelepülés után is folytatta ezt a tevékenységét, de időközben saját rövid- és középtávú menekültszállókat nyitott (Budapesten és Győrben), amelyhez nagy mennyiségű természetbeni (tárgybeli) és pénzádományt gyűjtött és használt fel és amelyhez személy- és áru fuvarozás is kapcsolódott (ezen belül saját rendszeres buszjáráttal Bécsbe a továbbutazóknak), emellett a hosszútávon maradni

szándékozónak hosszútávú lakhatást segítő, egyénre szabott mentorálást nyújtott, illetve egy oktatással egybekötött nappali gyermekellátást (és nyári táboroztatást) is felépített.

A kisebb, jellemzően újonnan alakult önkéntes szervezetek a 2015-ös válsághoz hasonlóan jellemzően alapvető adományok (étel, higiéniai cikkek, ruhák) gyűjtésével és osztásával foglalkoztak, de a 2022-es válság egyéb jellemzőire is reagáltak, pl. a nagyszámú gyerekek a továbbutazás előtti várakozás idejére játszósarkot alakítottak ki vagy a nagyszámú háziállat egészségügyi és adminisztratív teendőiben nyújtottak segítséget.

Ezek a civil kezdeményezések tevékenységportfóliójukban ötvözik a korábbi, 2015. évi menekültválság tranzitjellegéből fakadó gyors, átmeneti segítséget nyújtó tevékenységeit (ételadományok, információ, továbbutazásbeli segítség) és új elemként, a közép- és hosszabb távon maradók számára az átmeneti vagy hosszútávú szállás, oktatás, egészségügy, okiratok intézése, munkakeresés és egyéb integrációs területeken is kínálnak segítséget, de ugyanúgy az állam és a nagyobb segélyszervezetek és NGO-k által hagyott űrt betöltve, mint 2015-ben.

A 2022-es ukrajnai menekültválság a disszertáció befejezésekor még zajlik, így ezzel kapcsolatos elemzésekre később kerülhet sor.⁴⁷

⁴⁷ A disszertáció véglegesítéséig, 2022. 02. 27. és június 20. között 13 önkéntessel és 3 civil szervezeti vezetővel készült eddig interjú, ami kb. 150 órányi önkéntes munka keretében végzett résztvevő megfigyeléssel együtt alapozza meg a további empirikus munkát.

7. Konklúzió, új elemek és további kutatási irányok

7.1. Konklúzió

A 2015. évi menekültválság magyarországi megjelenése és lefolyása több szempontból meglepő és egyben új helyzetet jelentett: az országon átvonuló migrációs hullám nagysága, intenzitása és kiszámíthatatlansága mindenki számára kihívásokat jelentett. A kormányzat már korábban előkészített menekült- és migrációellenes retorikája ekkorra felerősödött és csúcsra járt, és ezt a szemléletet lényegében követték a különböző állami szervek és a kormányt kihangosító közmédia is. Az amúgy inkább idegenellenességgel jellemezhető, alapvetően bizalom és társadalmi tőke hiányos, a másságot kevésbé elfogadó társadalom számára meglepő és megértendő jelenség volt a menekültválság, a migrációs útvonal mentén élők számára közvetlen tapasztalatot jelentett, a kormányzat számára pedig egyszerre pozitívan kiaknázható kommunikációs alapanyag, egyben azonban az államra és így a kormányzatra háruló, korábban nem tapasztalt, de kezelendő feladat is volt ez az esemény, miközben arra is figyelni kellett, hogy a helyzet ne eszkalálódjon káosszá, elsősorban politikai konzekvenciái miatt.

Az állam és a nagy segélyszervezetek kezdeti inaktivitása miatt ugyanis az egyre nagyobb számú áthaladó menekült egyre látványosabbá vált az ország vasútállomásain és közterein, és egyre nyilvánvalóbbá vált az is, hogy valamilyen mértékben egy részüknek segítségre lenne szüksége. Ezt a hiátust, amit szolidaritási vákuumként (Sik 2018) ragadhatunk meg, érezték meg egymástól függetlenül olyan emberek, akik eleinte egyénileg, majd hamarosan Facebook-csoportokba szerveződve immár önkéntesek alkotta grassroots szervezetként kezdtek alapvető területeken segítséget nyújtani: ételt, ruhát, higiéniai eszközöket osztottak, egészségügyi segítséget és információt nyújtottak az átutazóknak. A menekültsegítő önkéntes csoportok a Facebookon szerveződtek, tevékenységüket egész végig Facebook-csoportjaikon keresztül (és egyéb online eszközök segítségével) koordinálták. A közösségi média Magyarországon eddig még nem tapasztalt mértékben mutatta meg ezt az arcát és a benne rejlő potenciált. Emellett a média más elemeit, főleg az online sajtót és a televíziókat is erőteljesen bevonó, kommunikációjukban is tudatos szervezetek rámutattak az online média már eddig is ismert befolyására.

A 2015. nyári–őszi események és az új önkéntesek felbukkanása számos tanulsággal szolgál a magyarországi civil aktivitás terén: megmutatta, hogyan lehet tisztán önkéntes alapon,

szervezeti előzmény és állami támogatás nélkül tömeges méretben karitatív munkát végezni egy bizonyos ideig úgy, hogy az események közben épül maga a szervezet, annak minden infrastrukturális elemével, szabályrendszerével, etikai normájával és persze minden hibájával, nehézségével együtt. Megmutatta továbbá, hogyan lehet főleg amatőrök elkötelezettségére alapozva (de tapasztalt szakembereket is a soraikban tudva) hatékonyan segíteni; és végül megmutatta azt is, hogy csak önkéntesek munkaerejére, valamint civilek és cégek adományaira alapozva, hogyan helyettesíthetők (ha csak ideiglenesen is) az erre hivatott professzionális segítség-szervezetek és állami intézmények és azok forrásai. Végül az is kiderült, hogy amikor a kormányzat relatíve hirtelen és igen hatékony jogi és fizikai határozat alkalmazva elzárta Magyarországot a menekültútvonaltól, az a szolidaritás inadekvátságához és így értelmi kiüresedéséhez vezetett (Sik 2018), így működésük okafogyottá, szükségtelessé vált. Ez ellen egyes önkéntes csoportok rövidebb ideig tudtak tenni azáltal, hogy külföldi terepeken segítettek továbbra is a menekülteknek, vagy hazai rászorulókat felé fordultak, de mindkét esetben ezek csak átmeneti megoldásnak bizonyultak és vagy végleg megszűntek ezek a csoportok, vagy csak nagyon alacsony intenzitással működtek tovább pár évvel később.

A dolgozat fő kérdésére azonban még így se egyértelmű a válasz: mi lehet tehát az oka annak, hogy a menekültek érdekében egy önkéntes mozgalom bukkant fel hirtelen, megmozgatva hétköznapi emberek ezreit, miközben a magyar társadalom kevésbé tűnik aktívnak és szolidárisnak, ha hazai rászorulókról van szó?

Egyfelől nem lehetünk abban biztosak, hogy országszerte összességében kevesebben támogatnak valamilyen formában rászorulókat, mint a menekültválság idején megmozdultak száma, de ez utóbbi időben és térben sokkal koncentráltabban és látványosabban jelent meg.

Másfelől azonban egyértelmű, hogy a menekültek segítése a 2015. évi kontextusban nagyságrendekkel könnyebb vállalkás volt rövid távú és felületes jellege, illetve alacsony belépési küszöbe miatt, mint a hazai rászorulókat folyamatos segítése a jóval összetettebb integrációs folyamatban. Az átutazó, és emiatt csak pár napig itt tartózkodó menekültek segítése nem igényel olyan hosszú távon megtérülő befektetést, hiszen sokkal kisebb befektetéssel és gyorsabban, pl. élelemmel, ruhával és a továbbutazás lehetőségével már el lehet érni ebben a lokális helyzetben az elégedettséget és a sikerélményt, míg mindez a hazai szegények vonatkozásában jóval távolabbi sikerrel kecsegtet csak, ha egyáltalán.

És nem utolsó sorban: a menekültek segítése sokak számára üzenet volt a kormányzat és a menekülteket elutasítók számára, azaz tágran értelmezve politikai cselekedetként is interpretálható. Emellett a közösségi média hatékony és innovatív használata olyan technikai,

gyakorlati segítséget jelentett a mozgalom és a csoportok kezében, amire korábban Magyarországon társadalmi aktivizmus esetében még nem volt példa. Mindez pedig egy hibrid, online-offline működési módot hozott létre a Facebook és egyéb digitális eszközök és az offline, terepi segítség iteratív, gyors reagálású, egymásra épülő munkaszervezésében, ami teljesen egyedi modell a magyarországi humanitárius segítségnyújtások történetében. (Bernát 2022).

A menekültsegítés folyamán számos további kérdés felmerült mind az új önkéntes szervezetek, mind pedig a régebb óta működő kisebb-nagyobb civil szervezetek és segélyszervezetek szempontjából, amelyek eseti válaszokat vagy csak további dilemmákat hagytak maguk után. Felmerül például a humanitárius segítségnyújtás, a szolidaritás motiválta cselekvés és a törvényesség összeütközésének kérdése: mi a helyes és mi a járható út, ha a jogi környezet bizonytalan, képlékeny vagy akár explicit ellentétes a lelkiismeret által diktált szolidaritás kifejezésével. Felmerül továbbá a belső motivációból végzett, de alapvetően amatőr segélymunka és a „hivatalos”, professzionális, de intenzitását tekintve megkérdőjelezhető feladatellátás keretében történő segítségnyújtás kapcsán, hogy kinek meddig tart a felelősségi köre, kitől mi várható el, mikor túl kevés vagy éppen túl sok az adott szervezet aktivitása. Felmerül továbbá, hogy pusztán egy ellenzéki mozgalom vagy valódi segítősándék áll az önkéntesek tevékenysége mögött, és ha utóbbi, akkor a migrációs hullám által felszínre került civil szolidaritás alapján tudatos építkezéssel születhet-e a hazai rászorulókat segítő aktívabb, újabb civil megmozdulás, vagy a 2015. évi önkéntes mozgalom során megmutatkozó összefogás csak egy átvonuló, nem letelepedő népesség esetében működik, amikor csak pár napig kell ellátni a rászorulókat, nem pedig hosszabb távon segíteni az integrációjukat.

Ez az elemzés a magyar szociológiai kutatásokhoz több témán keresztül kíván hozzájárulni és további kutatásokhoz munícióként vagy kiindulópontként szolgálni. A vizsgálat fő kérdésköre egy inaktív, bezárkózó országban hirtelen megjelenő és felnövő szolidaritási mozgalomhoz kötődik, így a *mozgalomkutatás*, azon belül a szolidaritási alapú társadalmi mozgalmak vizsgálata egy közelmúltbeli releváns példa feldolgozásával és a magyar társadalmi és politikai kontextusban való elhelyezésével járul hozzá. A *migráció és menekültek* kutatása iránt érdeklődők mellett a *tágabb értelemben vett hátrányos helyzetű, sérülékeny társadalmi csoportoknak* nyújtott segítség témájában is új példával gazdagíthatja a jelen kutatás a magyarországi társadalomkutatás ezen szegmensét, ami az aktuális társadalmi ügyek, például a koronavírusjárvány társadalmi hatásait érintő segítőtévékenységek és mozgalmak vizsgálatához is hasznosítható lehet. Szintén tágabb értelemben, de a társadalmi kohézió,

szolidaritás, civil társadalmak vizsgálatai számára is szolgálhat újdonsággal vagy továbbgondolásra érdemes alapanyagként a jelen disszertáció.

7.2. Új eredmények és a menekültsegítő mozgalom által felszínre hozott innovációk

A kutatás áttekintette egy konkrét szolidaritásalapú mozgalom születését, életét és elgyengülését, összehasonlítva más, „hivatalos” civil szervezetek tevékenységével, mindezt a téma szempontjából releváns társadalmi-politikai kontextuson keresztül. A menekültsegítő szolidaritási mozgalom úttörő szerepe vagy újszerű megoldásai, működési logikája új kutatási eredményeket, illetve innovációkat vagy nem megszokott elemeket hozott felszínre.

Az újdonságok megértéséhez előbb ki kell emelni azt az egyedi, korábban nem tapasztalt társadalmi-politikai-jogi kontextust, amely nélkül ez a mozgalom ilyen formában valószínűleg nem valósult volna meg. Az állam elutasító, kifejezetten ellenséges hozzáállása, amely egy mindent beterítő propagandakampányban és szélsőséges jogi és szakpolitikai eszközök alkalmazásában, valamint a békeidőben is vele szövetséges civil (vagy kvázi-civil?) aktorok saját vállalt missziójuk korlátozásában és extra finanszírozásában öltött testet, olyan alapot, egyfajta szolidaritási vákuumot teremtett, ami kikényszerítette másfajta válaszok, cselekedetek felszínre kerülését. Az állam szándékolt tehetetlenségével és ellenséges politikájával így teljesen tudatosan és nyíltan a szolidaritás elvi és gyakorlati kifejezése helyett az elnyomást választotta. Paradox módon tehát a represszív államnak köszönhető a civil szolidaritás feléledése egy eleve szolidaritáshiányos kontextusban 2015-ben Magyarországon.

Az alábbiakban összegzem a kutatásom által felszínre került új eredményeket:

- *A menekültsegítő civil szerveződések új tipizálása, ezen belül az önkéntes, nem regisztrált, alulról építkező (grassroots) csoportok markáns elkülönítése* egy korábban kevésbé vizsgált civil aktivitási formát helyez fókuszba. A civil szektor ilyen módon való tágabb értelmezése és a grassroots, önkéntes csoportokkal kiegészített modellje eszközt adhat a menekültsegítő vagy más társadalmi, humanitárius célú civil mozgalmak feltérképezéséhez és megértéséhez, illetve ahhoz is, hogy egy következő krízishelyzetben ezek a civil aktorok milyen módon tudnak együttműködni vagy milyen típusú konfliktusok várhatóak köztük, így javítva az – ideális esetben – közös, egymásra épülő segítőmunka kialakítását.

- *Az új grassroots önkéntes csoportok* adaptívabbak, rugalmasabbak, jóval kockázatvállalóbbak és vállalják a versenyt szemben a hagyományos, regisztrált NGO-kkal, aminek több eredője van: a valódi függetlenségük, az újszülöttek tiszta lapja és korábbi történetük hiánya, ami nem köti meg őket a szabad „mozgásban” és ami miatt nincs (annyi) veszténivalójuk, mint a már évtizedek óta működő, hosszú történettel és múlttal, beágyazottsággal, más aktorok és gyakran a politika felé kiépült elvi és gyakorlati kötelékekkel rendelkező régebbi civil szervezeteknek. Emellett az önkéntescsoportok lapos szervezeti struktúrája – minden hátrányával együtt – versenyelőnyt jelent a gyorsabb és rugalmasabb reakciókra egy folyton változó krízishelyzetben szemben a kiépült szervezeti struktúrával és fizetett munkavállalókkal lassabb és kockázatkerülő reakciókat vállaló civil szervezetekkel szemben. Emellett az önkéntesek felvállalják amatőrségüket, adottságként veszik és nem szégyenkeznek miatta, miközben gyors tanulással, adaptációval és adott esetben más, professzionális civil szervezetekkel való kooperáció révén kompenzálják hiányaikat. Ezzel szemben a már régóta működő szervezetek tevékenységét egyszerre segíti és köti profizmusuk és kiérlelt eljárásaik, amire jogosan büszkék és amit jogosan védenek, de ami korlátozhatja a krízishelyzetekben létfontosságú rugalmasságot és adaptációs készséget.
- *Az önkéntesek motivációs szerkezetében* a szakirodalmi példák mellett azonosítottunk egy nem gyakran említett, habár igencsak magától értetődő új motivációt, a humanitárius segítségnyújtást mint szolidaritás alapú altruista jellegű motivációt, ami önmagában is releváns driver. A szakirodalom illetve korábbi kutatások általában, különösen a magyarországi menekültsegítő mozgalmat elemző korai munkák az önkéntesek esetében jellemzően politikai motivációkat vagy identitással, társadalmi integrációval, elismeréssel illetve a személyes értékekkel hozták összefüggésbe a segítőtévékenységben való részvételüket, holott a jelen kutatás empirikus anyaga alapján az egyik leginkább meghatározó motiváció önmagában a szolidaritási célú altruizmus volt, ami kiegészülhetett más (politikai, társadalmi elismerés, integráció, egyéni értékek és meggyőződés stb.) motivációkkal is. (Bernát – Kertész – Tóth 2016a) Mindez részben magyarázatot adhat arra is, hogy egy dominánsan altruista, segítő szándékú motivációjú önkéntesek miért mozdultak meg tömegesen egy egyértelmű politikai és társadalmi ellenszélben.
- *A szolidaritási gazdaság (solidarity economy)* és ezen keresztül a közösségi vagy kollaboratív gazdaság / cselekvés (relatív új) diszciplínáján belül nemcsak az alulról szerveződő menekültsegítő szervezetek tevékenysége, hanem más, hasonló szolidaritás

alapú humanitárius grassroots tevékenységek (pl. a koronavírusjárvány körüli segítőtevékenységek) is új értelmezési keretet kaphatnak. Ezen grassroots szervezetek identitásában és tevékenységében is a szolidaritás az alapköve egy olyan együttműködésen alapuló, tág értelemben vett gazdasági gyakorlatnak, mely a gondoskodás, gondozás körül épül fel és amely részben immateriális vagy nem monetáris erőforrások mozgósításával, köztük önkéntes munkával valósul meg. Emellett az együttműködés, a kölcsönösség általában és a segítségnyújtás terén, a megosztás, továbbá az altruizmus, ajándékozás, donáció, materiális vagy immateriális formában egyaránt a szolidaritási gazdaság része és ezeket mind nemcsak megtalálhatóak, de egymásra épülve működtetik is a szolidaritás alapú menekültsegítő vagy épp koronavírus idején segítő önkéntes egyéneket és csoportokat. (Travlou-Bernát, 2022).

- *A közösségi média* és azon belül is kifejezetten a Facebook – kritikai recepciója ellenére is (Rossito, Bernát et al 2021) – radikális szerepet töltött be a menekültsegítő csoportok életében és sikerében. Az alapvetően offline működési móddal azonosított terepi humanitárius segítőtevékenység, amely lényegében egyfajta utcai szociális munka, a Facebook segítségével egy *online-offline hibrid működési móddal* jelentősen növelte nemcsak elérésüket, tagságukat, láthatóságukat (azaz a Facebooktól megszokott funkciókat), de az alaptevékenységük, a terepi segítség hatékonyságát és rugalmasságát mennyiségi és minőségi értelemben is magasabb szintre emelték, és ezzel a segítőtevékenység logikáját is formálták, a csoport adaptációs képességét pedig jelentősen fokozták. A toborzás, a mobilizáció, az egyes tagok aktivitásának személyre szabhatósága, a munkaszervezési, logisztikai és adminisztratív ügyek, az adományok gyűjtése és kezelése az egymásra épülő és iteratív jellegű online-offline működési logikát követve minden korábbi tapasztalatot és elvárást felülmúlt. (Bernát 2022) Emellett ez a modell segítette az ellenséges és nagyon változékony politikai-jogi klímához, valamint a többnyire szintén ellenséges társadalmi közeg ellenére a segítő munka folytatását.
- Ezek az újdonságok valamilyen mértékben hozzájárulnak más hasonló társadalmi mozgalmak vizsgálatához. A fenti innovációk értelmezhető például a koronavírusjárvány negatív hatásait kompenzáló segítőmozgalom vizsgálatánál, de érvényességük és relevanciájuk, kontextusonként és témákként változhatnak. A 2022-es ukrajnai menekültválság esetében az önkéntes segítőszervezeteket elemezve pedig

nemcsak adaptálhatóak, hanem egy az egyben átvehetőek és továbbfejleszthetőek a 2015. évi menekültsegítő mozgalom kapcsán feltárt innovációk.

- Az önkéntesmozgalom keletkezésére, evolúciójára és napi működésére, rövid- vagy hosszútávú fennmaradásának esélyeire vonatkozó tapasztalatok nemcsak a menekültsegítésben hasznosíthatóak, hanem *más típusú, célcsoportú humanitárius válságban* (pl. a pandémia vagy valamilyen természeti katasztrófa esetén) vagy akár a rendszeres, hazai rászorulókat segítő tevékenységek területén is.

7.3. További lehetséges kutatási irányok

A kutatás egy időben, térben és tematikusan jól körülhatárolható jelenséget, egy alulról szerveződő civil mozgalmat vizsgál, amely egy konkrét cél érdekében, a 2015. évi menekültválság idején a Magyarországon áthaladó nagyszámú menekült humanitárius segítése érdekében született. A kutatás az aktuális politikai és társadalmi kontextuson belül értelmezi az új önkéntes csoportok létrejöttét, aktivitását és hatását Magyarországon.

A vizsgálat tárgya éppen ezért időben, térben és tematikusan is tágítható. Időben egyfelől korábbi hasonló célból szerveződő társadalmi mozgalmak vagy civil szerveződések vizsgálhatóak, földrajzilag más országok hasonló önkéntes menekültsegítő szervezeteinek vizsgálata illeszkedne szervesen a jelen elemzésbe, elsősorban a nyugat-balkáni migrációs útvonal mentén, míg tematikusan elsősorban más rászoruló csoportok segítségével kapcsolatos civil aktivitásokra lehetne kibővíteni a kutatás fókuszát.

Ennél is ambiciózusabb továbblépési lehetőség lenne az utóbbi évek magyarországi társadalmi mozgalmak feltárása, mivel egyre több politikai és mind társadalmi mozgalmi kezdeményezés, közügyek körüli intenzív vita és akciók figyelhetőek meg, amelyek egyre erősebben építenek a társadalmi és info-kommunikációs térben születő hálózatokra, az új online eszközökre és az átalakuló kommunikációs térre, ami a nyilvánosság hibridizációjával jár együtt. Az új mozgalmak és hasonló jellegű szerveződések ráadásul egyszerre születnek az országukra jellemző sajátos társadalmi és politikai kontextusban, de közben egyre több különböző globális trend veszi őket körül, mind politikai (az újbalos mozgalmaktól a populizmusig), értékrendbeli (a másság elfogadása vagy elutasítása, a globalizáció/lokalizáció mentén), életmódbeli (fogyasztás *versus* önmegtartóztatás, a demokrácia és a piacgazdaságok nyújtotta lehetőségek minél jobb kiaknázása vagy kivonulás a felgyorsult világból, környezet- és klímavédelem stb.),

mind pedig technológiai (az infokommunikációs eszközök, az internet-alapú alkalmazások és ezeknek a társadalmi mechanizmusokra gyakorolt hatása) értelemben.

A jelen kutatás leginkább egyértelmű folytatási iránya a 2022-es ukrajnai háború hatására elindult újabb menekültválság kapcsán az önkéntes segítő egyének és szervezetek illetve az azok alkotta mozgalom vizsgálata, amellyel kapcsolatban a jelen disszertáció kutatásához kérdéseiben és módszereiben nagyon hasonló kutatást végzek (de ez jelenleg egy folyamatban lévő eseménysor folyamatban lévő kutatása, így eredményei a disszertációban még nem oszthatók meg).

Szintén jól illeszkedő további kutatási irány lehet a koronavírusjárvány idején alakult szolidaritási tevékenységek és hálók vizsgálata, mert értékválasztásainál, jellegénél, céljánál fogva ez egy nagyon hasonló jelenség, még ha a célcsoport és a társadalmi-politikai kontextus nagyon különbözik is. A járvány közvetlen és közvetett hatásainak társadalmi vetülete friss kutatások tárgya (pl. Feischmidt 2021, Feischmidt-Sütő 2021, Sik-Zakariás 2021a és 2021b, Travlou-Bernát 2022) és a lehetséges szerteágazó tematika nyújtotta potenciál ellenére ezek az első kutatások képesek maradtak arra, hogy következetesen megmaradjanak a segítségnyújtás szempontjánál, így összevethetőek a menekültsegítés kutatásának egy részével.

Saját kutatásként, Penny Travlou-val közös munkánkban (Travlou-Bernát 2022), egy kétországos összehasonlítás kapcsán azt találtuk, hogy a COVID-19 járvány során mind Görögországban, mind Magyarországon a szolidaritási gazdaság kezdeményezései átalakultak és elszaporodtak a méretük, a résztvevők típusa és száma, a projektek közötti kapcsolatok és a tevékenységek köre tekintetében. Ez a bővülés több tényezőtől fakadt: a világjárvány hosszú időtartama és az általa okozott újszerű kockázatok, a szolidaritási gazdasági kezdeményezésekbe potenciálisan bevonható emberek száma, valamint az ezekkel az emberekkel való interakció módja és szintje. A migráció csúcspontján mindkét országban a szolidaritás elsősorban a résztvevő aktivisták személyes hálózatán kívüli emberekre irányult. A COVID-19 világjárvány idején azonban a szolidaritás köre kibővült a szolidáris szereplők közeli személyes hálózatából (családtagok, barátok, szomszédok stb.) származó emberekkel is. A COVID-19 világjárvány tehát arra ösztönözte a szolidaritási gazdaság hálózatait, hogy horizontálisabb topológiát alakítsanak ki.

A "közös kockázat" fogalma, amely a COVID-19 világjárvány idején Görögországban és Magyarországon egyaránt a szolidaritási gazdaság kezdeményezései középpontjában állt, elfed néhány nagyon is valós egyenlőtlenséget a kockázat, a sebezhetőség és a szenvedés társadalmi megoszlásában, ugyanakkor más politikai kontextust teremt a szolidaritási tevékenység

számára. A világjárvány kihívásait, ellentétben a migráció által támasztott kihívásokkal, nem lehet könnyen a "mi" és "ők", a "hazafiak" és a "renegátok" közötti megosztottságként megfogalmazni. Az a tény, hogy a világjárvány tragikus veszteségeket és szenvedést eredményez olyan emberek körében, akik korábban ritkán voltak a "vesztes" oldalon, új kihívások elé állítja a szolidaritási gazdaság hálózatait, és új válaszokat ad ezekre mind Görögországban, mind Magyarországon. Az, hogy a szolidaritási mozgalom miként fogja kezelni ezeket a kihívásokat anélkül, hogy szem előtt tévesztené az érintettség, ezen belül a kockázat és a szenvedés terén tapasztalható jelentős egyenlőtlenségeket, azok strukturális okait, döntő fontosságú a szolidaritás és a gondoskodás gazdaságának formái, relevanciája és hatékonysága szempontjából egy olyan jövőben, amely valószínűleg további sokrétű ökológiai, járványügyi, gazdasági és humanitárius válságokat hoz felszínre.

A koronavírusjárvány közvetett és közvetlen társadalmi hatásai terén ez a kutatás csak egy kezdeti kísérlet az újfajta szolidaritási mozgalmak megértése terén és még számos folytatási lehetőség merül fel.

Hivatkozott irodalom, források

- Acket, S., Borsenberger, M., Dickes, P., Sarracino, F. (2011): Measuring and validating social cohesion: a bottom-up approach. Population et emploi, CEPS/Institute for Economic Policy Studies, Luxembourg. <https://www.oecd.org/dev/pgd/46839973.pdf>
- Allport, Gordon W. (1954): *The Nature of Prejudice*. Cambridge, Massachusetts: Addison-Wesley
- Amnesty International (2015): Volunteers help refugees survive while Europe's leaders still search for solutions. 2015. 09. 21. <https://www.amnesty.org/en/latest/campaigns/2015/09/volunteers-help-refugees-survive-while-europes-leaders-still-search-for-solutions/> hile Europe's leaders still search for solutions.
- Arató, A. (1992): Civil társadalom Lengyelországban és Magyarországon. *Politikatudományi Szemle*, 2. szám
- BÁH (Bevándorlási és Állampolgársági Hivatal) (2016): Kiadványfüzet, 2014-2015 éves, 2016. http://www.bmbah.hu/index.php?option=com_k2&view=item&layout=item&id=177&Itemid=1232&lang=hu
- Barta, J. – Tóth, F. M. (2016): Online media coverage of humanitarian organizations and grassroots groups during the migration crisis in Hungary. In: Simonovits, B. – Bernát, A. eds. 2016: *The social aspects of the 2015 migration crisis in Hungary*. Budapest: TÁRKI http://www.tarki.hu/hu/news/2016/kitekint/20160330_refugees.pdf
- Bartal, A. M. (2010): Mit mutat a kaliedoszkóp? - az Önkéntes Motivációs adaptálása, fejlesztése és kipróbálása a magyar önkéntesek körében. *Civil szemle* 2010/1., 5-33.
- Bartal A. M. – Kmetty Z. (2011): A magyar önkéntesek motivációi. In: *Civil Szemle* 4. szám
- Bassetti, C., Sciannamblo, M., Lyle, P., Teli, M., Paoli, S. D., and De Angeli, A. (2019): Co-designing for common values: Creating hybrid spaces to nurture autonomous cooperation. *CoDesign*, 15(3), 256–271. <https://doi.org/10.1080/15710882.2019.1637897>
- Batson, C.D. - O'Quin, K. - Fultzm J. - Vanderplas, M. - Insen, A. (1983): Influence on self-reported distress and empathy on egoistic versus altruistic motivation to help. *Journal of Personality and Social Psychology*, 45, 706-718
- Bauer, É. (2000): A szociológiaelmélet keletkezéséről: a szociológiai gondolkodás kezdetei. In: Morel J. et al (szerk.) *Szociológiaelmélet*. Budapest: Osiris Kiadó
- Bayertz, K. (1999): Four Uses of “Solidarity”. In: Bayertz, K. (eds): *Solidarity. Philosophical Studies in Contemporary Culture*, vol 5. Springer, Dordrecht. https://doi.org/10.1007/978-94-015-9245-1_1
- Berger, P. (1998): *The Limits of Social Cohesion: Conflicts and Mediation in Pluralist Societies*. Westview, Boulder, Colorado.
- Berger-Schmitt, R. (2000): Social Cohesion as an Aspect of the Quality of Societies: Concept and Measurement. EuReporting Working Paper No. 14. Towards a European System of Social Reporting and Welfare Measurement. TSER project financed by the European Union. Mannheim: ZUMA

- Bernát A. (2009): A piacgazdaság normatív keretei (Gazdaság és kultúra) c. kutatás adatfelvételének gyorselemzése. „A gazdasági növekedés társadalmi/kulturális feltételei” című kutatás dokumentációja. Budapest: TÁRKI
- Bernát A. (2010): Integráció a fejekben: a romák társadalmi integrációjának érzékelése és megítélése a lakosság körében. In: Kolosi Tamás – Tóth István György (szerk.): *Társadalmi riport 2010*. Budapest: TÁRKI, 2010, pp. 312–326. <http://www.tarsadalomkutatas.hu/termek.php?termek=TPUBL-A-923>
- Bernát, A. (2012a): Etnikai-nemzeti sokszínűséggel kapcsolatos nézetek Magyarországon a rendszerváltás óta. In: Nguyen Luu Lahn Ann – Szabó Mónika (szerk.): *Identitás a kultúrák kereszttüzében. Magyarországon élő fiatalok identitás-konstrukcióinak vizsgálata*. (ELTE Eötvös Kiadó, Budapest 2012 https://issuu.com/szabomoni/docs/identitas_a_kulturak_keresztuzeben_boritoval
- Bernát A. (2012b): “A bevándorlókkal szembeni feszültségek” In Sik E. és Simonovits B. (szerk.): *Abena, Sára, Ali és Chen esélyei Magyarországon. Migráns esélyek és tapasztalatok*, 31-43, Budapest: TARKI http://www.tarki.hu/hu/research/migrans/tarki_eia_tanulmanyok_2011.pdf Bernát, A. – Sik, E. – Simonovits, B. – Szeitl, Blanka (2015): Attitudes towards refugees, asylum seekers and migrants, TARKI, Budapest. http://www.tarki.hu/hu/news/2015/kitekint/20151203_refugee.pdf
- Bernát, A., Juhász, A., Krekó, P., Molnár, Cs. (2013): A radikalizmus és a cigányellenesség gyökerei a szélsőjobboldal szimpatizánsai körében. In: Kolosi, T., Tóth I. Gy. (szerk.): *Társadalmi riport 2012*. TARKI, Budapest
- Bernát A., E. Sik, B. Simonovits and B. Szeitl (2015): Attitudes towards refugees, asylum seekers and migrants. TARKI Social Research Institute, Budapest. 2015 http://www.tarki.hu/hu/news/2015/kitekint/20151203_refugee.pdf
- Bernát A. (2016): Hosts in hostility: The new forms of solidarity and the role of volunteer and civilian organizations in the migration crisis in Hungary. In: Simonovits, B. – Bernát, A. (eds.): *The social aspects of the 2015 migration crisis in Hungary*. Budapest: TÁRKI. http://www.tarki.hu/hu/news/2016/kitekint/20160330_refugees.pdf
- Bernát, A., A. Kertész and F. M. Tóth (2016a): Solidarity reloaded: Volunteer and civilian organizations during the migration crisis in Hungary, *Review of Sociology of the Hungarian Sociological Association*, 26(4) http://real.mtak.hu/51723/1/29_52_veg.pdf
- Bernát A., Kertész A. és Tóth F. M. (2016b): A segítségnyújtás evolúciója és a szolidaritás új formái a migrációs válság idején. Új önkéntes és régi civil szervezetek a 2015-ben In: Kolosi T. and Tóth I. Gy. (szerk.): *Társadalmi riport 2016*. TARKI, Budapest, 2016, pp 286-308. <http://www.tarki.hu/hu/publications/SR/2016/14bernat.pdf>
- Bernát A. és Tóth F. M. (2017): Egy szolidaritási mozgalom tündöklése és hanyatlása: alulról jövő önkéntes szervezetek a menekültválság idején. In: Darvas Ágnes (szerk.): *Kulcskérdések*. ELTE TáTK: Budapest
- Bernát, A., Zs. Fekete, E. Sik, J. Tóth (2019): ‘Borders and the Mobility of Migrants in Hungary’, CEASEVAL Research on the Common European Asylum System, 29. Technische Universität Chemnitz

https://www.cidob.org/en/publications/publication_series/project_papers/ceaseval/borders_and_the_mobility_of_migrants_in_hungary

- Bernát, A. (2019): Solidarity powered via social media: Migrant solidarity grassroots groups in Hungary. in Travlou, P and Ciolfi, L. (Eds), *Ethnographies of Collaborative Economies Conference Proceedings*. University of Edinburgh, 25 October 2019. ISBN 978-1-912669-11-0 [Paper 1] <http://sharingandcaring.eu/sites/default/files/files/Paper1%20Bernat.pdf>
- Bernát, A. (2021a): Hostility in times of labour shortage: controversial attitudes towards labour immigration in Hungary. In: Francesca Fauri, Debora Mantovani, Donatella Strangio eds: *Economic and Social Perspectives on European Migration*. Routledge, 2021. <https://www.taylorfrancis.com/books/economic-social-perspectives-european-migration-francesca-fauri-debora-mantovani-donatella-strangio/e/10.4324/9781003045915>
- Bernát, A. (2021b): Those who come and those who go. Country report Hungary. Migration patterns and attitudes toward migratory movements in selected post-socialist transition countries. The cases of Hungary, Poland, Lithuania and Bulgaria. Friedrich Ebert Stiftung, Budapest.
- Bernát, A. (2022): The online-offline hybrid model of a collaborative solidarity action: Migrant solidarity grassroots groups in Hungary in Travlou, P. and Ciolfi, L. (eds, 2022): *Ethnographies of Collaborative Economies across Europe. Understanding Sharing and Caring*. Ubiquity Press.
- Bernáth G. és Messing V. (2015): Bedarálva. A menekültekkel kapcsolatos kormányzati kampány és a tőle független megszólalás terepei. *Médiakutató*, 16 (4), 7–17. http://www.mediakutato.hu/cikk/2015_04_tel/01_menekultek_moralis_panic.pdf
- Bernáth, G. and – V. Messing (2016): Infiltration of political meaning - production: security threat or humanitarian crisis? The coverage of the refugee ‘crisis’ in the Austrian and Hungarian media in early autumn 2015 <https://cmds.ceu.edu/sites/cmcs.ceu.hu/files/attachment/article/1041/infiltrationofpoliticalmeaningfinalizedweb.pdf>
- Bernhard, P. (1999): Social Cohesion: A Critique. Discussion Paper No. F I 09. CPRN, Ottawa. www.cprn.org
- Boda, Z. – Medve-Bálint, G. (2012): Intézményi bizalom a régi és az új demokráciákban *Politikatudományi Szemle*, 2. szám 27–54. http://www.poltudszemle.hu/szamok/2012_2szam/boda.pdf http://www.poltudszemle.hu/szamok/2012_2szam/boda.pdf
- Borshuk, C. (2004): An Interpretive Investigation into Motivations for Outgroup Activism, *The Qualitative Report*, 9(2), 300-319. <http://nsuworks.nova.edu/tqr/vol9/iss2/7>
- Bourdieu, Pierre (2002): *A gyakorlati észjárás*. Napvilág Kiadó, Budapest
- Bruhn, J. (2009): *The Group Effect. Social Cohesion and Health Outcomes*. Springer US.
- Castel, R. (1995): A szociális kérdés alakváltozásai (Előszó). *Esély* 6. szám, pp 3-19.
- Castells, M. (1983): *The City and the Grass-Roots*. London: E. Arnold.

- Castells, M. (1996): *The Information Age. Vol. I: The Rise of the Network Society*. Oxford/Cambridge, MA: Blackwell.
- Castells, M. (2010): *Networks of outrage and hope: Social Movements in the Internet age*. Cambridge: Polity Press
- Castells, M. (2010) *The Information Age: Economy, Society and Culture*. Volume III., End of Millenium. Oxford: Blackwell Publisher.
- Castells, M. (2012): *Networks of outrage and hope: Social Movements in the Internet age*. Cambridge: Polity Press.
- Chadwick, A. (2013): *The Hybrid Media System: Politics and Power*. Oxford University Press
<http://www.andrewchadwick.com/hybrid-media-system>
- Chambré, S.M. (1991): The Volunteer Response to the AIDS Epidemic in New York City: Implications for Research on Voluntarism. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*. 20(3):267-287. doi:10.1177/089976409102000304
- Chan, J., To, H. and Chan, E. (2006): Reconsidering social cohesion: developing a definition and analytical framework for empirical research, *Social Indicators Research*, 75, 273-302
- Clary, G. - Snyder, M. - Ridge, R. - Stukas, A. - Copeland, J. - Haugen, J. - Miene, P. (1998): Understanding and Assessing the Motivations of Volunteers: A Functional Approach. *Journal of Personality and Social Psychology*, 1998, 74., 6., 1516-1530
- Cohen, J. L. - Arato, A. (1992): *Civil Society and Political Theory* Cambridge, MIT Press
- Collins, R. (2004): *Interaction Ritual Chains*. Princeton, NJ.
- Czike, K., Bartal, A. M. (2004): Non-profit szervezetek és önkéntesek – új szervezeti típusok és az önkéntes tevékenységet végzők motivációi, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Piliscsaba
- Czike, K. – Bartal A. M. (2006): Önkéntesek és nonprofit szervezetek - Az önkéntes tevékenységet végzők motivációi és szervezeti típusok az önkéntesek foglalkoztatásában. Civitalis, Budapest
- della Porta, Donatella and M. Diani (2006): *Social Movements: An Introduction*. Oxford: Blackwell.
- Diani, M. (1992): Analysing Social Movement Networks. In M. Diani and R. Eyerman (eds.), *Studying Collective Action*. Newbury Park/London: Sage, 107–35.
- Diani, M. (1996): Linking Mobilization Frames and Political Opportunities: Insights from Regional Populism in Italy. *American Sociological Review*, 61, 1053–69.
- Diani, M. (2003): Networks and Social Movements: A Research Programme. In: M. Diani and D. McAdam (eds.), *Social Movements and Networks*. Oxford/New York: Oxford University Press, 299–318.
- Diani, M. (2004): Do We Still Need SMOs? Paper for the ECPR Annual Sessions of Workshops, Upssala, April 13–18.
- Diani, M. and I. Bison (2004): Organization, Coalitions, and Movements. *Theory and Society*, 33, 281–309.

- Dessewffy, T. and Zs. Nagy (2016): Born in Facebook - the refugee crisis and grassroots connective action in Hungary, *International Journal of Communication* 10(2016), 2872–2894. <http://ijoc.org/index.php/ijoc/article/view/4884/1684>
- Dudás, G. és Boros, L. (2019). A közösségi gazdaság (sharing economy) definiálásának dilemmái (Dilemmas of defining sharing economy) *Tér és Társadalom*, 33(1), 107–130. <https://doi.org/10.17649/TET.33.1.3058>.
- Durkheim, E. (2001): *A társadalmi munkamegosztásról*. Osiris, Budapest.
- Edwards, B. and J. McCarthy (2004): Resources and Social Movement Mobilization. In David A. Snow, Sarah H. Soule, and Hanspeter Kriesi (eds.), *The Blackwell Companion to Social Movements*. Oxford: Blackwell, 116–52.
- Eisinger, P. K. (1973): The Conditions of Protest Behavior in American Cities. *American Political Science Review*, 67, 11–28.
- Eliasoph, N. (1998): *Avoiding Politics*, Cambridge: Cambridge University Press
- Esmond, J. and Dunlop, P. (2004): *Developing the Volunteer Motivation Inventory to Assess the Underlying Motivational Drives of Volunteers in Western Australia*. Perth: Lotterywest and CLAN WA Inc.
- Eurostat (2016): *Asylum and first time asylum applicants by citizenship, age and sex - Annual aggregated data*. http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=migr_asyappctza&lang=en
- Eurostat (2021): *Asylum statistics*. European Commission, https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Asylum_statistics
- EU-Russia Civil Society Forum (2017): 2016 Report on the State of the Civil Society in the EU and Russia. EU-Russia Civil Society Forum: Berlin. http://eu-russia-csf.org/fileadmin/State_of_Civil_Society_Report/State_of_Civil_Society_Report_2016_Summary_en.pdf
- Festinger, L. (1957): *A Theory of Cognitive Dissonance*. Stanford, CA, Stanford University Press.
- Feischmidt, Margit és Zakariás, Ildikó (2019) Politics of Care and Compassion: Civic Help for Refugees and Its Political Implications in Hungary—A Mixed-Methods Approach. In: *Refugee Protection and Civil Society in Europe*. Palgrave Macmillan, CHAM, pp. 59-99.
- Feischmidt M. (2021): Segítség és felelősség: a társadalmi szolidaritás formái, motivációi és vágyott hatásai a COVID-19 járvány idején. *Régió* 29. szám. <https://regio.tk.hu/kozlemeny/29-evf-2021-2-szam/segitseg-es-felelosseg-a-tarsadalmi-szolidaritass-formai-motivacioi-es-vagyott-hatasai-a-covid-19-jarvany-idejen/>
- Feischmidt M., Sütő Zs. (2021): Civilek a gondozás, az ápolás és a szociális ellátás területén a koronavírus-járvány első hullámában. *Régió* 29. szám. <https://regio.tk.hu/kozlemeny/29-evf-2021-2-szam/civilek-a-gondozas-az-apolas-es-a-szocialis-ellatas-teruleten-a-koronavirus-jarvany-elso-hullamaban/>
- Frontex, (2016): FRONTEX: Risk Analysis for 2016 http://frontex.europa.eu/assets/Publications/Risk_Analysis/Annula_Risk_Analysis_2016.pdf
- Fuchs, Ch. (2014): *Social Media: A Critical Introduction*. SAGE Publications Ltd, London

- Gábos A., Tomka Zs. és Tóth I. Gy. (2021): Fenntartható fejlődés Magyarországon. Társadalmi kirekesztés, szegénység és társadalmi kohézió. Negyedik monitoring jelentés. Budapest: TÁRKI (kézirat)
- Gamson, W. (1990): *The Strategy of Social Protest* (2nd edition). Belmont, CA: Wadsworth
- Gamson, W. and D. S. Meyer, (1996): Framing Political Opportunity. In D. McAdam, J. D. McCarthy, and M. N. Zald (eds.), *Opportunities, Mobilizing Structures, and Framing*. New York/Cambridge: Cambridge University Press, 275–90.
- Gerő M. és Kopper Á. (2011): A civil és a politikai társadalom megkülönböztetése és kapcsolata - A magyar civil társadalom gyarmatosításának egy folyamatáról. In: Dupcsik Cs., Kovách I., P. Tóth T., Takács J. (szerk.): *Nézőpontok: Fiatal kutatók tanulmányai*. Budapest: MTA Szociológiai Kutatóintézet, 2011. pp. 54-69.
- Giczi J. és Sik E. (2009): Bizalom, társadalmi tőke, intézményi kötődés. Tóth István György (szerk.): TÁRKI Európai Társadalmi Jelentés 2. – Gazdasági attitűdök. Budapest: Tárki, 65-84. p. http://www.tarki.hu/hu/research/gazdkult/gazdkult_gici_sik.pdf
- Giugni, M. and F. Passy, (eds.) (2001): *Political Altruism? Solidarity Movements in International Perspective*. Lanham, MD: Rowman and Littlefield.
- Gusfield, J. (1994): The Reflexivity of Social Movements: Collective Behavior and Mass Society Theory Revisited. In E. Larana, H. Johnston, and J. Gusfield (eds.), *New Social Movements: From Ideology to Identity*. Philadelphia: Temple University Press, 58–78. <http://mek.oszk.hu/10500/10583/10583.pdf>
- Horton-Smith, D. (1981): Altruism, volunteers and volunteerism. *Journal of Voluntary Action Research*, 1981/10, 21-36.
- Hoskins, B. - Jesinghaus, J. - Mascherini, M. - Munda, G. - Nardo, M. - Saisana, M. - Van Niljen, D. - Vidoni, D. - Villalba, E. (2006): Measuring Active Citizenship in Europe - EUR REPORT 22530 - Joint Research Center of the European Commission.
- Hunyadi, B. - Juhász, A. - Zgut, E. (2015): Focus on Hungary: Refugees, Asylum and Migration, Heinrich Böll Stiftung, Prague. https://www.boell.de/sites/default/files/2015-focus-on-hungary_refugees_asylum_migration.pdf
- Howard, M. M. (2003): *The weakness of civil society in post-communist Europe*. Cambridge University Press
- Isin, E. F and G. M. Nielsen (ed): *Acts of citizenship*. London & New York: Zed Books, 2008
- Jasper, J. (1997): *The Art of Moral Protest: Culture, Biography, and Creativity in Social Movements*. Chicago: University of Chicago Press.
- Jasper, J. M (2014): Emotions, Sociology and Protest. In von Scheve, Ch. & M. Samela (eds, 2014) *Collective Emotions. Perspectives from Psychology, Philosophy and Sociology*., Oxford: Oxford University Press, pp. 341-355
- Jenkins, J. C. and Ch. Perrow (1977): Insurgency of the Powerless: The Farm Worker Movements 1946–1972. *American Sociological Review*, 42, 249–68.

- Juhász A. – Molnár Cs. (2016): Magyarország sajátos helyzete az európai menekültválságban. In: Kolosi, Tamás – Tóth, István György (szerk.): *Társadalmi riport 2016*. TÁRKI: Budapest. pp 263-285. <http://www.tarki.hu/hu/publications/SR/2016/13juhasz.pdf>
- Kallius, A. – Monterescu, D. – Rajaram, P. K. (2016): Immobilizing mobility: Border ethnography, illiberal democracy, and the politics of the “refugee crisis” in Hungary. *American Ethnologist*, 43(1):1-12. https://www.academia.edu/20386757/Immobilizing_Mobility_Border_Ethnography_Illiberal_Democracy_and_the_Politics_of_the_Refugee_Crisis_in_Hungary_American_Ethnologist_43_1_1-12_
- Kaszás V. (2016): Erdélyi menekültek 1988–1989-ben és a magyarországi közvélemény. *ArchiveNet*, 16 (4) https://archivnet.hu/menekultkerdes_migracio_magyarorszagon_a_20_szazadban/4_erdelyi_menekultek_1_9881989ben_es_a_magyarorszagi_kozvelemeny.html
- Kawano, E. (2016): ‘Solidarity Economy: Building an Economy for People & Planet.’ U.S. Solidarity Economy Network. 8 January 2016. <https://cooperationhumboldt.com/wp-content/uploads/2018/02/Kawano.pdf>
- Kende, A. (2015): Volunteers Were Activists in the Refugee Crisis. The Intergroup Helping Paradox and the Motivation for Social Change among Advantaged Group Volunteers and Activists, Manuscript
- Keller T. (2010): Magyarország a világ értéktérképén. In: Kolosi Tamás – Tóth István György (szerk.): *Társadalmi riport 2010*. pp. 227-253. http://www.tarsadalomkutatas.hu/kkk.php?TPUBL-A-920/publikaciok/tpubl_a_920.pdf
- Keller T. (2013): Értékek 2013. Bizalom, normakövetés, az állam szerepéről és a demokráciáról alkotott vélemények alakulása Magyarországon. „A gazdasági növekedés társadalmi / kulturális feltételei” c. kutatás 2013. évi hullámának elemzése. Budapest: TÁRKI http://www.tarki.hu/hu/research/gazdkult/2013/2013_zarotanutmany_gazd_kultura.pdf
- Keller, T. (2014): Megfogyva bár, de törve... Mérsékelt javuló mutatók, súlyosan növekvő politikai polarizáltság a magyar értékrendszerben, változások 2009 és 2013 között. In: Kolosi Tamás – Tóth István György (szerk.): *Társadalmi riport 2014*. pp. 375-403. <http://www.tarki.hu/adatbank-h/kutjel/pdf/b338.pdf>
- Klimczuk, A., V. Česnůityě, and G. Avram (2021): “The Collaborative Economy in Action: Context and Outline of Country Reports.” In Klimczuk, A. V. Česnůityě and G. Avram (eds) *The Collaborative Economy in Action: European Perspectives*, 6–21. Limerick, Ireland: University of Limerick.
- Kostelka, F. (2014): The State of Political Participation in Post-Communist Democracies: Low but Surprisingly Little Biased Citizen Engagement. In: *Europe-Asia Studies*, Vol. 66, 2014/6. <http://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/09668136.2014.905386?scroll=top&needAccess=true>
- KSH (2012): Önkéntes munka Magyarországon - A Munkaerő-felmérés 2011. III. negyedévi kiegészítő felvétele, Központi Statisztikai Hivatal. <https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/pdf/onkentesmunka.pdf>
- KSH (2016): Statisztikai Tükör 2016. december 23. A nonprofit szektor legfontosabb jellemzői 2015-ben. KSH: Budapest. <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/stattukor/nonprofit/nonprofit15.pdf>
- KSH (2017): STADAT: Magyarországra érkezett menedékkérők és a nemzetközi védelemben részesülők száma. http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_evkozi/e_wnvn001.html

- Krekó, P. és Juhász A. (2012): Honnan jönnek, hányan vannak, mit csináljunk velük? In Sik E. és Simonovits B. (szerk, 2012) *Abena, Sára, Ali és Chen esélyei Magyarországon. Migráns esélyek és tapasztalatok*, Budapest: TÁRKI, 6-30, http://www.tarki.hu/hu/research/migrans/tarki_eia_tanulmanyok_2011.pdf
- Markham, W. - Bonjean, C. (1995): Community orientations of higher-status women volunteers. *Soc. Forces* 73: 1553-1572
- Martuccelli, D. (2010): *La société singulariste*. Párizs, Armand Colin.
- Marx, G. T. and Wood, J. (1975): Strands of Theory and Research in Collective Behaviour. *Annual Review of Sociology*, 1, 363–428.
- McAdam, D. (1982): *Political Process and the Development of Black Insurgency: 1930–1970*. Chicago: University of Chicago Press.
- McAdam, D, J. McCarthy and M. N. Zald (eds.) (1996): *Comparative Perspective on Social Movements: Political Opportunities, Mobilizing Structures, and Cultural Framing*. Cambridge/New York: Cambridge University Press.
- McCarthy, J D. and M. N. Zald (1977): Resource Mobilization and Social Movements: A Partial Theory. *American Journal of Sociology*, 82, 1212–41.
- McCarthy, J. D. and M. N. Zald (1987a): The Trend of Social Movements in America: Professionalization and Resource Mobilization. In M. N. Zald and J. D. McCarthy, *Social Movements in an Organizational Society*. New Brunswick, NJ: Transaction, 1987, 337–91
- McCarthy, J. D. and M. N. Zald (1987b): Resource Mobilization and Social Movements: A Partial Theory. In M. N. Zald and J. D. McCarthy (eds): *Social Movements in an Organizational Society*. New Brunswick, NJ: Transaction (originally published in *American Journal of Sociology*, 82 (1977), 1212–41.
- Melucci, A. (1989): *Nomads of the Present*. London: Hutchinson Radius.
- Melucci, A. (1996): *Challenging Codes*. Cambridge/New York: Cambridge University Press.
- Messing, V. and B. Ságvári (2019): Still divided but more open: Mapping European attitudes towards migration before and after the migration crisis / Vera Messing - Bence Ságvári. Budapest Friedrich-Ebert-Stiftung Regional project "Flight, Migration, Integration in Europe", 2019. Budapest: FES, 2019
- Messing, V. and B. Ságvári (2021): Are anti-immigrant attitudes the Holy Grail of populists? A comparative analysis of attitudes towards immigrants, values, and political populism in Europe. *Intersections. East European Journal of Society and Politics*. <https://doi.org/10.17356/ieejsp.v7i2.750>
- Morozov, E. (2010): *The Net Delusion: How not to liberate the world*. London: Allen Lane.
- Nagy, B. (2017): A magyar menekültügy hét főbűne. *Élet és Irodalom* 61: 51-52p a http://www.nagyboldizsar.hu/uploads/2/6/7/7/26778773/es_nyomtatott_het_fobun.pdf
- Nagy, B. (2019a): Magyarország a bírái előtt. Menekültügyek az Európai Emberi Jogok Európai Bíróságán, az Európai Unió Bíróságán és más fórumokon. *Állam- és Jogtudomány*. LX. évf. (4.), 120-134.

- Nagy, B. (2019b): A magyar menekültügy harminc éve. Sirbeszéd. *Élet és Irodalom* 68: 26 p. Oberschall, A. (1973): *Social Conflict and Social Movements*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Oberschall, A. (1980): Loosely Structured Collective Conflict: A Theory and an Application. In L. Kriesberg (ed.), *Research in Social Movements, Conflict and Change*, Vol. 3. Greenwich, CT: JAI Press, 45–54.
- Offe, C. (1985): New Social Movements: Changing Boundaries of the Political. *Social Research*, 52, 817–868.
- Oliver, P. (1984): If you don't do it, nobody else will: active and token contributors to local collective action. *American Sociological Review* 49:601–610
- Olson, M. (1971): *The logic of collective action*. Revised edition. Harvard University Press. magyarul megjelent: M. Olson (1997): *A kollektív cselekvés logikája. Közjavak és csoportelmélet*. Budapest: Osiris kiadó.
- Piven, F. F. and R. Cloward (1977): *Poor People's Movements*. New York: Pantheon.
- Putnam, R. D. (2000): *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York: Simon & Schuster
- Rochon, T. R. (1998): *Culture Moves: Ideas, Activism, and Changing Values*. Princeton: Princeton University Press.
- Rossitto, C. and Lampinen, A. (2018): Co-Creating the Workplace: Participatory Efforts to Enable Individual Work at the Hoffice. *Computer Supported Cooperative Work (CSCW)*, 27(3), 947–982. <https://doi.org/10.1007/s10606-018-9319-z>
- Rossitto, C. Lampinen, A; A. Light; V. Diogo, A. Bernat; Aniko and Travlou; Penny (2021): “Why Are We Still Using Facebook? The Platform Paradox in Collaborative Community Initiatives” in M. Teli and Ch. Bassetti (eds, 2021): *Becoming a Platform in Europe – On the Governance of the Collaborative Economy*. Now Publishers. pp. 90–109. DOI: 10.1561/9781680838411.ch5.
- Sik D. (2018): Szolidaritás a késő modernitásban *Szociológiai Szemle* 28(1): 4–32.
- Sik D. és Zakariás I. (2021a): Szolidaritási mező – járvány idején. *Socio.hu* 11(1) <https://socio.hu/index.php/so/article/view/843/855>
- Sik D. és Zakariás I. (2021b): Járvány és válság – rászorultsági és segítési viszonyok a COVID-19 első hulláma idején. *Régió* 29. szám <https://regio.tk.hu/kozlemeny/29-evf-2021-2-szam/jarvany-es-valsag-raszorultsagi-es-segitesi-viszonyok-a-covid-19-első-hullama-idejen/>
- Sik, E. (1990): Erdélyi menekültek Magyarországon. In: Andorka Rudolf, Kolosi Tamás, Vukovich György (szerk.): *Társadalmi riport 1990*. pp. 516-533, Budapest: TÁRKI
- Sik E. (2016): The socio-economic basis of xenophobia in contemporary Hungary. In: Simonovits, B. – A. Bernát (eds.): *The social aspects of the 2015 migration crisis in Hungary*. Budapest: TÁRKI. http://www.tarki.hu/hu/news/2016/kitekint/20160330_refugees.pdf
- Sik E. - Simonovits B. - Szeidl B. (2016): Az idegenellenesség alakulása és a bevándorlással kapcsolatos félelmek Magyarországon és a visegrádi országokban. *Regio* 24(2) 81-108.

- Simonovits B. – Szalai B. (2013): Idegenellenesség és diszkrimináció a mai Magyarországon. In: *Magyar Tudomány*, 2013(3), 251-262. <http://www.matud.iif.hu/2013/03/03.htm>
- Simonovits B. – Bernát A. (szerk.) (2016): *The social aspects of the 2015 migration crisis in Hungary*. Budapest: TÁRKI, http://www.tarki.hu/hu/news/2016/kitekint/20160330_refugees.pdf
- Simonovits, B. A. Bernát, and B. Balázs (2021): The Fragile Landscape of the Sharing Economy in Hungary. In A. Klimczuk, V. Česnuityė and G. Avram (eds): *The Collaborative Economy in Action: European Perspectives*, Limerick, Ireland: University of Limerick. pp. 153–163.
- Simon, B. and B. Klandermas (2001): Politicized Collective Identity – a Social Psychological Analysis, *American Psychologist*, 56(4), 319-31
- Snow, D. A. and R. D. Benford (1988): Ideology, Frame Resonance, and Participant Mobilization. In B. Klandermans, H. Kriesi, and S. Tarrow (eds.), *From Structure to Action*. Greenwich, CT: JAI Press, 197–218.
- Snow, D. A. and R. D. Benford (1992): Master Frames and Cycles of Protest. In A. Morris and C. McClurg Mueller (eds.), *Frontiers In Social Movement Theory*. New Haven: Yale University Press, 133–55.
- Szalai B. és Simonovits B. (2012): A személyes ismerős léte és a társadalmi távolság kapcsolata. In Sik E. és Simonovits B. (szerk.): *Abena, Sára, Ali és Chen esélyei Magyarországon. Migráns esélyek és tapasztalatok*, 44-67, Budapest: TÁRKI
http://www.tarki.hu/hu/research/migrans/tarki_eia_tanulmanyok_2011.pdf
- Takács E. (2014): A későmodernitás francia koncepciói a hazai ifjúság-, oktatás-, családszociológiai kutatások tükrében. *Metszetek*, 2014/3.pp 73-123. http://metszetek.unideb.hu/files/201403_06_takacs_erzsebet.pdf
- Takács E. (2015): Szolidaritás és szingularitás. Az egyenlőség és az együttműködés lehetőségei az individualizálódott társadalmakban. *Esély* 2015/6. http://www.esely.org/kiadvanyok/2015_6/2015-6_1-1_Takacs_Singularitas_szolidaritas.pdf
- TÁRKI (1989): *Jelentés az erdélyi menekültekről*. Budapest: TÁRKI
- TÁRKI (2013): *Értékek 2013. Bizalom, normakövetés, az állam szerepéről és a demokráciáról alkotott vélemények alakulása Magyarországon. „A gazdasági növekedés társadalmi / kulturális feltételei” c. kutatás 2013. évi hullámának elemzése.* Budapest: TÁRKI, http://www.tarki.hu/hu/research/gazdkult/2013/2013_zarotanutmany_gazd_kultura.pdf
- TÁRKI (2017): *Fenntartható fejlődés Magyarországon. Társadalmi kirekesztés, szegénység és társadalmi kohézió. Monitoring jelentés.* Budapest: TÁRKI. Kézirat.
- Tarrow, S. (1983): *Struggling to Reform: Social Movements and Policy Change during Cycles of Protest.* *Western Societies Paper* 15. Ithaca: Cornell University.
- Tarrow, S. (1989): *Democracy and Disorder: Protest and Politics in Italy, 1965–1975.* Oxford/New York: Oxford University Press.

- Teli, M. – Ch. Bassetti (2021): “Introduction: Questioning the Collaborative Economy” in M. Teli and Ch. Bassetti (eds) *Becoming a Platform in Europe – On the Governance of the Collaborative Economy*. pp. 1–11. Now Publishers. DOI: 10.1561/9781680838411.ch1.
- Tilly, Charles (1978): *From Mobilization to Revolution*. Reading, MA: Addison-Wesley.
- Tóth F. M. és Kertész A. (2016): Beyond the humanitarian miracle – Volunteers’ role during the refugee crisis. In: Simonovits, B. – Bernát, A. (ed.): *The social aspects of the 2015 migration crisis in Hungary*. Budapest: TÁRKI, http://www.tarki.hu/hu/news/2016/kitekint/20160330_refugees.pdf
- Tóth I. Gy. (2009): Bizalomhiány, normazavarok, igazságtalanságérzet és paternalizmus a magyar társadalom érték szerkezetében. A gazdasági felemelkedés társadalmi felemelkedés társadalmi-kulturális feltételei című kutatás zárójelentése. Budapest: TÁRKI
- Tóth I. Gy. és Branyiczki R. (2016): Társadalmi kohézió, attitűdök és a válság kapcsolata. In: Tóth István György (szerk.): *A háztartások viselkedése a válság idején és azt követően. A „Makro sokkok - mikro válaszok: sikeres és sikertelen háztartási alkalmazkodás a válság idején Magyarországon A Tárki Háztartás Monitor kutatás” záró beszámolója*. Budapest: TÁRKI. http://www.tarki.hu/hu/research/hm/2016/monitor2016_kotet.pdf
- Tóth, J. – A. Bernát (2022): The different shades of solidarity in asylum policy and practice in Hungary. in Gedő, É. – Szénási, É. (eds): *Populism and migration*. L’Harmattan Kiadó, Budapest
- Travlou, P. – A. Bernát (2022): Solidarity and Care Economy in Times of ‘Crisis’: A View from Greece and Hungary between 2015 and 2020. in Klimczuk A., Cesnuyte V., Miguel C., Avram G. (eds) *The Sharing Economy in Europe: Developments, Practices, and Contradictions*, Palgrave MacMillan.
- Tronto, J. (1993): *Moral Boundaries: A Political Argument for an Ethic of Care*. New York, NY, London, UK: Routledge.
- Turner, R. and L. Killian (1987) [1957] *Collective Behavior*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Van Osch, Th. (2013): ‘Towards a Caring Economic Approach’. May 2013 <https://oqconsulting.eu/wp-content/uploads/2020/04/The-Economy-of-Care.pdf>
- Wilson, J. (2000): Volunteering. *Annual Review of Sociology*, 26. 215-240. <http://geser.net/gesleh/wilson.pdf>
- Zald, Mayer N. and Ash, Roberta (1966): Social Movement Organizations: Growth, Decay and Change. *Social Forces*, 44, 327–40.

Táblázatok jegyzéke

1. TÁBLÁZAT. SZERVEZETI INTERJÚT ADÓ, A MENEKÜLTSEGÍTÉSBN RÉSZTVEVŐ ÚJ ÉS RÉGI CIVIL SZERVEZETEK	12
2. TÁBLÁZAT. AZ ÖNKÉNTES SZERVEZETEKSEL KÉSZÜLT FÓKUSZCSOPORTOK RÉSZTVEVŐINEK ÉS AZ ÖNKÉNTES SEGÍTŐKKEL KÉSZÜLT EGYÉNI INTERJÚK ÖSSZETÉTELE	12
3. TÁBLÁZAT: A BEVÁNDORLÁS ÉS A KIVÁNDORLÁS ÉSZLELT HATÁSÁNAK ÉRTÉKELÉSE (ÁTLAGPONTSZÁMOK EGY 1-10-IG TERJEDŐ SKÁLÁN, AHOL A 0 A LEGNEGATÍVABB, A 10 A LEGPOZITÍVABB HATÁST TÜKRÖZI)	61
4. TÁBLÁZAT: A BE- ÉS KIVÁNDORLÁSSAL KAPCSOLATOS LEGGYAKORIBB ELLENTMONDÁSOK, KOGNITÍV DISSZONANCIÁK A NÉGY ORSZÁGBAN	65
5. TÁBLÁZAT: A 2015. ÉVI MENEKÜLTVÁLSÁGBAN SEGÍTŐK A MAGYAR TÁRSADALOMBAN (% , N=1003)	76
6. TÁBLÁZAT A MENEKÜLTVÁLSÁG IDEJÉN NEM SEGÍTŐK INDKAI (% AZOK KÖRÉBEN, AKIK NEM NYÚJTOTTAK SEGÍTSÉGET A MENEKÜLTVÁLSÁG IDEJÉN, N=967)	77
7. TÁBLÁZAT: A MENEKÜLTEK SEGÍTÉSÉVEL KAPCSOLATOS LAKOSSÁGI ATTITŰDŐK (ÁTLAGÉRTÉKEK 0-10 FOKÚ SKÁLÁN, N=1003) ...	78
8. TÁBLÁZAT: A LAKOSSÁG VÉLEMÉNYE A MENEKÜLTEKSEL KAPCSOLATBAN ELJÁRÓ SZERVEK ÉS SZERVEZETEK MUNKÁJÁRÓL (ÁTLAGÉRTÉKEK 0-10 FOKÚ SKÁLÁN, N=1003)	79
9. TÁBLÁZAT HELYI KONTEXTUS A KUTATÁSBA BEVONT VÁROSOKBAN 2015 NYARÁN ÉS ŐSZÉN	94
10. TÁBLÁZAT A MENEKÜLTVÁLSÁG IDEJÉN AKTÍV CIVIL SZERVEZETEK JELLEMZŐI	96

Ábrák jegyzéke

1. ÁBRA: AZ IDEGENELLENESÉG ALAKULÁSA 1992 ÉS 2017 KÖZÖTT MAGYARORSZÁGON	55
2. ÁBRA: AZ IDEGENELLENES ATTITŰD ALAKULÁSA 2015-2016 SORÁN	56
3. ÁBRA AZ IDEGENELLENESÉG MÉRTÉKE A VISEGRÁDI ORSZÁGOKBAN (2015. FEBRUÁR)	58
4/A. ÁBRA A KÜLÖNBÖZŐ ETNIKAI CSOPORTOK KÖZÖTT SOK FESZÜLTSEGET ÉRZÉKELŐK ARÁNYA (%)	67
4/B. ÁBRA A SZEGÉNYEK ÉS GAZDAGOK KÖZÖTT SOK FESZÜLTSEGET ÉRZÉKELŐK ARÁNYA (%)	68
4/C. ÁBRA A VEZETŐK ÉS ALKALMAZOTTAK KÖZÖTT SOK FESZÜLTSEGET ÉRZÉKELŐK ARÁNYA (%)	68
4/D. ÁBRA AZ IDŐSEK ÉS FIATALOK KÖZÖTT SOK FESZÜLTSEGET ÉRZÉKELŐK ARÁNYA (%)	69
5. ÁBRA AZ EGYES TÁRSADALMI CSOPORTOK KÖZÖTT FESZÜLTSEGET ÉRZÉKELŐK ARÁNYA (2011, %)	71
6. ÁBRA: KINEK A FELADATA LENNE A SEGÍTÉS AZ ÁTUTAZÓ MENEKÜLTŐK RÖVID TÁVÚ ELLÁTÁSA TERÉN? (%)	74
7. ÁBRA: KINEK A FELADATA LENNE A SEGÍTÉS A LETELEPEDETT MENEKÜLTŐK HOSSZÚ TÁVÚ ELLÁTÁSA? (%)	75

Mellékletek

1. melléklet A 2015. évi menekültválság főbb magyarországi eseményei – kronológia

2015. január 11.	Az első hivatalos állásfoglalás a Magyarországra történő bevándorlásról: Orbán Viktor miniszterelnök párizsi beszéde a Charlie Hebdo ellen elkövetett terrortámadás áldozatainak megemlékezése után: a gazdasági bevándorlás rossz, ezért Magyarország nem fog menedékjogot biztosítani a gazdasági bevándorlóknak
2015. április	A bevándorlásról szóló Nemzeti Konzultáció előkészítése, kérdőívek kiküldése a felnőtt lakosság számára, melyben a bevándorlással kapcsolatos véleményüket kérdezték. A politikusok egyre több bevándorlásellenes közleményt, nyilatkozatot adnak ki.
2015. május	„Nemzeti Konzultáció a Bevándorlásról”
2015. június	A kormány által finanszírozott, országos bevándorlásellenes plakátkampány, a Kétfarkú Kutya Párt bevándorlás párti plakátkampánya
2015. június 25–30.	Az új <i>grassroots</i> csoportok (MigSzol Szeged, Migration Aid, Segítsünk együtt a menekülteknek!) megalakulása
2015. július 13.	A magyar kormány megkezdi a határzár építését a szerb–magyar határszakaszon.
2015. augusztus 5–8.	Az ún. „tranzitónák” megnyitása a budapesti pályaudvarokon. A tranzitónákat a Fővárosi Önkormányzat támogatta, vizet, egészségügyi sátrat biztosítottak, de a Migration Aid önkéntesei üzemeltették.
2015. augusztus 8.	71 halott bevándorlót találtak a magyar határhoz közel, Ausztriában egy teherautóban.
2015. augusztus 25–29	Egyeztetések egy központi tranzitóna létrehozásáról Budapesten, a Verseny utcában, mely az önkormányzat felügyelete alatt állt volna.
2015. augusztus vége – szeptember eleje	A budapesti pályaudvarokon fokozódik a feszültség, menedékkérők ezrei várják a lehetőséget, hogy Németország felé haladhassanak tovább. A feszültséget fokozzák a magyar hatóságok és a MÁV ellentmondó rendelkezései a tovább utazás feltételeiről (először egy menedékkérőt sem engednek a Németországba induló vonatokra, azokat sem, akik érvényes jeggyel rendelkeznek; néhány órával később azonban ismét felengedik őket, majd váratlanul az összes Németországba induló nemzetközi járatot törlik. Szeptember 3-án elindul egy vonat, a menedékkérők értesülései szerint

	Németországba, azonban a bicskei menekülttábornál a vonatot megállítják, a menedékkérőket pedig leszállítják.)
2015. szeptember 3–6.	<p>A Keleti Pályaudvarnál várakozó, Nyugat-Európába igyekvő menekültek elhagyják a Keleti Pályaudvart, gyalog indulnak Ausztria felé az M1-es autópályán. A kormány válaszul buszokat biztosít a menedékkérők számára, melyek közvetlenül az osztrák határra szállítják őket. A menetet önkéntesek és újságírók kísérték.</p> <p>Közben Erdő Péter, a magyarországi Katolikus Egyház feje olyan nyilatkozatot tesz, amely ellentétben áll a Pápa korábbi, menekültválságot érintő állásfoglalásával, kiemelve, hogy az egyház helyesen nem nyúlt szélesebb körű segítséget a menedékkérőknek.</p>
2015. szeptember 8.	László Petra, a szélsőjobboldali N1TV operátóra elgáncsolta és fizikailag bántalmazta a rendőrök előtt menekülő migránsokat.
2015. szeptember 15–16.	Az ún. „röszkei csata”. A menedékkérők megpróbálták áttörni a határzárt és a rendőrsorfallal Röszkénél a lezárt szerb–magyar határ szerbiai oldalán.
2015. szeptember 17.	A szerb–magyar határ lezárása.
2015. szeptember 21–23.	Orbán Viktor parlamenti beszéde, miszerint „a kormány támogatta a civil szervezeteket” visszatetszést vált ki az önkéntesek és önszerveződő civil csoportok körében, mivel ők semmiféle állami támogatásban nem részesültek. A miniszterelnök csak a hivatalos segélyszervezeteket emelte ki, melyeket a szerb és a horvát határ lezárása után a kormány bízott meg a segítségnyújtással.
2015. október 16.	A horvát–magyar határ lezárása, ezzel a Magyarországra történő tömeges bevándorlás megszűnése.
2015. november 4.	A Fidesz aláírásgyűjtésbe kezd az EU migráns betelepítési kvóta ellen hirdetett népszavazás megszervezéséhez.

2. melléklet Interjúk és fókuszcsoportok listája

Fókuszcsoportok az új önkéntes csoportok vezetőivel és aktív tagjaival (2015. október):

1. MigSzol Szeged 2015. október 16., 8 résztvevő
2. Migration Aid Debrecen, 2015. október 20., 6 résztvevő
3. Migration Aid Budapest, 2015. október 28., 7 résztvevő

Egyéni interjúk (három hullámban: 2015. október – 2016. január; 2016. december – 2017. március, 2018. november):

Interjúk az új önkéntes segítőcsoportok vezetőivel

1. Segítsünk Együtt a Menekülteknek vezetője, Kalmár Szilárd 2015. november 12., Budapest.
2. Migration Aid szóvivő, Zsuzsanna Zsohár 2015. november 19., Budapest
3. MigSzol Szeged vezetője, Kékesi Márk Zoltán 2016. március 9., Budapest
4. A Migration Aid International és a Syrius.Help vezetője, Siewert András, 2016. december 12., Budapest
5. A Migration Aid Déli pályaudvari vezetője, Léderer András, 2017. január 6., Budapest
6. Segítsünk Együtt a Menekülteknek vezetője, Kalmár Szilárd, 2017. január 17., Budapest
7. Migration Aid és Éjjeli Őrség vezetője, Siewert András 2018. november 30., Budapest

Interjúk korábban alapított civil szervezetek és segélyszervezetek vezetőivel:

8. Magyar Máltai Szeretetszolgálat, ügyvezető alelnök, Győri-Dani Lajos, 2015. november 3., Budapest
9. MigSzol Migráns Szolidaritás, társalapító, Annastina Kallius, 2015. november 3., Budapest
10. Menedék – Migránsokat Segítő Egyesület, igazgató, Kovács András, 2015. november 4., Budapest
11. Magyarországi Evangéliumi Testvérközösség – Oltalom Egyesület, elnök, Iványi Gábor, 2015. november 4., Budapest
12. Magyarországi Evangélikus Egyház, menekültügyi munkatárs, Mészáros Attila; a Diakónia vezetője, Buda Annamária, 2015. november 4., Budapest
13. Menhely Alapítvány, a kuratórium elnök, Dr. Győri Péter (továbbá a Budapesti Módszertani és Szociálpolitikai Központ és Intézményei (BMSZKI) igazgató-helyettese 2015. november 5., Budapest
14. Magyar Vöröskereszt, alelnök, Nagy Gábor, 2015. november 18., Budapest
15. Magyar Helsinki Bizottság, projektvezető, Bakonyi A., 2015. december 11., Budapest

16. Magyar Ökumenikus Segélyszervezet, projektvezetők, Révfalvi Dóra és Baracsi Adrienn, 2016. január 26., Budapest

Egyéb interjúk:

17. index.hu, a politika rovat vezetője, Tóth-Szenesi Attila, 2015. november 20., Budapest

18. UNHCR korábbi munkatársa, 2016. január 17. (skype interjú)

Nyilvános események, beszélgetések, workshopok a menekültsegítő szervezetek vezetőinek részvételével:

1. Menedék Workshop, 2015. október 20., helyszín: Gólya, Budapest – résztvevő: Dr. Fabinyi Tamás, a magyarországi evangélikus egyház püspöke <https://www.facebook.com/events/999756306746645/>

2. Coffee to go, Migration: “Migráció- befogadás határon innen és túl“, Szervezte és a helyszínt biztosította Magyar Máltai Szeretetszolgálat, résztvevők: Ghyczy Gellért, módszertani munkatárs, Baptista Szeretetszolgálat, Győri-Dani Lajos, Magyar Máltai Szeretetszolgálat, ügyvezető alelnök; Nagy Gábor, Solymoskövi Luca, Jezsuita Menekültszolgálat munkatársa, 2015. november 3., Budapest <https://www.facebook.com/events/1714923415394314/>

3. “A tetovált férfi – Migráció az önkéntesek szemével”, Keleti Csoport (a Migration Aid Keleti pályaudvari önkéntesei). Szervezte és a helyszínt biztosította: Zöld Terasz, moderátor: Szücs Balázs, Párbeszéd Magyarországért Párt; résztvevők: a Keleti Csoport három vezetője (Baba, Kelemen Sugárka, Maja), 2015. november 26., Budapest <https://www.facebook.com/events/1025431994174546/1033433036707775/>

4. Teszik? Teszik! Civil segítők a menekültválságban. Hanuka Proaktív sorozat. Moderátor: Krizsó Szilvia, résztvevők: Mogyorósi Judit a Migration Aid önkéntes orvosa, Kékesi Márk Zoltán, MigSzol Szeged alapítója és vezetője; Kalmár Szilárd, Segítsünk Együtt a Menekülteknek! vezetője és Kováts András, a Menedék Egyesület igazgatója. Szervezte és a helyszínt biztosította: Bálint Zsidó Közösségi Ház, Budapest, 2015. december 9. <https://www.facebook.com/events/897929096961053/912454155508547/>

5. We <3 Migrants #7 - Discussion x Workshop x Disko Oriente: Túlélési stratégiák - Kerekasztal a menekülteket segítő civil szervezetek képviselőivel, Demeter Áron (Amnesty International), Szekeres Zsolt (Helsinki Bizottság), Siewert András (Migration Aid // Éjjeli Őrség) részvételével; 2018. november 30. Auróra, Budapest, https://www.facebook.com/events/206366366928474/?notif_t=plan_reminder¬if_id=1543596275574747

Összefoglaló

A disszertáció a **társadalmi szolidaritás alapú, alulról szerveződő (grassroots) önkéntes mozgalom** magyarországi lehetőségeit vizsgálja egy konkrét eset, a 2015. évi menekültsegítő önkéntes mozgalom alapján. Fő kutatási kérdéseim, hogy **miként fejlődhet ki és nőhet meg** nagyon rövid idő alatt tömegeket mozgatva egy szolidaritásra épülő és önkéntes alapú, előzmény nélküli menekültsegítő mozgalom **egy bezárkózó társadalomban és politikai-társadalmi ellenszélben; milyen motivációk és mechanizmusok működtették az egyéni és szervezeti aktorokat** és maradt-e utánuk tartós, a menekültválság után is folytatódó hatás, mindezt a tágabb értelemben vett civil szférába ágyazottan vizsgálva. A dolgozat hagyományos társadalomtudományi keretből indulva, **a szolidaritás, a civil társadalom és a társadalmi mozgalmak fogalmi keretében** vizsgálja az önkéntes szervezeteket, ami kiegészül egy továbblépési kísérlettel, a relatíve új és még önmagában is formálódó **szolidaritási gazdaság** fogalmi keretével.

A kutatás **vegyes módszertannal** készült: a kutatás fő kérdéseinek társadalmi kontextusához elsősorban **országos reprezentatív mintán végzett survey adatokat** illetve azok másodelemzését használtam, a menekültsegítő önkéntes mozgalom tagjaival és vezetőivel pedig **egyéni interjúk** és fókuszcsoporthoz készülték, amit online és offline résztvevő megfigyelés és desk research egészített ki.

Az új önkéntesek megjelenése számos **tanulással** szolgál a magyarországi civil aktivitás terén. Megmutatta, **hogyan lehet tisztán önkéntes alapon, szervezeti előzmény és állami támogatás nélkül tömeges méretben karitatív munkát végezni** egy ideig úgy, hogy a krízis közben épül maga a szervezet; **hogyan lehet főleg amatőrök elkötelezettségére alapozva hatékonyan segíteni**; és **hogyan ezekkel hogyan helyettesíthetők** (ha csak ideiglenesen is) **a professzionális segítségnyújtó szervezetek és állami intézmények**. Végül az is kiderült, hogy amikor **a kormányzat** relatíve hirtelen és igen hatékony jogi és fizikai határzárakat alkalmazva **elzárta Magyarországot** a menekültútvonaltól, az a szolidaritás értelmi kiüresedéséhez vezetett, így az önkéntes szervezetek **működése okafogyottá vált**, mégha ez ellen egyes önkéntes csoportok rövidebb ideig tudtak is tenni külföldi menekültsegítéssel vagy a hazai rászorulókat felé fordulással. Az önkéntes szervezetek hatékonyságának főbb okai és innovációik az alábbiak:

- A menekültek segítése a 2015. évi kontextusban nagyságrendekkel könnyebb vállalkás volt rövid távú és felületes jellege, illetve alacsony belépési küszöbe miatt, mint a hazai rászorulókat folyamatos segítése a jóval összetettebb integrációs folyamatban.
- Az új grassroots önkéntes csoportok adaptívabbak, rugalmasabbak, jóval kockázatvállalóbbak és vállalják a versenyt szemben a hagyományos NGO-kkal, aminek több eredője van: a valódi függetlenségük, az újszülöttek tiszta lapja és korábbi történetük hiánya, ami nem köti meg őket a szabad „mozgásban” és ami miatt nincs (annyi) veszténivalójuk, lapos szervezeti struktúrájuk pedig versenyelőnyt jelent a gyorsabb és rugalmasabb reakciójuk révén. Vállalják amatőrségüket, és gyors tanulással, adaptációval és professzionális civil szervezetekkel való kooperáció révén kompenzálják hiányaikat.
- A közösségi média hatékony és innovatív használata olyan technikai, gyakorlati segítséget jelentett a mozgalom és a csoportok kezében, amire korábban Magyarországon társadalmi aktivizmus esetében még nem volt példa. Mindez pedig egy hibrid, online-offline működési módot hozott létre a Facebook és egyéb digitális eszközök és az offline, terepi segítség iteratív, gyors reagálású, egymásra épülő munkaszervezésében.

Az önkéntesmozgalom létrejötte, evolúciója és napi működése során szerzett **terep tapasztalatok** nemcsak a menekültsegítésben hasznosíthatóak (mint például a 2022-es ukrajnai menekültválság esetében), hanem más típusú, célcsoportú humanitárius válságban (pl. a pandémia vagy valamilyen természeti katasztrófa esetén) vagy akár a rendszeres, hazai rászorulókat segítő tevékenységek területén is. A disszertáció kutatási eredményei pedig a mozgalomkutatásban, az önkéntesség és a civil aktivitás vizsgálatában a menekültválságon túl, térben, időben és témában is eltérő vizsgálatokhoz adhat inspirációt.

Summary

The dissertation explores the potential of a **grassroots volunteer movement based on social solidarity** in Hungary through a specific case, the 2015 refugee aid volunteer movement. My main research questions are: how can a solidarity-based and volunteer-based refugee movement without precedent **develop and grow** in a very short period of time, mobilising masses in a closed society and in a political-social headwind; **what motivations and mechanisms drove the individual and organisational actors** and **whether there is a lasting impact** after the refugee crisis; all analysed in the context of the broader civil society. Departing from a traditional social science frame, the paper explores voluntary organisations within the conceptual framework of **solidarity, civil society and social movements**, complemented by an attempt to go further by applying the relatively new and still emerging notion of **solidarity economy**.

The research was conducted using a **mixed methodology**: the social context of the main research questions was mainly based on **survey data from a national representative sample** and their secondary analysis, while individual **interviews and focus groups** were conducted with members and leaders of the refugee volunteer movement, complemented by **online and offline participant observation and desk research**.

The emergence of new volunteers has provided a **number of lessons for civic activism** in Hungary. It has shown **how mass charitable work can be done on a purely voluntary basis, without organisational antecedents or state support**, on a mass scale for a period of time, while building the organisation itself in the crisis; how it is possible **to help effectively based mainly on the commitment of amateurs**; and how they can **replace** (even if only temporarily) **professional aid agencies and state institutions**. Finally, it also emerged that the relatively sudden and very effective **legal and physical closure of Hungary's borders by the government led to a virtual vacuum of solidarity**, rendering the work of voluntary organisations pointless, even if some voluntary groups were able to counteract this for shorter periods by helping refugees abroad or reaching out to those in need in the domestically. **The main reasons for the efficiency of voluntary organisations and their innovations are:**

- Assisting refugees in the 2015 context was a **much easier endeavour due to its short-term and superficial nature and low entry threshold** than providing ongoing assistance to domestic deprived people in need in the much more complex integration process.
- The new grassroots volunteer groups are **more adaptive, flexible, much more risk-taking** and take on competition compared to traditional NGOs, which has several stemming factors: their genuine independence, their clean sheet and lack of previous history, which does not bind them to free "movement" and which makes them have (as much) to lose, and their flat organisational structure gives them a competitive advantage through their faster and more flexible response. They embrace their amateurism and compensate for their shortcomings through rapid learning, adaptation and cooperation with professional NGOs.
- The **effective and innovative use of social media** has provided the movement and the groups with a technical and practical support that was unprecedented in social activism in Hungary. All this has **created a hybrid, online-offline mode of operation** in the iterative, rapid-response, interdependent organisation of work between Facebook and other digital tools and offline fieldwork.

The field experience gained through the creation, evolution and day-to-day operations of the volunteer movement can be used not only in refugee relief (as in the case of the Ukrainian refugee crisis in 2022), but also in other types of humanitarian crisis (e.g. a pandemic or a natural disaster) or even in regular activities to help people in need domestically. The research findings of this dissertation can inspire further studies in movement research, volunteering and civic activism beyond the refugee crisis, in different spaces, time and topics.